

J U R A

A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomjegyzék

STUDIUM

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

KOLLOQUIUM

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalás mellőzéses eljárás

JURISPRUDENTIA

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

CORPUS IURIS

HISTORIA

Kajtár István, Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében

UNIVERSITAS

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

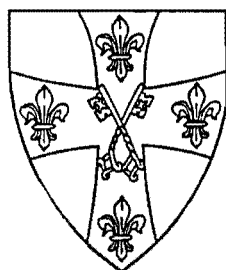
FORUM

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

PROSPECTUS

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

IV. évfolyam 2. szám
1997. december

Tartalomjegyzék

STUDIUM

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben... ..	1
Szécsényi László: Az értékpapír elmélete	5

KOLLOQUIUM

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések	11
Herke Csörgör: A tárgyalás mellőzéses eljárás	16

JURISPRUDENTIA

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez	21
---	----

CORPUS IURIS	26
--------------------	----

HISTORIA

Kajtár István, Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához	28
Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében	33

UNIVERSITAS

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok	42
--	----

FORUM

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?	44
--	----

PROSPECTUS

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében	47
Kupa László: Szilágyi Dezső	49

JURA - a JPTE Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja.

HU-ISSN 1218-0793

Postacím: 7601 Pécs, Pf.: 9., Polgári Jogi Tanszék; ☎ (72)-251-444/3216

Felelős kiadó: Dr. Kengyel Miklós dékán.

Szerkesztőbizottság: Dr. Benedek Ferenc főszerkesztő, Dr. Szécsényi László főszerkesztő-
helyettes, Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Petrétei József.

Állandó munkatársak: Király Eszter (Corpus Juris).

A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a szerkesztőbizottsághoz eljuttatni. Önként be-
küldött kéziratokért a szerkesztőbizottság felelősséget nem vállal. A lap a STUDIUM rovat-
ba másodközlésre nem fogad el tanulmányokat.

Tipográfia: Martin & Tsa. Bt.

Nyomdai munkálatok: Sümegi Nyomda Kft.

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői
jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Ez kü-
lönösen a sokszorosításra, fordításra valamint elektronikus rendszereken keresztül történő
feldolgozásra és tárolásra vonatkozik. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az
egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált má-
solatok díjkötelesek.

STUDIUM

Szilovics Csaba
egyetemi tanársegéd

Az erkölcs szerepe a jogkövetésben különös tekintettel az adójogra

A társadalom jogkövetési hajlandóságának vizsgálata régóta foglalkoztatta a jogtudósokat.¹ Vizsgálódásuk általában túlment a szűken értelmezett jogi szemléleten, szociológiai, statisztikai, pszichológiai módszereket is felhasználtak. A kutatási célt Sajó András a következőképpen fogalmazta meg: „a jog mint társadalmi jelenség - elválaszthatatlan a társadalmi érvényesülésének folyamatától, tanulmányozása tehát, egyszerre jogelméleti és szociológiai feladat”.² A kutatók figyelme általában a jogrendszer egészére irányult, csak esetenként fordultak a polgárjog és a büntetőjog felé.³

A jogkövetés vizsgálatának pénzügyjogi kiterjesztésével csupán néhányan próbálkoztak (Földes Gábor, Nagy Tibor). E terület fontosságát jelzi, hogy a politikai döntéshozók, jogalkotók és a jogalkalmazók gyakran vetik fel a hatékony, ugyanakkor - ahogy Kékesi László az APEH elnöke fogalmazott⁴ - polgárbarát adózás szükségességét. Célként fogalmazták meg a kiszámítható adórendszert, amely csökkenti a feketegazdaság jelenlegi magas részarányát.⁵ A jogkövetés adójogi vizsgálata többet jelentene, mint a jelenlegi jogszabály módosításhoz kapcsolódó gazdasági hatásmechanizmus vizsgálat. A jogkövetés minden elemét - a jogismeret szerepét, a jog és erkölcs kapcsolatát a

jogkövetést serkentő szankciórendszert - tanulmányozni kellene. Ez nem csupán jogelméleti, hanem empirikus kutatásokat is igényel.

E rövid dolgozat csupán a jogkövetés néhány elemével foglalkozhat, nevezetesen az erkölcs és a szokás szerepének körüljárásával.

A jogrend kialakulásának szerepe a jogkövetésben

A polgári jogszociológia szerint (Weber, Friedmann)⁶ a jogkövetés olyan folyamatnak tekinthető, amelyben az egyén cselekvésében a jogi normára van tekintettel, követi azt. A jogtudósok a folyamatot vizsgálva arra keresik a választ, hogy az egyén milyen motivációk alapján és hogyan hozza meg cselekvési döntéseit. Először a jogi norma szerepét kell megvizsgáljunk. Peschka Vilmos gondolatmenete szerint „a jogalkotó tevékenységét a társadalmi szükségletek határozzák meg, amelyeket a jogalkotó megpróbál felismerni, és kielégíteni, közvetett eszközökkel. Ennek eszköze a jogi norma, amelyben a jogalkotó az elérni kívánt célját - a saját célját - mások céljává teszi, mégpedig azok céljává, akik azt közvetlenül megvalósítani képesek”.⁷ Peschka szerint tehát ezt a folyamatot döntően a jogi norma határozza meg, a jogi norma alanya csak teleologikusan cselekszik, cselekvése reflexmagatartás.

Peschka Vilmos a jogelmélet ideálrendszeréből a gyakorlat felé tekintve megjegyzi: „a jogszabály érvényessége csorbát szenvedhet, mert nincs összhangban a társadalmi valósággal”.⁸ Ezt a kérdést a jogi norma szempontjából Kulcsár Kálmán is felteszi: „vajon a jog lehet-e a tudatos társadalmi alakítás eszköze, vagy pedig a társadalom a szokás mentén az emberi magatartás organikus fejlődésére reagál”.⁹ Ha ez így van, a jogalkotó csak felismeri a társadalmi viszonyokat, quasi szentesíti azokat, nem érvényesülhet a jogi norma betűjének megfelelő tartalommal, ha ezzel ellentétes a társadalmi folyamat. A jogalkotás tehát - Kulcsár szerint - a már kialakult tendenciák regisztrálása.

Más tudósok (Lowrence és Friedmann) a jogkövetést vizsgálva a következőt fogalmazták meg: „a jogszabály akkor tekinthető

¹ Korábban *Arisztotelész, Savigny, Kelsen, Weber*, korunkban *Sajó A., Kulcsár K., Szabó I., K. Opalek, M. Ossowska* foglalkoztak e témával, hogy csak néhányukat említsem. *Sajó András: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 13-18. old.*

² Idézett mű: 10. o.

³ Pl. *Summers, Kulcsár Kálmán, Sarat* vizsgálata. *Sajó András: Látszat és valóság a jogban. KJK, Budapest, 1985. 285-287. old.*

⁴ Interjú *Kékesi Lászlóval* az APEH elnökével. *Adó, 1997/3.*

⁵ 1994 óta ez az arány a GDP 30 %-át teszi ki. Interjú *Dr. Bence Józseffel* a Miniszterelnöki Hivatal Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottságának elnökével. *Népszabadság, 1997. november 14. sz.*

⁶ *Sajó András: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 19-20., 22-37. old.*

⁷ *Peschka Vilmos: A jogszabályok elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 22-25. old.*

⁸ Idézett mű: 45. old.

⁹ *Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai. KJK, Budapest, 1976. 208. old.*

hatékonyak, ha közte és egy vagy több ember magatartása között kauzális összefüggés áll".¹⁰ Ezzel szemben Kulcsár Kálmán szerint „a közvetlenség és tudatosság az emberi magatartásban nem mindig jellemző, a jogszabályok követése sokszor nagyon áttételesen alakul ki, ilyenkor aligha beszélhetünk tudatosságról, vagy akár követésről, inkább a jognak megfelelő magatartás a helyénvaló kifejezés.”¹¹ Így viszont, ahogy Sajó András fogalmaz, a jogkövetésnek nevezett jelenség és a jog között látszólag csupán párhuzamosság mutatkozik, az esetek többségében a jognak megfelelés valójában csak szokások követése.¹²

Ha ez így van, akkor először magát a jogi norma irányítása nélkül létező emberi magatartást kell vizsgálnunk. Az eddig elmondottak azt sugallják, hogy a jogtudomány által vizsgált emberi magatartás meghatározója nem maga a jogi norma, hanem olyan más kategória-elv, amelynek ugyan nincs jogi szankciója - leképeződése -, de van társadalmi elfogadottsága, ismertsége és irányító szerepe. Vizsgáljuk meg, hogy lehet-e a szokás e folyamat bázisa.

A szokás szerepe a jogkövetésben

Arisztotelész élesen fogalmazta meg a következő állítást: „a törvénynek arra, hogy engedelmességre késztesse, semmi egyéb ereje nincs, csak a szokás”.¹³ Max Weber szerint „szokásról beszélünk, ha a társadalmi cselekvésben ténylegesen van valami esély szabályszerű beállítottságra és ezt az esélyt az emberek adott körén belül csupán a tényleges gyakorlás biztosítja. A gyakorlatot viszont az biztosítja, hogy az élet régóta meggyökeresedett keretek között zajlik.”¹⁴ Ezt Max Weber konvencionak nevezi, amelyet az emberek csoportja kényszerít ki és a megsértését gyakorta erősebben megtorolja „a társadalom többi tagjának bojkottja, ahogyan azt bármiféle jogi kényszer meg tudná torolni”.

A szokás tehát - úgy tűnik, - magyarázatot adhat a jogkövetés vizsgálatánál egyes rutinszerű helyzetekben, de kevésbé alkalmazható a jogágak mindegyikében, vagy a jogágakon belüli összes jogi normára értelmezve. A szokás érvényesülését gátolja, hogy a társadalom az egyre bonyolultabb működését sajátos eszközökkel, speciális

jogszabályokkal biztosítja, mint pl. a munkajog vagy az adójog. Ezeknél a jogágaknál a szokás elsődlegesen nem vehető figyelembe.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a szokás - megszokás - nem lehet közvetlen oka a tudatos emberi magatartásnak, csak következménye valamilyen felismert társadalmi parancsnak, ami fejlett társadalmaknál lehet a jogi norma, de lehet a szokás mögött felismerhető, kikövetkeztethető erkölcsi norma is.

Az erkölcs szerepe

A magatartás motivációs vizsgálatánál Maria Ossowska felhívja a figyelmet az erkölcs szerepére: „Az erkölcs társadalmi tény”.¹⁵ Meg kell tehát vizsgálnunk az erkölcs jogrenddel és jogkövetéssel kapcsolatos szerepét. Ossowska állítása szerint „noha az erkölcs és jog kölcsönhatásban vannak egymással, kétségtelen, hogy az erkölcs jobban meghatározza a jogot, mint fordítva”. Wroblewski¹⁶ „Erkölcsi értékek és normák a jogszabály értelmezésében” című cikkében rámutat arra, hogy a jog közvetlenül hivatkozik olyan fogalmakra, mint az együttélési szabályok, jóhiszeműség elve, különös méltányolást érdemlő okok, vagy az enyhítő körülmények figyelembe vétele a büntető jogban”. A polgári törvénykönyv és a jogalkotás is gyakran használ olyan fogalmakat, mint a jó erkölcs és a tisztességtelen cél vagy magatartás. Ezért tehát megállapítja: „a jogot még a tőle legtávolabb eső részeiben is erkölcsi parancsok formázzák”.

Ezt a hatást azonban nem szabad túlértékelni. A jog és az erkölcs nem immanens részei egymásnak; a jogszabályok egy részében kétségtelenül megfigyelhető valamilyen erkölcsi parancs. Az előbbi példák alapján ez elsősorban a büntető jognál és a polgárjognál figyelhető meg. Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy a jogszabály meg is előzheti - vagy éppen szembe is helyezkedhet - egyértelműnek tűnő erkölcsi normákkal. (Pl. a magyar büntető jog megítélésében az emberi tetem meggyalázása, feldarabolása az emberek többségének hiedelmével szemben a cselekményt nem minősíti súlyosabban. Hasonló példákat az adójogban is találhatunk az alanyi jogokkal és kedvezményekkel kapcsolatban, vagy a családi adózás igényének felmerülésekor, de legjobb példaként talán a legális adókikerülés eszközeinek alkalmazása említhető.) Éppen ezért véleményem az, hogy

¹⁰ Idézett mű: 208-215. old.

¹¹ Lásd uo. 208. old.

¹² Sajó András: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 127-133. old.

¹³ Weber, Max: Gazdaság és társadalom. KJK, Budapest, 1987. 56. old.

¹⁴ Lásd uo. 61. old.

¹⁵ Ossowska, Maria: Az erkölcsszociológia. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 113-114. old.

¹⁶ Lásd uo. 114. old.

Summernek¹⁷ a „Folkways” című munkájában megfogalmazott megállapításával szemben - miszerint „a törvényhozás nem teremthet erkölcsöt és szokást” -, a gyakorlat pont ennek az ellenkezőjét bizonyítja.

Az erkölcs szerepének vizsgálatakor meg kell jegyezni, hogy a szakértők véleménye erősen megoszlik abban a kérdésben, vajon létezhetnek-e a világban általánosan elfogadott evidens erkölcsi normák, ahogy ezt Naess „mindenki számára nyilvánvaló erkölcsi normaként” fogalmazza meg.¹⁸

Kroeber úgy véli, hogy általános elitelésre talál „a gyilkosság, a lopás és a vérfertőzés”.¹⁹ Ezek a normák a történelem és a társadalmak sokszínű világában eltérő módon hatottak a jogrend egészére. Gondoljunk a gyilkosság megítélésére, az önvédelem, vagy a honvédelem fényében, vagy a lopás minősítésére a szocialista jogrendben és ítélkezési gyakorlatban.

Megfogalmazható, hogy még a legalapvetőbbnek tűnő normák általános elismertsége is kérdéses. Az erkölcs szerepét tehát néhány jogi normánál figyelhetjük csak meg, elsődleges szerepe - ahogy Cattaneo fogalmaz - nincs a modern jogrendekben: „a jogtételzés az állami élet rutinszerű folyamatává válik, kétségessé és gyakorlatilag lényegtelenné válik, hogy vannak-e még és milyen mértékben a jogrendnek megváltoztathatatlan és ezért magasabb rendű összetevői”.²⁰

Kazimier Opalek²¹ a jog motivációs hatásait vizsgálva rámutat arra, hogy a jog gyakran fordul az állampolgárok erkölcsi és jogismeretéhez, hivatkozva a becsületesség, öntudat, igazságosság, vagy a jognak való engedelmesség indítékaira.

Ezzel ellentétben néhány tudós úgy gondolja, hogy a jog hatályosulását - a jogkövetést - segítheti és fokozhatja valamely kitapintható erkölcsi parancs léte. Ezt támasztja alá Sajó András vizsgálata a jogszabályok ismeretéről, amely kimutatta, hogy a legmagasabb jogismereti szint a büntető és polgári jog esetében figyelhető meg, ahol leginkább egybeesik az egyéni jogérzet az erkölcsi parancs és a tényleges jogi norma helyzete.²² Ez a helyzet leggyakrabban a polgárjognál és a büntető jognál jelenik meg,

amivel kapcsolatban azt is mondhatnánk, hogy a jog a maga kényszer-jellegével megerősíti a néhol amúgy is létező és felismerhető erkölcsi normát, mint pl. a tulajdon védelménél, vagy a nemzeti szimbólumok védelménél.

A szakértők egy része óvatosabban fogalmaz. Olivecrona állítása szerint, „kívánatos olyan érzelem kialakítása és fenntartása, hogy a jogszabályoknak az emberek feltétlenül engedelmeskedjenek, de bizonyos eszméket a jóról és a rosszról a rendszeresen alkalmazott (állami) erőszak teremt és tart fenn”.²³ Alf Ross „ténylegesen elválasztja az erkölcsi és a jogi kényszer jellegét”.²⁴

Az állam tehát, ha úgy tetszik, önkényesen teremt olyan helyzetet, amelyben a jogszabállyal való azonosulás alapvetően kényszerjelleggel jön létre, mégpedig a hosszabb ideig fennálló állami kényszer hatására. Az állampolgár jogkövetésében ezek szerint az erkölcs szerepe csak másodlagos, alapvetően a jogi norma befolyásolja a magatartást. Az egyén rutinszerű cselekedeteiben eltávolodik a felfogható erkölcsi normáktól. Ennek az oka Kulcsár Kálmán szerint az, hogy a „jog behatol olyan együttélési formákba is, amelyeket 50 vagy 100 évvel azelőtt nem vagy kevésbé érintett, egyre inkább átfogja tehát a társadalom életének minden szféráját”.²⁵ Ez a folyamat tehát kizárja a jogrend egészének a pusztá megismerését is, más esetekben pedig a társadalom eljogiasodása sajátosan alakíthatja a jogszabályhoz való morális jellegű viszonyt. Ezzel együtt állapítja meg Kulcsár, hogy „a jogszabályok sok tekintetben technikai jellegű normává váltak”. Gondoljunk a közlekedési, a gazdasági vagy a számviteli szabályozás jelentős részére. A technikai normákkal nehéz azonosulni.

Az erkölcsi normák szerepe az adójogban

Vizsgáljuk meg, hogy az eddig elmondottak hogyan értelmezhetőek az olyan alapvetően technikai jellegű normarendszer esetében, mint az adójog. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Sajó András, hogy „abban a társadalmi helyzetben, ahol az állam egyre direkter módon szól bele a gazdaság egészébe, az állami szervek működésében a gépi nagyipari termelés vonásai figyelhetők

¹⁷ Lásd uo. 115. old.

¹⁸ Lásd uo. 140. old.

¹⁹ Lásd uo. 145. old.

²⁰ Lásd uo. 147-151. old.

²¹ *Opalek*, Kazimier: A jog motivációs hatása. *Studia Iuridica*, Pécs, 1976. 52-53. old.

²² *Sajó András*: Látszat és valóság a jogban. KJK, Budapest, 1985. 284. old.

²³ *Kulcsár Kálmán*: A jogszociológia alapjai. KJK, Budapest, 1976. 225. old.

²⁴ Lásd uo. 225. old.

²⁵ Lásd uo. 226-227. old.

meg”.²⁶ Ez a gondolatmenet az elidegenedésre hívja fel a figyelmet. Az adójogi normáknál csak áttételesen fedezhetők fel bizonyos erkölcsi normák. Az adózók számára az arányos közteherviselés elve - tehát az, hogy mindenki köteles a saját anyagi lehetőségeinek megfelelően hozzájárulni az állam működéséhez - nehezen felismerhető. A polgár számára az állam működésének formális kérdései - a gazdaságpolitika és az elhibázott döntések jelennek meg ahelyett, hogy felismerné az emberi társadalomhoz kapcsolódó állam szükségességének létét és az ehhez való hozzájárulás fontosságát. Az adózásban az egyén anyagi érdekeltisége direkt módon ütközik a közjó magántulajdonhoz kapcsolódó elvonási érdekével.

Az adózó ezt a helyzetet félreérti akkor, amikor az adófizetési kötelezettséget az adójogi norma szankciójaként fogja föl, holott az annak csak diszpozíciója. Földes Gábor rámutat arra, hogy az adójogi norma elsődleges célja nem az adóbevételek biztosítása, hanem latens módon megjelennek gazdaságpolitikai, szociálpolitikai, társadalompolitikai célok is.²⁷ Az adófizetés tehát nem fogható fel az állam által egyoldalúan meghatározott kötelezettségként. Az adójogi norma alkotói megpróbálnak néhol hivatkozni az adójog erkölcsi normákhoz való kapcsolódására. Az adójogi jogszabályok közül az adóigazgatási eljárási törvény alapelveinek vizsgálatakor megtaláljuk a méltányosság és a jóhiszemű joggyakorlás elvének megfogalmazását: „a méltányosság nemcsak az ügyintézés módjára vonatkozó

magatartási norma, hanem sajátos, az adójogi jogszabályon túlmutató könnyítési lehetőség, azaz feloldja némileg az adójogi norma strict jellegét. Az adójogi jóhiszemű joggyakorlást pedig a jogalkotó kifejezetten összekapcsolja a joggyakorlatban régóta ismert követelményekkel.²⁸

Ezen túlmenően Földes Gábor „Az adójog határai” című kandidátusi értekezésében felhívja a figyelmet arra hogy, „az adójogi norma nem csupán kógens, hanem jelentős diszpozitív elemeket is tartalmaz. Az adózó cselekvési alternatívák között választhat, élhet a legális adókikerülés technikáival”. A kérdés tehát nem az, hogy az adózó eleget tegyen-e vagy sem a jogi normának, hanem az, hogy hogyan tegyen eleget. Ez a gondolatmenet arra mutat rá, hogy az egyéni magatartás vizsgálata az adójogban még nagyobb szükségszerűséggel merül fel, mint más jogágaknál. A jelenlegi társadalmi szolidaritás szintjén az adózási folyamat minden résztvevője korlátlanul törekszik az adóminimalizálásra. Az adózási rendszerünk mögül hiányzik a szokás évtizedek alatt beidegződött rutinszerű hatása. A jelenlegi közgondolkodás az adózást nem tekinti hídznak az egyén és az állami szolgáltatások igénybevétele között. Ezen a helyzeten a szakértők egybehangzó véleménye alapján csak a szankciórendszer következetes alkalmazása, jól felkészült adóapparátus, áttekinthető állami pénzkezelés, realisabb adókulcsok, és az adózás lényegének és céljának mindenki számára érthető bemutatása változtathatna.

²⁶ Sajó András: Társadalmi szabályozottság és jogi szabályozás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 97-98. old.

²⁷ Földes Gábor: Az adójog határai. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1988. 112-154. old.

²⁸ Pénzügyi jog. Szerk.: Földes Gábor. KJK, Budapest, 1997. 152-153. old.

Szécsényi László
egyetemi adjunktus

Az értékpapír elmélete¹

1. Bevezetés

Az értékpapírba foglalt jog keletkezésének feltételeiről, s ehhez kapcsolódóan az értékpapírok jogi természetéről a jogtudomány évszázadok óta vitázik. A kérdés a szerzőket már a XIV. századtól fogva foglalkoztatja.² A magyar jogtudomány nem vált alkotó részévé ennek az egyetemes dogmatikai vitának, de nagy súlyt fektetett az elméletek szintetizálására, átültetésére.³

A vita okát alapvetően az értékpapírok sajátos kötelmi és dologi jogi (vegyes) jellegében kell keresnünk. Azok a középkori kereskedők, akik mindennapi tevékenységük során a követelések átruházásával együtt járó kellemetlen-ségek kiküszöbölése érdekében követelésüket írásba foglalták, s az okirat bemutatójának,

illetve a jogosult rendelkezése szerinti személynek ígértek teljesítést, bizonyára nem is sejtették, hogy a modern magánjog egyik legjelentősebb találmányát alkották meg.⁴ Találmányuk abban állt, hogy az írásba foglalás révén a követelésekre a dologi jog szabályait lehetett alkalmazni, egyszóval a kötelelem eldologiasult, dologként viselkedett. Valójában a klasszikus értékpapírjog minden problémája – ideértve az értékpapír-elméleteket – a kötelmi és a dologi jelleg (a papír és a követelés) közötti feszültségből eredt).

Az értékpapír elmélete a papírba foglalt jog létrejöttének problémájával foglalkozik. Röviden összefoglalva az értékpapír-elméletek arra a kérdésre keresik a választ, miből is származik a speciális értékpapírjogi kötelezettség, hogyan jön létre a papírba foglalt jog. Az elméletek tudományos értékét az adja, hogy megkísérlik besorolni az értékpapírok keletkezését a magánjog általános rendszerébe, gyakorlati szempontból pedig bizonyos értékpapírjogi tényállások eldöntéséhez nélkülözhetetlenek.

Ha egy értékpapír úgy testesít meg egy jogot, hogy az a papírba foglalás nélkül is létrejön (*deklaratív értékpapír*, pl. a részvény), a papírnak nincs jogi jelentősége a megtestesített jog létrejöttére nézve. Amennyiben a megtestesített jog nem jött létre érvényesen, azt az írásba foglalás sem orvosolja. Bonyolultabb a helyzet a *konstitutív értékpapírok* (pl. váltó) esetében. Konstitutív az az értékpapír, melynél a papírba foglalt jog létrejöttéhez annak írásba foglalása szükséges; a jog nem lé-

¹ Rövidítve hivatkozott irodalom: *Degen* Gusztáv, A váltó történelme különös tekintettel a váltóelméletekre, Pest 1870; *Plósz* Sándor, A magyar váltójog kézikönyve, Budapest 1877, 32. és kk. l.; *Nagy* Ferenc, Váltójog, Budapest 1910, 39. és kk. l.; *Bozóky* Géza: Magyar váltójog I, Pécs 1926, 100. és kk. l.; *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata II, Budapest 1922, 27. és kk. l.; *Bozóky* Géza, Magyar kereskedelmi jog II, Budapest 1929, 140. és kk. l.; *Gierke*, Julius von, Das Recht der Wertpapiere, Köln/Berlin 1954, 15. és kk. l.; *Hueck, Alfred/Canaris*, Claus-Wilhelm, Recht der Wertpapiere, München 1986, 28. és kk. l.; *Baumbach/Hefermehl*, Wechselgesetz und Scheckgesetz, München 1993, Rndr. 25-30. l.; *Richardi*, Reinhard, Wertpapierrecht, Heidelberg 1987, 51. és kk. l.; *Roth*, Günther, Grundriß des österreichischen Wertpapierrechts, Wien 1988, 15. és kk. l.; *Meyer-Cording*, Ulrich, Wertpapierrecht, Frankfurt am Main 1990, 27. és kk. l.

² Értékpapírelméleti fejtegetéseket találhatunk már *Durantis* (†1296), *Rolandinus* (†1300) [Summa artis notariae I. De debitīs et creditīs]; *Balducci Pegolotti* [La practica della mercatura, 1343 körül] és *Calderinus* (†1399) munkáiban. A régi értékpapírjogi irodalomból kiemelést érdemel: *Grünhut*, Zur Theorie des Wechsels, Zeitschrift für privat u. öff. Recht 19. kötet, 257. l.; *Lehmann* H. O., Lehrbuch des deutschen Wechselrechts, Stuttgart 1886.; *Kuntze*, Deutsches Wechselrecht, Leipzig 1862.; *Hartmann*, Das deutsche Wechselrecht, Berlin 1869.; *Thöl*, Das Handelsrecht. II. Das Wechselrecht, Göttingen 1847.; *Wahl*, Traite theorique et pratique des titres au porteur, Paris 1891.

³ Legfontosabb hazai munkák: *Karvassy* Ágost, A váltójogtan ..., Pest, 1872.; *Degen*, id. mű; *Plósz* Sándor, A magyar váltójog kézikönyve, Budapest 1877.; *Nagy* Ferenc, Váltójog, Budapest 1910.; *Bozóky* Géza: Magyar váltójog I-II., Pécs 1926.; *Bozóky* Géza, Nemzetközi váltójog, Pécs 1937.; *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata, I-II., Budapest 1922.

⁴ Az értékpapírok történetéhez általában lásd *Goldschmidt*, Levin, Inhaber-, Order- und executorische Urkunden im classischen Alterthum, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 10 (1889), 352. kk. l.; *Goldschmidt*, Levin, Handbuch des Handelsrechts, I. Band, 1. Abtheilung: Universalgeschichte des Handelsrechts, Erste Lieferung, Stuttgart 1891, 383. kk. l.; *Brunner*, Heinrich, Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, ZHR 22 (1879), 59. kk.; *Brunner*, Heinrich, Beiträge zur Geschichte und Dogmatik der Werthpapiere, Dritter Beitrag: Zur Geschichte des Inhaberpapiers in Deutschland, ZHR 23 (1878), 225. kk.; *Brunner*, Heinrich, Carta und Notitia, Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Urkunde, in Abhandlungen zur Rechtsgeschichte, Gesammelte Aufsätze von Heinrich Brunner, Weimar 1931, 458. kk.; *Schultze von Lasaulx*, Hermann-Arnold, Beiträge zur Geschichte des Wertpapierrechts, Marburg 1931; *Haag*, Hans Joachim, Die Begriffsbildung der Wertpapiere, Bad Homburg, Berlin Zürich, 1969, 47. kk. l.; *Sedatis*, Lutz in Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, 38. Lieferung, 1280. kk. l.; *Coing*, Helmut, Europäisches Privatrecht, Band I. Älteres gemeines Recht (1500-1800) München 1985, 536. kk. l.; *Coing*, Helmut, Europäisches Privatrecht, Band II. 19. Jahrhundert, München 1989, 469. kk. l.; *Bozóky* Géza, Magyar kereskedelmi jog II, Budapest 1929, 126. kk., 133. k. l., *Kuncz* Ödön, A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata II, Budapest 1922, 59. kk. l.

tezik a papíron kívül. Azoknál a konstitutív értékpapíroknál, melyek célja a forgalmazás, a jóhiszemű jogszerzők védelme érdekében igen lényeges a forgalom biztonságának követelménye. A forgalom biztonsága feltételezi annak egyértelmű megállapíthatóságát, hogy létrejött-e érvényesen az értékpapírba foglalt jog. Innen ered az értékpapírelméletek alapkérdése: hogyan is jön létre a papírban megtestesített jog.

A modern értékpapírelméletek előzményei a kezdeti *váltóelméletek* voltak, melyek nagy része ma már csak történeti értékkel rendelkezik. Rövid tanulmányunk első részében összefoglaljuk a korai váltóelméleteket, majd a modern megoldásokat tekintjük át, tekintettel a magyar szabályozásra is.

2. Gyökerek

A váltóelméletekkel kapcsolatos feltevések lényegében két kérdés körül csoportosultak: a váltókötelezettség a papírban, vagy az annak kiállítását megelőző ügyletben gyökerezik-e; illetve a váltó kiállítása önmagában létrehozza-e a váltókötelezettséget, vagy kell azon felül egyéb cselekmény is? A két kérdést Kuntze egyként tette fel, azt vizsgálva, hogy a kötelezettség a kiállítást megelőző ügyletben, magában a kiállítás tényében, vagy a váltó harmadik személynek történő átadásában gyökerezik-e.⁵

Az elméleteknek alapvetően két nagy csoportja alakult ki: az ún. szerződéses elmélet és az ún.

kiállítási vagy kreációs elmélet. A két fő megoldás köré pedig további kiegészítő elméletek sora kapcsolódik.

2.1. Szerződéses elmélet

A legkorábban elterjedté vált és a legtöbb változatot felmutató *szerződéses elmélet* (*Vertragstheorie*) a magánjognak azon az ősrégi elméletén nyugszik, mely szerint a kötelelem megalapításához főszabályként szerződés szükséges (Mtj. 947. §, Ptk. 198. k. §§). Lényege a következőképpen foglalható össze. A váltókötelezettség az adós és a hitelező közötti szerződéskötéssel jön létre. A váltó kibocsátását mindig megelőzi valamilyen ügylet (alapügylet), mely egyben azt a megállapodást is magában foglalja, hogy az adós (fizetési) kötelezettségét váltó alakjában fogja megjeleníteni. Ez az előző ügylet az ún. váltó előszerződés (*pactum de cambiando*). A váltó kiállítása az alapügyletet nem mindig szünteti meg, a hitelezőnek joga van az alapügyletre visszatérni (pl. a váltó elévül, vagy megsemmisül), mert a váltó átadása még nem fizetés

(*solutio*), hanem fizetés helyetti adás (*datio in solutum*). Másrészt az adós is tehet alapügyletből eredő kifogásokat, hisz az átadás nem bír novatioval. A váltó ténye tehát a *szerződésből* ered, a hitelező a váltó kiállításától függetlenül, az alapügyletre hivatkozva is követelheti a tartozást. A kötelezettség gyökere tehát az alapügylet, a későbbi nyilatkozattevők kötelezettségének alapja pedig váltószerződés. A nyilatkozattevő a későbbi váltóbirtokosok felé kétszeresen is kötelezett: egyszer az alapszerződésből eredően, egyszer pedig mert váltókötelezettséget is vállalt. Teljesítenie azért nem kell kétszer, mert a váltó kifizetése már *solutio*, mely az alapügyletet is megszünteti.⁶

Az alapügylettől (előszerződéstől) különbözik a kiállító és az első váltójogosult közötti szerződés. Az elmélet hívei ezt a szerződést tekintik az értékpapírból eredő jogok alapjának. A váltókiállításból magából váltókötelezettség tehát nem származik, hanem ahhoz a váltó jogügyleti átadása, átvétele is szükséges.⁷

Legkorábban, római jogi alapokon jött létre a *permutatio* vagy *emptio-venditio pecuniae absentis pro paesenti* elmélet, mely a váltót olyan pénzváltási eszköznek tekintti, melynek szükséges kelléke a helykülönbség (*distancia loci*).⁸

A régi olasz elméletet a franciák karolták fel, megkülönböztetve a váltószerződést (*contrat de change*) és a váltólevelet (*lettre de change*), mely az előbbinek csak *végrehajtási eszköze*.⁹

Franck az „*Institutiones juris cambialis*” c. munkájában (Halle, 1721) a váltót *consensualis szerződésnek* nevezte. A váltójogviszony alanyai közötti viszony különböző *causan* alapulhatott (megbízás, bérlet, vétel, ajándék, stb), sőt tekintették *negotium ex variis contractibus conflatum*nak is.¹⁰

A XVIII. század folyamán alakult ki az a fel fogás, hogy a váltó *litterális szerződés*. Az első aki ezt tanította, a pandektista Leyser¹¹ volt, őt követte Heineccius.¹²

A XIX. századra a jogtudomány szinte egyhangúan elismerte, hogy a rektapapírok és az

⁶ Uo. 102. kk. I.

⁷ Vö. részletes hivatkozásokkal Keresztes Gyula, Magyar értékpapír jog, Budapest 1932, 12. I.

⁸ Scaccia Sigismundus, Tractatus de commerciis et cambio, Róma 1618.: "Eligendam esse optionem, quod cambium sit emptio venditio... quia videtur magis communis". Idézi Nagy, 40. I.

⁹ Vö.: Nagy, 41. I.

¹⁰ Vö.: Plósz, 32. I.

¹¹ Leyser, Meditationes ad pandectas c. munkájának II. kötetében (1723) Franckot bírálva jelenti ki, hogy a váltó írábeli szerződés.

¹² Heineccius, Elementa juris cambialis, 1742., 3. §. 6. Idézi Degen, 151. és k. I.

⁵ Kuntze beosztását ismerteti Bozóky, Magyar váltójog I., 101. és k. I.

igazolópapírok esetében a papírba foglalt kötelem keletkezésének alapja csak szerződés lehet, mert az ilyen értékpapírokba foglalt jogok keletkezésére, átruházására és érvényesítésére az általános magánjogi (kötelmi jogi) szabályokat kell alkalmazni. Vita abban a kérdésben alakult ki, hogy a szerződéses elmélet alkalmazható-e az ún. közforgalomra szánt bemutatóra szóló és forgatható értékpapírra nézve. Ezeknél az értékpapíroknál a szerződéses elmélet ugyanis nem ad magyarázatot az értékpapír későbbi jóhiszemű birtokosának az első szerzőnek az értékpapír kiállítójával megkötött szerződésétől független jogszerzésére.¹³ Még kevésbé ad magyarázatot az elmélet arra az esetre, amikor az értékpapír szerződés nélkül, sőt a kiállító akarata (pl. lopás, sikkasztás) ellenére kerül forgalomba. A szerződéses elmélet hívei ezeket a hiányosságokat kiegészítő elméletek felállításával igyekeztek orvosolni.

a) *Goldschmidt*¹⁴ szerint a kötelem alapja a kiállító és az első papírbirtokos közötti szerződés, de ebben a szerződésben a kiállító a további, jövőbeli papírbirtokosnak is ígéretet tesz.

b) *Thöl*¹⁵ és *Unger*¹⁶ álláspontja szerint a szerződés a kiállító és valamennyi későbbi papírbirtokos között jön létre. A későbbi papírbirtokosok delegatio útján lépnek be a jogviszonyba.

c) Hasonló felfogást tükröz az ún. függő szerződés elmélete (*Pendenztheorie*¹⁷). Eszerint az értékpapír kiállítója ajánlatát *ad incertis personis* teszi meg, maga a szerződés csak a lejáratkori papírbirtokos részéről történő elfogadással teljesül. A lejáratig minden közbeeső papírbirtokos csak a lejáratkori (utolsó) papírbirtokos képviselője.

d) A megszemélyesítési elmélet (*Personificationstheorie*, képviselője *Volkmar*, *Loewy*) a papírt, mint a követelés megtestesítőjét és kifejezőjét személynek tekinti. A kiállító a teljesítési ígéretet e sajátos személy irányában teszi.¹⁸

2.2. Papírpénz elmélet

Az elmélet csírája az az Angliában már a XVII. századtól kezdve uralkodó álláspont, hogy a váltókötelezettség szorosan kapcsolódik a váltólevél sorsához. Ez az ún. *banking*, vagy *currency* elmélet, mely szerint a váltó

jogi természetére nézve azonos a bankjeggyel.¹⁹

1839-ben Lipcsében jelent meg Karl *Einert* „*Das Wechselrecht nach dem Bedürfniss des Wechselgeschäfts im XIX. Jahrhundert*” c. munkája, melynek lényege, hogy tagadja a váltó szerződéses voltát. A váltókötelezettség kizárólag a kiállítónak a nagyközönséggel szemben megtett egyoldalú és absztrakt fizetési ígéretén nyugszik: a váltó a kereskedők *papírpénze*.

A váltó beváltását kiállítója éppúgy ígéri, mint a pénzt az állam. A váltó ugyan okirat, de ezen minősége csak eszköz ahhoz, hogy papírpénzül szolgálhasson. A váltóokirat az ígéret hordozója, az ígéretből eredő jog pedig dologbani jog. Az elmélet magva az az állítás, hogy a váltó – mint a bankjegy – fizetési célokra használt és meghatározott pénzüsszegről szóló absztrakt értékpapír, és nem szerződés.

Einert papírpénzelmélete már megjelenésekor nagy vihart kavart. A kritika elsősorban úgy szólt, hogy a váltó nem igazi papírpénz, mert csak a beváltás feltétele mellett bír törlesztő hatállyal, nem fizetést (*solutio*), hanem csak fizetés helyetti adást (*datio in solutum*) jelent. Az elmélet valóban nem nyújt jogászilag megnyugtató magyarázatot. A váltó fő rendeltetése a beváltás, a pénz az értékképviselet. A váltó forgalma új és új kötelezettségeket hoz létre, nem így a pénzé. A papírpénz beváltását az állam nem ígéri, hanem fizetési eszközzé teszi azt, a váltót pedig mindenki saját akaratából fogadja el. A váltó nem tömegpapír, hanem egyéni szükségletek hozzák létre. A pénz előző birtokosai nem felelősek a későbbieknek, mint a váltónál.²⁰

2.3. Formatény elmélet

A formatény-elmélet kidolgozója *Liebe*²¹, aki a váltó kötelmi jogi természetét hangsúlyozza, s elmélete ennyiben közös *Thöl* teóriájával. *Liebe* a váltókötelezettség formális alapját és az alapul fekvő viszonytól való függetlenségét a stipuláció analógiájával magyarázta: a váltó joghatása is a formához van kötve, mint a római formálügyleteknél, függetlenül a felek akaratától és az alapul fekvő ügylettől. A fő hangsúlyt tehát a váltó alakjára helyezi, mely-

¹³ *Keresztes*, 12. l.

¹⁴ ZHR 28, 10. l.

¹⁵ *Wechselrecht*, 1878, 416. l.

¹⁶ *Die rechtliche Natur der Inhaberpapere* 1857, 11. l.

¹⁷ Az elmélet fő képviselői *Förster*, *Ihering*, *Sohm*, *Schwerin*. Hivatkozásokat lásd *Keresztes* 8. lj.

¹⁸ *Vö. Keresztes*, 13. l.

¹⁹ *Chalmers*, *Digest of the law of Bills of exchange etc.*, London 1903. Introduction XIV.: „*the english theory may be called the Banking or Currency theory*”, továbbá *McLeod*, *Theory and practice of banking*, London 1879.

²⁰ *Vö. Nagy*, 45. l.

²¹ *Liebe* elméletét először az általa szerkesztett braunschweigi váltótörvény-javaslat indoklásában (1843), majd 1848-ban névtelenül kiadott „*Die Allg. Deutsche Wechselordnung mit Einleitung und Erläuterungen*” című munkájában ismertette.

nek alapján a váltó kiállítója minden későbbi váltóbirtokos iránt is felelős.

Liebe és *Thöl Einert* elméletét fejlesztették tovább úgy, hogy a váltókötelezettség származását kötelmi jogi alapokon kívánták megindokolni. Ez oda vezetett, hogy minél inkább igyekeztek kifejtetni a váltó jogi természetét, annál inkább háttérbe szorult náluk a váltó értékpapír jellege, és annak dologi jogi vonatkozásai. Ebből a szempontból *Einert*hez képest nem haladást, hanem visszaesést jelentettek. A formatény elmélet helyesen emeli ki a formát, azonban ez nem old meg mindent: nem tudja megmagyarázni az ügylet létrejöttét, a szerződéstől való különbségét.²²

2.4. Kreációs elmélet

A szerződéses elmélet legnagyobb vetélytársának a kreációs elmélet bizonyult. A kreációs, vagy egyoldalú írásbeli ígéret elmélet megalapítójának *Kuntze*-t tekintjük.²³ Azon kijelentése nyomán nevezzük kreációs elméletnek, hogy a kiállító a váltókötelezettséget egyoldalúan teremti, *kreálja*. A váltókötelezettség teljes létrejöttéhez tehát a váltó kiállításán felül az adós részéről más cselekmény nem szükséges. A kiállítás elfogadásra nem szoruló egyoldalú jogügylet, amihez hasonlót a magánjog más területein is ismer; ilyen pl. a végrendelet, alapítványrendelet.²⁴ Az értékpapírba foglalt kötelezettség hatályba lépéséhez az elmélet szerint az szükséges, hogy a váltó a jogosult hitelező birtokába jusson. Ennek módja azonban a kötelezettség létrejöttére nézve közömbös. A kiállító akkor is kötelezve lesz, ha a papír akarata nélkül, vagy annak ellenére jut a hitelező birtokába.²⁵ A hitelezői minőség megszerzésére nézve azonban az elmélet nem egységes. Ennek megfelelően megkülönböztetjük a következő nézeteket.

1. A *kibocsátási* (emissziós) elmélet képviselői (*Gierke, Gengler, Kohler*) szerint a váltó kiállításán felül arra is szükség van, hogy a váltó a nyilatkozattevő akaratából kerüljön a váltóbirtokoshoz. Eszerint tehát mindaddig, amíg a papír a kibocsátó kezében van, a váltókötelezettség nem hatályos.

2. *Lehmann*²⁶ nevéhez a *tulajdonmegszerzési* elmélet fűződik, mely szerint a papír kiállításán felül a kibocsátónak a váltót a

váltóbirtokosra át kell ruháznia, illetve az első papírbirtokosnak a papír tulajdonát a kibocsátótól, vagy annak közreműködésével meg kell szereznie.

A *Lehmann* által felállított tulajdonmegszerzési elmülethez hasonlóan a kreációs elméletet kiegészítő nézeteknek van egy sajátos csoportja, mely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a váltót egy a kiállítótól különböző személy megszerzeze. A megszerzés módját és tartalmát illetően az alábbi megoldások különböztethetők meg.

a) A *jóhiszeműségi* elmélet²⁷ (*Grünhut, Staub, Cohn*) szerint közömbös, hogy az értékpapír hogyan került a jóhiszemű és alakilag igazolt váltóbirtokoshoz. Ha a váltóbirtokos jogcíme érvényes és az jóhiszemű volt, akkor még a jogelőd első váltóbirtokos rosszhiszeműsége esetén is megszerzi a váltóba foglalt jogot.

b) A *tulajdonosi* elmélet (*Adler, Carlin, Randa, Canstein*) a papír feletti tulajdonjog megszerzését kívánja meg, mely az ingó dolgok feletti tulajdonszerzés szabályai szerint mehet végbe. A váltóhitelezői minőség a váltó tulajdonához van kötve.²⁸

c) A *detentio-elmélet*²⁹ szerint azon felül, hogy a hitelező forgatmányosként vagy hitelezőként igazolva van, a váltó pusztá bírálása is elegendő a jogszerzéshez.

d) A *kiadási elmélet*³⁰ képviselői (*Jolly, Stobbe*) azt hirdették, hogy nem szükséges szerződéses átadás-átvétel a kiállító és a hitelező között, de a váltó kiállítása sem elegendő az adós részéről. Szükség van arra is, hogy a váltó az ő tényével vagy akaratával jusson más kezébe, azaz *adja ki* (emissio). Az átadás megtörténte mellett ezen elmélet hívei szerint is vélelem áll fenn, tehát annak hiányát, mint kifogást szintén a kiállítónak kell bizonyítania. A különbség a szerződéses elmülettől tehát csak annyi, hogy a váltó megszerzőjének nem kell cselekvőképese személynek lenni (léhet kiskorú vagy elmebeteg), a váltókötelezettséget a kiállítás és a kiadás egyoldalú ténye alapján létrejötnék tekinteni, még abban az esetben is, ha a kiállító az átvettelt megelőzően meghal.

²⁷ Vö. *Nagy*, 53. l.; *Keresztes*, 14. l.; *Bozóky*, 111. és k. l.

²⁸ *Keresztes*, 15. l.

²⁹ Vö. *Nagy* hivatkozásait (id. m. 52. l. 19. l.): *Unger*, *Inhaberpapiere*, 129., 136.l.; *Siegel*, *Das Versprechen als Verpflichtungsgrund im heutigen Recht*, 1873., 111., 115. l.; *Endemann*, *Das deutsche Handelsrecht*, 402. l. műveire.

³⁰ Vö. *Nagy*, 50. és kk. l.; *Bozóky*, 112. l.; *Keresztes* 14. k. l.

²² *Nagy*, 46. l.

²³ *Kuntze*, *Die Lehre von den Inhaberpapieren ...*, Leipzig 1857. Meg kell jegyezni, hogy a felismerés *Einert* érdeme, s a gondolat már követőjénél, *Brauemel* jelentkezik.

²⁴ *Keresztes*, 14. l.

²⁵ Vö. *Nagy* Ferenc, 51. l.; *Bozóky* (id. mű 113. és k. l.) *Nagy* Ferenc ezen állításával különösen vitázik.

²⁶ *Lehmann*, H. O. *Zur Theorie der Wertpapiere*, Marburg 1890.

3. Mai elméletek

3.1. Kreációs elmélet

A kreációs elmélet számos problémát vet fel. Ha a kiállítást egyoldalú, elfogadásra nem szoruló teljesítési ígéretként fogjuk fel, akkor a kiállítónak a kiállítás pillanatában cselekvőképesnek kell lennie, különben a kötelezettségvállalás orvosolhatatlanul semmis.³¹ Ugyanez vonatkozik az álképviselőre is. További probléma, hogy az elmélet alapján akár a tolvaj vagy a papír megtalálója is megszerzné az abba foglalt jogot. Ezek a következmények azonban elviselhetetlenek a forgalom biztonsága szempontjából. A kreációs elmélet ellen szól a Vár. 29. § (1) bek. első mondata is, mely szerint ha a címzett a váltóra írt elfogadását a váltó visszaadása előtt kitörölte, ez az elfogadás megtagadásának számít. A kiállításon kívül szükség van tehát egyéb tényálláslemre is (lásd a fent felsorolt elméletváltozatokat). Ezek azonban minél alkalmasabbak a forgalom követelményeinek megfelelő megoldásra, annál messzebb kerülnek a kötelezettséget konstitutív módon megalapozó kreáció gondolatától. Mindezért a probléma megoldásakor a modern jogtudomány a XIX. században uralkodó kreációs elmélettől eltérően ma a szerződéses elméletből indul ki.

3.2. Szerződéses elmélet

A szerződéses elmélet hívei a szükséges, de nem elegendő kiállítás (alírási aktus) mellett egy érvényes ún. átadási szerződést (Begebungsvertrag) is megkívánnak. Az adós kötelezettsége ajánlat és elfogadás (szerződés) révén jön létre, mely a papír átadásában és átvételében jelenik meg. E mögött pedig a felek szerződéses akaratának kell jelen lennie. A kiadási szerződés dologi jogi funkciója az értékpapír tulajdonjogának átruházása, míg kötelmi jogi jelentősége, hogy megalapozza a papír kiállítójának kötelezettségét. A váltó elfogadás végetti bemutatása esetén az kiadási szerződés nem a papír tulajdonjogának átruházására, hanem az elfogadó kötelezettségének megalapozására irányul.³²

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a szerződéses elmélet kiküszöböli a kreációs elmélet hiányosságait. Cselekvőképtelen személy által kiállított váltó esetén lehetőség van a képviselő jóváhagyására, a tolvaj nem szerezhet jogot a papíron. Hiányzó vagy semmis kiadási szerződés esetén a váltó megszerzője nem szerez jogot.³³

A szerződéses elmélet nagy hibája azonban, hogy a váltókötelezettség keletkezését a váltón kívüli tényhez köti, ami egyrészt ellentétben áll azzal, hogy a váltókötelezettség a váltólevélből származik, másrészt a váltóforgalomra is hátrányos, mert a váltó megszerzőjétől olyan tény ismeretét követeli, mely nyilvánosan nem ellenőrizhető.³⁴ Ha a váltó szerződések láncolatát igazoló okirat, az obligationis causa civilis bizonyítása nehézkes, néha lehetetlen. Méltánytalan a váltóokirat későbbi jóhiszemű megszerzőivel szemben, hogy a hiányzó szerződéslánc miatt nem szerezhetnek jogot. Ezért szükség van az elmélet kiegészítésére.

3.3. Joglátszat elmélet

Sem a szerződéses, sem a kreációs elmélet nem tudja tehát maradéktalanul megmagyarázni a váltókötelezettség jogi természetét, mindkét felfogással szemben hozhatók fel kifogások. Megnyugtató magyarázatot ezért nem lehet csak az egyik felfogásra támaszkodó teória segítségével adni. Köztes megoldásként született elsősorban Ernst Jacobi és Herbert Meyer tollából a *joglátszat elmélet*.

Alapjául a szerződéses elmélet szolgál, melyet azonban a váltó forgalomképessége érdekében módosítani kell a „felróhatóan keltett joglátszatért való felelősség elvével”. Ha a kiadási szerződés érvénytelensége esetén szembeállítjuk egymással a kiállító és a jóhiszemű forgatmányos érdekeit, ez utóbbi tűnik védelemre érdemesebbnek.³⁵ A papír kiállítója aláírásával egy „külső tényállást” hoz létre, melyre a papír jóhiszemű megszerzője hagyatkozhat. Az aláírt okirat azt az aláírással felróhatóan keltett látszatot hordozza, hogy az írásbafoglalt jog hiba nélkül fennáll. Ezért a joglátszatért a kiállítónak helyt kell állnia. Felelőssége vétkességtől független, de nem tiszta kauzális felelősség, kiegészül a beszámíthatósági elemmel.³⁶

Kivételesen tehát a hiányzó kiadási szerződést pótolhatja annak látszata is: a forgatmányos jogosultsága fennáll a kiállító és az intézvényes közti kiadási szerződés hiánya (hibája) esetén is, ha a kiállító a joglátszatot aláírásával felróhatóan okozta, és a forgatmányos az írásba foglalt jog fennállása tekintetében jóhiszemű.³⁷

A joglátszat-elv nagyon lényeges a forgalom biztonsága szempontjából, mint ahogy azt praeter legem kifejlődött intézmények (pl. látszat-meghatalmazás, látszattársaság) mutat-

31 Vö. Brox, Hans, Handels- und Wertpapierrecht, München 1993., 281. és k. l.

32 Martinek, 190. l.

33 Brox, 283. l.

34 Nagy, 53. l.

35 Brox, 283. l.

36 Baumbach/Hefermehl, 17. l.

37 Brox, 284. l.

ják.³⁸ Az elmélet számára – a kreációs elmélettel szemben – magától értetődő, hogy csak a jog ügyleti megszerzőjét, és nem mást (pl. tolvajt, megtalálót) részesíti védelemben. Ugyanígy nem okoz nehézséget az sem, ha már a kiállítási aktus hibás, mert az elmélet a felelősségi viszonyokat nem egy jogügyletből, hanem egy bizalmi tényállásból, azaz egy reálaktusból vezeti le. A joglátszat elmélet azonban nem csak a kreációs tan, hanem a szerződéses elméletnek is kiváló kiegészítője. A váltókötelezettség hibátlan keletkezésére nézve még van értelme a kreációs-szerződéses vitának, a hibás aktus tekintetében azonban csak joglátszat elmélet képes megnyugtató megoldást adni.

Ha tehát valaki elfogad egy rá intézvényezett váltót, bár elfogadását nem tekinti véglegesnek, és a váltóokiratot gondatlanul előhagyja, akkor az aláírt okirat azt a joglátszattal alpozza meg, hogy a benne foglalt jog hiba nélkül létrejött. Az elfogadó ezt a joglátszattal aláírásával és a papír gondatlan előhagyásával felróhatóan hozza létre, az általa keltett joglátszattért felelnie kell. Az elfogadó a váltó jóhiszemű jogügyleti megszerzőjével szemben az elfogadás által felróhatóan okozott joglátszat következtében érvényes váltókötelezettséget vállal.

4. Következtetések

A konstitutív értékpapírokból származó követelés létrejöttének problematikája kétféle módon oldható fel.

A fent vázolt elméleti eszmeifuttatás alapján a bírói gyakorlatnak a tudomány segítségére támaszkodva ki kellene fejtenie a felróható módon keltett joglátszat felelősségi elveit, melyek modern megoldása nemcsak az értékpapírjog, hanem a társasági és a képviselői jog tekintetében is kiválóan hasznosíthatók. Jó például szolgálhat az osztrák legfelsőbb bíróság (OGH) ítélezése, melyben a joglátszat-elméletet német példa alapján uralkodó állásponttá tette.³⁹

Mint láttuk, az értékpapírelméletek kidolgozására azért volt szükség, mert bizonyos kérdéseket a törvény nem szabályoz. A Ptk. az értékpapírjog általános részének nem tekinthető, de általános alapfogalmakat deklaráló 338/A. § (1) bekezdésében úgy fogalmaz,

hogy a pénzkövetelésről szóló értékpapír kiállítója (kibocsátója) feltétlen és egyoldalú kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga vagy az értékpapírban megnevezett más személy az értékpapír ellenében meghatározott pénzeszeget szolgáltat az értékpapír jogosultjának. A megfogalmazásból úgy tűnhet, mintha a jogalkotó az (1) bekezdést a kreációs elmélet alapján fogalmazta volna meg, s hangsúlyt alapjában a kiállítás aktusára helyezte volna, amit a kötelezettség egyoldalú és feltétlen vállalása is igazolni látszik. Fent azonban már láttuk, hogy a ma már alig képviselt kreációs elmélet milyen hátrányos következményekkel jár az értékpapír forgalmképessége és a forgalom biztonsága szempontjából. Az idézett rendelkezés célja amúgy sem az volt, hogy rendezze az értékpapírelméletek közti vitát, hanem hogy meghatározza az értékpapír törvényes fogalmát. Ennek során a feltétlen kötelezettségvállalás pusztán annyit jelent, hogy a papír „magában hordozza a pénzeszeg megfizetésének követelésére való jogot minden további feltétel nélkül”.⁴⁰ A 338/A. § megfogalmazása nem zárja ki tehát, hogy valamely hazai bíróság ítéletében külföldi példák alapján a joglátszatemlélettel módosított szerződéses elméletet tegye döntése alapjává.

A másik megoldás az értékpapírjog újrakodifikációja jelentené. A Ptk.-t a magán-szféra és a gazdaság átfogó kódexévé tevő jogalkotási koncepcióba jól illeszkedne az értékpapírjognak a svájci Obligationsrechtben megvalósított egyedülállóan modern kodifikációjához hasonló szabályozása. A módosított OR egy csapásra feleslegessé tette az értékpapír-elméletek polémiáját; a törvény maga határozza meg, hogyan jön létre kötelezettség az értékpapírból.⁴¹ Hasonló átfogó szabályozás szükséges volna az értékpapírjog amúgy is időszerű reformja során. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne volna indokolt bíróságaink állásfoglalása, különösen a joglátszatemlélet vonatkozásában.

40 Zoltán Ödön, in: A polgári törvénykönyv magyarázata I., Budapest 1993., 829. l.

41 Vö pl. 966. §-t. Az (1) bekezdés szerint az adós csak az okirat kiadása ellenében köteles teljesíteni. A (2) bekezdés alapján az adós akkor szabadul az okirat által igazolt hitelezőnek esedékességkor véghezvitt teljesítés által, ha rosszhiszeműség vagy súlyos gondatlanság nem terheli. *Rehbinder/Zäh*, Schweizerische Gesetze, München 1993., 308. l., saját fordítás. Lásd még *Guhl*, Theo, Das schweizerische Obligationenrecht, Zürich 1991., 799. l.

38 Hueck/Canaris, 33. l.

39 OGH SZ 27/152 (1954); SZ 37/21 (1964): „Aki tudja, hogy nevében, de akarata nélkül egy váltót állítottak ki, köteles az ellene szóló látszattól elszámolni, amennyiben harmadik személyek emiatt kárt szenvedhetnek, ellenkező esetben úgy kell tekinteni, mintha beleegyezésével írtak volna alá.” Közli *Roth*, Grundriß des österreichischen Wertpapierrecht, Wien 1988, 16. l. Saját fordítás. Németországban lásd BGH Wertpapier-Mitteilungen, 1973, 66. l., és 1971, 744. l.

 COLLOQUIUM

Nagy Zoltán
egyetemi adjunktus

A bankkártyával összefüggő visszaélések

I. A számítógépes csalások speciális formája a lopott, hamis vagy hamisított bankkártyával történő jogtalan vagyoni haszon-szerzés.

A bankkártya a csekket (első formája 1416-ban jelent meg Palermóban), mint a légrégebbi készpénz-helyettesítő fizetési eszközt váltotta fel. A különféle forgalomban lévő kártyák közvetlen elődjei az 1920-as években néhány olajvállalat illetve szállodalánc ügyfélkártyái, majd később a bankok is kibocsátottak különféle kártyákat. Az első bankkártyát, a Bank of America 1958-ban, míg Európában a Rotschild bankok bocsátották ki.

Magyarország pénzügyi történetéből - gazdasági fejlettsége (pontosabban fejletlensége) miatt - a „csekk-korszak” kimaradt a fizetési eszközök a fejlett piacgazdaságban lejátszódott evolúciójából és ezt „átugorva” a bankkártyák korszakába csöppent.

Először 1988-ban jelent meg az első, ám devizaszámlához kapcsolt plasztiklap, majd egy évvel később vezették be a csekkhez kötött kártyát. Ugyanebben az évben került ki az első ATM-kártya is.

Ma Magyarországon több mint másfélmillió (!) bankkártya van forgalomban megkönnyítendő életünket.

A bankkártyákkal kapcsolatos visszaélések több formája vált ismertté:

a) A *kártyakibocsátók* által elkövethető jogsértések:

aa) jogosulatlan kártyához juttatás: olyan személy számára juttatnak kártyát, aki nem jogosult használatára vagy kisebb összegű hitelkártyára jogosult.

ab) A „tippadás”: tehetős ügyfelek adatainak (kártyaszámának és/vagy PIN-kódjának) a kiszolgáltatása. Ezen adatok segítségével készíthető hamis kártya, illetőleg a már el tulajdonított bankkártya mellé a PIN-kód jelenti a belépőt a tehetős ügyfél kártyaszám-lájához.

ac) Lejárt kártyák újrahatszámítása. A kártyákat a bankok évente-kétévente bevonják, majd jogszabály által előírt rendelkezések

szerint megsemmisítik. E szabályt kijátszva lehet olyan kártyákhoz jutni, melyek mágnescsíkján volt tulajdonosának szinte minden lényeges adata szerepel. Ezután már csak a mágnesszalagon levő lejárat évén kell módosítani és kész az új kártya „alteregója”.

b) A *kártya-elfogadóhelyek* által elkövetett visszaélések:

ba) „Színlelt” üzletnyitás. Az elkövető(k) hamis iratokkal olyan kereskedelmi vállalkozást nyit(nak), melyek valamely pénzintézet-tel szerződést köt kártyaelfogadásra. Néhány heti vagy havi forgalom után, bevárva a banktól átutalt összegeket az álkereskedők megszüntetik vállalkozásukat.

bb) Együttműködés a jogosulatlan vásárlókkal. A „kereskedő” tudva arról, hogy hamis, hamisított vagy lopott kártyát használnak fel elfogadja azt és igazolja a vásárlást.

bc) A kártyalehúzások megsokszorozása. Ebben az esetben „fizetéskor” a vásárolt összeg többszörösével terheli meg a nem kellően éber vevő kártyaszámláját.

További visszaélések lehetőségei:

c) *Hamis ATM-telepítés*. Franciaországban történt az az eset, hogy olyan ATM-formájú gépet telepítettek, mely készpénzhiányra hivatkozva a bankkártyát bevonta és a bebillentyűzött PIN-kódot rögzítette.

d) *Kártyával történő jogosulatlan vásárlás*. Ekkor nem a kártyatulajdonos vagy jogszerű kártyabirtokos vásárol, hanem olyan személy aki a kártyaletiltásig terjedő szűkre szabott időben elsajátítja a kártyatulajdonos aláírását a kártya „fonák” oldalán található minta alapján. (Mindezt nem olyan kereskedelmi egységben kell eszközölni, ahol nem kérik el a vevő PIN-kódját.)

Nem véletlen, hogy napjainkban a szervezett bűnelkövetői csoportok is szemet vetettek a kártyákra. Zsebtolvajokat bíznak meg ilyen kártyák ellopásával vagy azokat a „zsebesektől” vásárolják.

A kártyaelfogadó helyek a letiltott (pl. az elveszett, ellopott) kártyákat tartalmazó „feketelistáról” ellenőrizhetik a kártyák valódiságát. E listák azonban akkor jelentenének igazi biztonságot, ha nem napra készek, hanem „percre készek” lennének. A kártya eltűnését követő bejelentés és „feketelistára” vétel közötti időben a kártyaelfogadó helyeken szinte a „lebukás” veszélye nélkül használhatók a kártyák.

Az ATM-ből eszközölt készpénzfelvételnek (később majd átutalásnak és más banki műveletnek) egyik feltétele a kártya, másik feltétele a PIN-kód megszerzése. A PIN-kódot nemcsak a kártyakibocsátó banktól lehet megtudni, hanem más módon is.

Korábban elég gyakori megoldás volt az ATM billentyűzetére tett műanyag fólia. Ezen rögzíthető az ügyfél ujjnyomata, ezután már „csak” bankkártyát szükséges - bármilyen eszközzel és módszerrel (zsebtolvajlás útján vagy erőszakos vagyon elleni bűncselekmény során) - megszerezni és a PIN - kód ismeretében könnyedén „leemelhető” a kártyaszámlán szereplő összeg. Ma sem árt a kártyahasználat előtt az automata billentyűzetére egy pillantást vetnünk, mielőtt a műveletet elkezdenénk.

Ennek vagy bármely más módon történő nyomrögzítés megakadályozására alkalmazták néhány pénzügyintézetnél az ún. vandálajtót, mely csak a kártya behelyezésekor emelkedik fel és a kártya elvételével záródik ismét.

II. A bankautomaták elleni bűncselekmények elnevezése a szakirodalomban CD - Crime (Cash Dispenser - Crime; Pénzkivétel során elkövetett bűncselekmény). A magatartások minősítése a büntetőjog tradicionális törvényi tényállásai nem nyújtottak megfelelő védelmet.

1. Nem kevés vita övezte a bankautomatából eszközölt jogosulatlan pénzszerzés büntetőjogi minősítését. Az elkövető ekkor nem a saját nevére szóló, hanem hamisított vagy lopott bankkártyával szerez készpénzt, tehát megtévesztő magatartásának eredményeképpen kíván jogellenes vagyoni előnyhöz jutni. A csalás megállapítása mellett érvelők az automata üzembentartóját, kezelőjét, tulajdonosát (aki természetesen és jogi személy egyaránt lehet) vélték a csalás sértettjének.

Azonban az elkövető nem természetes személyt tévesztett meg. Az automata, mint minden számítógép programja szerint végzi a műveleteket. Az emberi beavatkozás csupán a művelet (a jogosulatlan pénzkivétel) végeredményének kontrollálására (tudomásulvételére) szorul. Így lopást állapítottak meg Németországban, Ausztriában, Spanyolországban, Hollandiában, Görögországban, Japánban.¹

Hollandiában egyes alsóbb fokú bíróságok ezt a magatartást hamis kulccsal elkövetett lopásnak ítélték, de a Legfelsőbb Bíróság ezt a vélekedést nem osztotta.²

2. Bár hazánkban a készpénz nélkül fizetések még nem váltak általánossá, így az automatán keresztül történő pénzáttétel feltételei nem adóttak. Ugyanakkor másutt ez már mindennapok része, így az e művelet

során elkövetett visszaélések büntetőjogi minősítésének problémáit érdemes megismernünk.

Az elkövető által lopott vagy hamisított bankkártyával bankautomatán keresztül végrehajtott pénzáttételt Japánban nem minősítették bűncselekménynek. E távoli országban „európai füllel” is jól érthetően indokolták meg az ítéletet. Mivel a lopás tényállási eleme csak „testet öltött” ingó dolog lehet, így a pénzáttétel, mivel pénzkivételre nem került sor, lopásként nem értékelhető, legfeljebb, ha bankalkalmazott követte el hivatali visszaélésnek (Japán btk. 247. §).³

3. Szintén dilemmát okozott annak a megítélése, hogy a saját bankkártyával történő visszaélés (pl. a hitelkeret csalárd, fraud civilisként értékelhető túllépése) büntetőjogi felelősségre vonást keletkeztessen-e vagy sem. A francia Cour de Cassation a civiljogba vonta ezt a kérdést. Ítéletének summázata az, hogy a „szerződésben foglalt feltételek megváltoztatása nem vonhat maga után represszív szankciót.”⁴

Erre a véleményre, valamint arra alapozva, hogy az Egyesült Államokban „A hitelkártya csalásról” 1984-ben született törvény mellőzte e cselekmények büntetőjogi üldözését az ET. 1991-es Ajánlása „A számítógépes környezetben elkövetett bűncselekményekről” sem számol a saját kártyával való visszaélés kriminalizációjával.

Ezzel ellentétes a finn btk., mely 1991-től bünteti a saját kártyával való visszaélést, igaz fenntartva a késedelem nélküli kompenzáció lehetőségét a büntetlenül maradáshoz. (A módosító novella 37. §-ának utolsó bekezdése.)

Úgy vélem, hogy a saját kártyával történő visszaélés kriminalizálása hazánkban szükségtelen, a cselekmény civiljogi szankciót vonhatna maga után.

A bankkártyával való visszaélés *kriminalizációja* a nemzetközi judikatúrában új keletű jelenség. Többféle megoldás látott napvilágot:

A. Egyes országokban nem alkottak önálló törvényi tényállást e bűncselekmény büntetni rendelése céljából, hanem a már kodifikált számítógépes csalás esetei közé sorolják, mint tipikus in-put manipulációt. Idetartoznak a számítógépes bűncselekményeket a nyolcvanas évek utolsó harmadában kodifikáló országok, így Németország, Ausztria, Görögország, és Japán.

¹ Revue Internationale de Droit Penale 1993/1-2. p. 154.

² Revue ... p. 479.

³ Revue ... p. 439.

⁴ Council of Europe Legal Affairs: Computer - Related Crime Recommendation No. R. (89) 9. 1990. Strasbourg p. 38.

A német btk.-ban az 1987-es módosítás folytán vált büntetendővé ez a cselekmény:

263/A.§ (1) *Aki abból a célból, hogy magának vagy egy harmadik személynek jogellenes vagyoni előnyt biztosítson, más vagyontól károsítja, hogy az adatfeldolgozási folyamat eredményét a program helytelen kialakításával, helytelen vagy hiányos adatok felhasználásával, adatok jogosulatlan felhasználásával vagy a feldolgozás folyamatára való egyéb jogosulatlan ráhatással befolyásolja, öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.*"

Ez a meghatározás a tradicionális csalás alapesetével együtt szerepel a btk.-ban. Minősített esetük is közös.

Érdemes visszatekinteni a számítógépes csalás kodifikációja során e cselekmények jogi értékelése körüli teljes bizonytalanságra és a dogmatikus gondolkodás tévútjának példájára.

A német törvényjavaslat vitája során - ahogy Pusztai László felidézi - a számítógépes csalást a tradicionális csalás minősített eseteként gondolták. Ám az elméleti állásfoglalások hatására önálló tényállássá vált.⁵

Kissé bizarrnak hatott (volna) az az elképzelés, hogy egy számítógép „megtévesztése” súlyosabban minősülne, mint valamely természetes személyé.

A bűncselekmény tárgyi oldalán az „elkövetési tárgy” csupán a helytelen vagy hiányos adatokra szőkül, ellenben eredményként értékelendő a más vagyonában bekövetkezett kár. Egyes vélemények szerint ez a tényállás alkalmas a bankkártyával visszaélés minősítésére is.⁶

Ugyanebben az évben született e bűncselekmény japán szabályozása. Ennek megfogalmazása az európai jogi nyelvezettől eltérően eléggé technicizált. Az ottani btk. kimondja: „246-2.§ *Aki hamis elektromágnes rekorddal jelölt vagyoni előny, veszteség megjelenítését vagy más vagyoni jogok módosítását eredményező hamis adatok vagy utasítások bevitelével vagy egyéb módon beavatkozik más személy számítógépesített üzletmenetébe és ezzel jogtalan előnyt szerez vagy kárt okoz tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*"

A japán btk.-ban ez a cselekmény - hasonlóan a német megoldáshoz - a tradicionális csalás második alapesete.

E tényállásban az elkövetési magatartásokat kevésbé részletezően

fogalmazták meg, ugyanakkor a cselekmény eredménye vagylagosan jogtalan előny illetőleg kár. Szintén e tényállás szolgál a bankkártyával eszközölt jogosulatlan haszon szerzés tilalmazására is.

Az következő évben osztrák btk.-ban az alábbi módosítással egészült ki:

„148/a.§ (1) *Aki szándékosan magának vagy másnak jogtalan előnyt szerezve harmadik személynek kárt okoz program kialakításával, adatok bevitelével, megváltoztatásával vagy törlésével illetve az elektronikus adatfeldolgozás eredményének más módon történő befolyásolásával 6 hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy*

pénzbüntetéssel büntetendő. (2) A büntetés 3 évig terjedő szabadságvesztés, ha a kár 25.000.- schillinget, továbbá 10 évig terjedő szabadságvesztés, ha a kár 500.000.- schillinget meghaladja."

Ausztriában már 1985-ben elkészült a számítógépes bűncselekmények tervezete. Ekkor a deliktum a „számítógépes csalás” elnevezéssel szerepelt, mára viszont a „csalárd visszaélés az adatfeldolgozással” címet kapta.

A tényállás rendszerbeli helye megegyezik más országok szabályozásával. A csalárd visszaélés az adatfeldolgozással a tradicionális csalás tényállását követi a btk.-ban.

Jogértelmezési vitát váltott ki Ausztriában az, hogy a törvényhozó mellőzte a jogellenes jelzőt az elkövetési magatartások meghatározásánál, továbbá nem utalt az adatok hiányos és helytelen voltára. Elgondolkodtató annak a kérdésnek a felvetése, hogy a más nevére szóló bankkártyán feltüntetett adatok a számítógép számára „helyesek-e” és „hiánytalanok-e”. E vélekedés alapján a magatartás lopás értékelendő.⁷

A görög 1805/88. számú törvény vezette be a számítógépes csalás fogalmát. A meghatározás kialakítása rendkívül hasonló a (nyugat)német szabályozáshoz, amennyiben görögthonban is az minősül számítógépes csalásnak, ha az elkövető magának vagy másnak úgy szerez vagyoni előnyt, hogy a számítógépbe helytelen vagy hiányos adatot táplál be, a számítógépet helytelenül programozza vagy más módon avatkozik be jogosulatlanul az elektronikus adatfeldolgozás folyamatába, mely az adatfeldolgozás eredményét befolyásolja. (386/A. §)

A német példához hasonlóan e tényállás szerint felel az is, aki bankkártyával jogosulatlanul

⁵ Pusztai László: Számítógép és bűnözés. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 26. kötet Budapest, 1989. 111-113. l.

⁶ Harro, Otto: Übungen im Strafrecht. Berlin-New York 1995. s. 125-126. és Revue ... p. 342.

⁷ Revue ... p. 155.

B. *Hollandiában* a bankautomatából eszközölt lopott vagy hamisított bankkártyával végrehajtott jogosulatlan pénzkivétel a holland btk. 310. §-ban szabályozott tradicionális lopásként értékelték.

C. *Franciaországban* a cselekményt csalárd módon elkövetett lopásnak minősül. (Code Penal 379. §-a).

D. Azon országok, melyek a számítógépes manipulációkat a kilencvenes évek elején kriminalizálták önálló törvényi tényállást alkottak.

Így *Finnországban* bár a számítógépes csalás meghatározása szakszavú, de a bankkártyával való visszaélés definíciója rendkívül részletező.

„Módosító novella 37. §: aki abból a célból, hogy magának vagy másnak vagyoni előnyt szerezzen

1) bankkártyát, fizetési kártyát, hitelkártyát, csekket vagy más hasonló fizetési eszközök tulajdonosának hozzájárulása nélkül illetve a tulajdonostól kapott megbízás túllépésével, vagy jogtalan módon használ avagy

2) átutalást végez ilyen fizetési eszközzel vagy ilyen utánzattal két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

Az előző szakasz szerint büntetendő az a személy is, aki mértéktelenül túllépi számlája egyenlegét, kimeríti hitelkeretét vagy más módon visszaél fizetési eszközével és ezzel kárt okoz, kivéve, ha a kárt késedelem nélkül megtéríti.”

Svájcban is a bankkártyával való visszaélés külön törvényi tényállásban lelhető fel.

„148. § (1) Az a fizetésektelen vagy fizetni nem tudó személy, aki csekk- és hitelkártyájával vagy hasonló fizetési eszközzel visszaél illetve a vagyoni értékű szolgáltatást megszerz és ezzel kárt okoz öt évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható.

(2) A büntetés tíz évig terjedő fegyházvagy börtönbüntetés, ha

a bűncselekményt üzletszerűen követik el.”

Hazánkban is némi fejtörést okozott volna az 1994-es törvénymódosítást megelőző és a hazai kriminalisztika történetében (talán) első, de az eddig ismert legnagyobb (?) kárt okozó ilyen jellegű bűncselekmény minősítése.

1992 tavasza óta folyik nyomozás ismeretlen elkövető(k) ellen, aki(k) egy hónap alatt 1583 esetben vett(ek) fel 20.000,- Ft-ot az OTP pénzfizető automatáiból. Az okozott kár 31.660.000,- Ft (!).

Az elkövető(k) egy talált vagy lopott személyi igazolvánnyal folyószámla-szerződést kötött a pénzintézettel, aminek révén egy bank-

kártyához jutott. Ezt követően lopott vagy külföldről becsempészett ún. nyers, tehát csupán mágnescsíkokkal ellátott, viszont semmilyen információt sem tartalmazó kártyákra rámásolta vagy rámásolták a legális bankkártyáról a szükséges információkat.

Az OTP akkoriban off-line rendszerű bankautomatát üzemeltetett, amely a pénzforgalmat lemezre rögzítette, amiket meghatározott időközökben vittek el és futtatták le a központi számítógépeken.

Ez a technikai megoldás az elkövető(k) kezére játszott, hiszen a lemez ellenőrzése, lefuttatása közötti időben a bankautomaták forgalmát nem regisztrálták.

Az automata hetente egyszer tette lehetővé 20.000,- Ft kivételét.

Az ismeretlen elkövető(k) túljárt(ak) az automata rendszerén, amely egy apró elektronikus jellel látta el a kártyát, ami lehetetlennítette, hogy azt egy héten belül ismételtelen használhassák.⁸

A cselekmény büntetőjogi minősítése kapcsán a fondorlatos elkövetés alapot adhatott volna arra, hogy a csalás törvényi tényállása jöhetett volna szóba.

Az előzőekben láthattuk, hogy a csalás bűncselekményének megállapításához az szükséges, hogy a sértett téves tudatában akár személyesen, akár a vagyoni viszonyai-ban rendelkezésre jogosult diszponáljon. Ez a vagyoni intézkedés e körben is hiányzik, ugyanis az elszenvedett kár tulajdonképpen a bankautomata programjától függ, amely általában limitálja az egyszeri alkalommal felvehető pénzösszeg nagyságát.

A lopott vagy hamisított bankkártyával eszközölt jogosulatlan pénzszerzés tehát csalásnak nem minősülhetett volna, éppen a passzív alany vagyoni jellegű rendelkezésének kizártsága miatt.

A következő tényállás, amelyet szóba jöhetett volna az a Btk. 316. szakaszában meghatározott lopás bűncselekménye. A lopás megállapításához elegendő az idegen, ingó és értékkel bíró dolog (jelen esetben a készpénz) jogtalan eltulajdonítás végett történő megszerzése. Legfeljebb hiányérzetünk támadhatott volna abból, hogy ez a fajta lopás csalárd módon valósult meg.

A törvényelőkészítés során a bankkártyával visszaélés bűncselekményét önálló törvényi tényállásban kívánták kriminalizálni, elejét véve az esetlegesen felmerülő értelmezési

⁸ Magyar nemzeti jelentés, mely az 1992-es würzburgi AIDP Kollokviumra készült, 4.1. Készítettek Dr. Kertész Imre és Dr. Pusztai László. A magyar nyelvű kézirat mellett, angol nyelven Revue ... p. 377.

Herke Csongor
egyetemi tanársegéd

A tárgyalás mellőzéses eljárás

A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény mind általános szerkezetében, mind pedig egyes részletszabályaiban, szabályozott (illetve nem szabályozott) jogintézményei tekintetében (a novellák és egyéb módosítások ellenére is) a szocialista eljárási törvények jegyeit hordozza magában. A rendszerváltást követően mind inkább sürgetőbbé vált egy új, a jelenlegi társadalmi berendezkedésnek megfelelő és a nemzetközi szabványokhoz igazodó büntetőeljárási törvény megalkotása. Ennek előkészítésére Kodifikációs Bizottságot hoztak létre, mely 1997. júniusára készítette el az új büntetőeljárási törvény tervezetét (továbbiakban Javaslat). Ezt a Bizottság a Kormány, a Kormány pedig hosszas vita után a Parlament elé is terjesztette. E sorok írása közben még az új Be. általános vitája zajlik, az azonban már ezen javaslatból is leszűrhető, hogy a külön eljárások szabályozása néhány változáson megy keresztül. A Javaslat egy hatodik eljárási forma, a vádalku bevezetését is fontolgatja (lemondásos eljárás elnevezéssel), valamint a külön eljárásokat szabályozó Ötödik Részben található a távollevő terhelttel szembeni eljárás és a mentességet élvező személyek ügyének elintézési rendje. A hatályos Be. rendelkezéseivel összhangban az új törvény is tartalmazni fogja a jelenlegi öt külön eljárást azzal, hogy a tárgyalás mellőzéses eljárás „visszakapja” régi nevét, a Javaslat a XXVI. fejezetnek a „Büntetőparancs” címet adja. A továbbiakban ezen külön eljárás részletes elemzésére kerül sor, nem megfelelően az új kódex várható változásairól sem.

1. A tárgyalás mellőzéses eljárás feltételei

A nemzetközi egyezségokmányok, így az 1950-es Római Egyezmény 6. cikkének 1. pontja, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 14. cikke 1. pontja és 3. pontjának c) és d) alpontja stb. nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy a terheltnek joga van a nyilvános, ésszerű időn belüli tárgyalásra¹. Ezen főszabálytól vagy a

terhelt kérelmére (ld. Javaslat lemondásos eljárása), vagy csekély jelentőségű, egyszerű megítélésű ügyekben lehet eltérni.

A hatályos Be. ennek szellemében igen szigorú feltételek fennállása esetén engedélyezi csak a tárgyalás mellőzésével való üggyöntő határozathozatalt. A 351. § alapján kilenc együttes feltétel fennforgása szükséges. Ezen feltételeket feloszthatjuk aszerint, hogy objektívek, avagy szubjektívek, a bírói mérlegeléstől függenek:

tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.
6. Cikk:

1. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe történő belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a közönségnek a tárgyalás teljes időtartamára vagy egy részére annyiban, amennyiben egy demokratikus társadalomban ez az erkölcsök, a közrend, illetőleg a nemzetbiztonság érdekében szükséges, ha e korlátozás kiskorúak érdekei, vagy az eljárásban résztvevő felek magánéletének védelme szempontjából szükséges, illetőleg annyiban, amennyiben ezt a bíróság feltétlenül szükségesnek tartja, mert úgy ítéli meg, hogy az adott ügyben olyan különleges körülmények állnak fenn, melyek folytán a nyilvánosság az igazságszolgáltatás érdekeit veszélyeztetné.

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. 14. cikk:

1. A bíróság előtt mindenki egyenlő. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelezéseit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el. A sajtót és a nyilvánosságot ki lehet zárni a tárgyalás egy részéről vagy az egész tárgyalásról mind erkölcsi okokból, a demokratikus társadalom közrendjének, vagy az állam biztonságának védelme érdekében, mindakkor, amikor a felek magánéletének érdekei azt követelik, mindpedig a bíróság által feltétlenül szükségesnek ítélt mértékben, az olyan különleges körülmények fennállása esetén, amikor a nyilvánosság ártana az igazságszolgáltatás érdekeinek; azonban minden büntető vagy polgári ügyben hozott ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, kivéve, ha a fiatakorúak érdekei mást kívánnak, vagy ha az eljárás házassági jogvitára vagy gyermekek gyámságára vonatkozik.

3. Az ellene emelt vád elbírálásakor mindenkinek teljes és egyenlő joga van legalább a következő biztosítékokra:

c) indokolatlan késedelem nélkül tárgyalják az ügyét;

d) a tárgyaláson személyesen jelen lehessen, személyesen vagy az általa választott védő útján védekezhessék; amennyiben védője nincsen, tájékoztatásuk a védő választására vonatkozó jogáról; és minden olyan esetben, ha az igazság érdekei ezt megkövetelik, hivatalból védőt rendeljenek ki számára, és pedig ingyenesen, amennyiben nem rendelkezik a védő díjazásához szükséges anyagi eszközökkel;

¹ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz

A. Objektív feltételek:

- a) ügyési indítvány;
- b) szabadlábban levő terhelt²;
- c) bizonyos szankciók alkalmazása illetőleg alkalmazhatósága;
- d) vétségi eljárásra tartozó bűncselekményről legyen szó;
- e) a terhelt beismeri a bűncselekmény elkövetését;
- f) a végzés meghozatalára az ügy érkezésétől számított 30 napon belül kerüljön sor.

B. Szubjektív feltételek:

- g) a bűncselekmény csekély jelentősége;
- h) a tényállás egyszerű, végül, hogy
- i) a büntetés célja tárgyalás nélkül is elérhető legyen³.

ad a) Ügyési indítvány hiányában közbűntetéses tárgyalás mellőzésével büntetés (intézkedés) kiszabására nem kerülhet sor. Ha a bíróság mégis ilyen indítvány nélkül határoz, akkor az így hozott határozatot hatályon kívül kell helyezni és az iratokat az ügyésznek meg kell küldeni abból a célból, hogy az általános szabályoknak megfelelő eljárásra kerüljön sor. Magánvádas ügyben azonban hivatalból is sor kerülhet tárgyalás mellőzéses eljárásra, még meghallgatás sem szükséges hozzá.

Az ügyésznek a tárgyalás mellőzésével való határozathozatalra irányuló indítványa köti a bíróságot. Így ha pl. az ügyész tárgyalás mellőzésével pénzbüntetés kiszabását indítványozza, akkor a bíróság a tárgyalás kitűzése nélkül hozott végzésben nem szabhat ki önálló mellékbüntetésként járművezetéstől eltiltást (BH 1980/238.).

ad c) A tárgyalás mellőzésével hozott ügydöntő végzésben csak a törvény által felsorolt fő- vagy mellékbüntetések kiszabására illetőleg intézkedés alkalmazására kerülhet sor. A korábbi szabályozás a főbüntetések közül csak a pénzbüntetés kiszabását tette lehetővé, azonban az 1995. évi LXI. törvény 6. §-a 1995. szeptember 1-i hatállyal lehetővé tette a végrehajtásában felfüggesztett, maximum 1 évi szabadságvesztés kiszabá-

sát is⁴. A mellékbüntetések közül a foglalkozástól és a járművezetéstől eltiltás, valamint a kiutasítás szabható ki tárgyalás mellőzésével, míg intézkedésként próbára bocsátás alkalmazható. További feltételként nemcsak kell, hogy ezen szankciók alkalmazhatók legyenek ezen külön eljárás során, hanem ráadásul szükséges az is, hogy a törvény az adott bűncselekmény esetén ezen szankciók alkalmazását lehetővé is tegye. Tehát olyan bűncselekmény esetén, melynél pénzbüntetés a Btk. különös részi szabályok szerint nem alkalmazható, avagy az alkalmazható szabadságvesztés legkisebb tartama meghaladja a 2 évet stb. tárgyalás mellőzéses végzés nem hozható attól függetlenül, hogy esetleg a további törvényi feltételek fennállnak. A büntetések kiszabhatóságának vizsgálatakor el kell tekinteni a Btk. enyhítő vagy súlyosító rendelkezéseitől, a 97. számú Büntető Kollégiumi állásfoglalás tehát itt is irányadó, miszerint azokban az esetekben, amikor a Btk. vagy a Be. a jogkövetkezményeket a törvényben meghatározott büntetéshez fűzi, ezen a Btk. Különös Részen megállapított büntetési tételt kell érteni, hiszen a bűncselekmény súlyát, absztrakt társadalomra veszélyességét a különös részi büntetési tételek fejezik ki, míg az enyhítő illetőleg súlyosító szabályok ezen büntetési tételek figyelembevételével az adott cselekményhez, elkövetőhöz (terhelthez) igazítást teszik lehetővé.

ad d) A Be. 351. §-a szerint az ügynek vétségi eljárásra kell tartoznia. A törvény nem teszi feltétellé, hogy az adott bűncselekmény vétség legyen, így mindazon büntettek esetén, melyekkel kapcsolatban a törvény lehetővé teszi a vétségi eljárás lefolytatását (3 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő cselekmények) tárgyalás mellőzéses végzés kiszabására is sor kerülhet. Azonban ezzel összhangban, hiába vétség az adott bűncselekmény, ha azzal kapcsolatban nincs helye vétségi eljárásnak (3 évnél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegettség, kóros elmeállapotú vagy jogsza-

² Nincs akadálya azonban a tárgyalás mellőzésének pusztán azon okból, hogy a terhelttel szemben a nyomozás során személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedést alkalmaztak. Ld.: Kiss Anna: A tárgyalás mellőzésének elméleti és gyakorlati kérdései. Kriminológiai és Kriminológiai tanulmányok 33. kötet, 1996, 167. o.

³ A bíróság e szempontnál a terhelt egyéniségét, életvitelét, előéletét, az elkövetés motívumát stb. vizsgálja. Ld.: Cséka Ervin/Hegedűs István/Hofszang József/Maráz Vilmosné/Vida Mihály: A büntető eljárásjog vázlatok II. Szeged, 1996, 377. o.

⁴ Érdekes, hogy a fenti törvény tehát lehetővé tette a pénzbüntetésnél két fokozattal súlyosabb szabadságvesztés kiszabását, ugyanakkor — némiképp indokolatlanul — eltekintett a közérdekű munka, mint a pénzbüntetés és szabadságvesztés közötti „híd” szerepét betöltő büntetés alkalmazhatóságának szabályozásától. Az 1994-ben felállított előkészítő bizottság nemhogy a felfüggesztett szabadságvesztés alkalmazhatóságát nem javasolta, hanem az egyéb mellékbüntetések önálló alkalmazásának eltörlése és kizárólag a pénzbüntetés kiszabhatósága mellett foglalt állást. Ehhez képest az 1995-ös törvény a szankciók körének szűkítése helyett annak bővítését valósította meg, nem kis kritikát kiváltva mind az elméleti szakemberek, mind a gyakorló jogászok körében. Ld. Kiss Anna i. m. 169. o.

bály megszegésével külföldön tartózkodó terhelt, más büntettel együtti elbírálás). Ezen feltétel megszegése — az ügyészi indítvány hiányához hasonlóan — abszolút eljárási szabálysértés, így ilyen esetben a határozatot hatályon kívül kell helyezni és az iratokat meg kell küldeni az ügyésznek.

Ha a terhelt elmeállapotát nem sikerül tisztázni, akkor nem kerülhet sor tárgyalás mellőzésével lefolytatott eljárásra, hiszen ezzel bizonytalanná válik, hogy az ügy vétségi eljárásra tartozik-e (BH 1977/100.).

ad h) A szubjektív feltételek közül a tényállás egyszerű megítélése szorul további magyarázatra. A tényállás akkor tekinthető egyszerűnek, ha a cselekmény egy mozzanátú, nem szerteágazó, a bizonyítékok közvetlenek és eredetiek⁵. Hogy az adott tényállás egyszerű-e vagy sem, nem dönthető el az ügy ismerete nélkül, általános, minden egyedi esetre irányadó támpontok nem igen adhatók. Pusztán az pl., hogy az adott ügyben több terhelt van, nem alapozza meg, hogy ne kerüljön (kerülhessen) sor tárgyalás mellőzéses végzésre, hiszen előfordulhat, hogy az összes terhelt beismerte a bűncselekmény elkövetését és az elkövetés körülményei is rendkívül könnyen, de mégis alaposan tisztázhatók.

A bírói gyakorlat mégis bizonyos esetekben általánosságban kizárja ezen külön eljárás lefolytatását. Így járművezetéstől való végleges eltiltásra nem kerülhet sor tárgyalás mellőzéses eljárásban, mivel ezen eljárás általában nem alkalmas arra, hogy a járművezetésre való alkalmatlanságot a bíróság megfelelően meg tudja ítélni (BH 1990/95.). Ehhez hasonlóan a Legfelsőbb Bíróság több esetben kimondta azt is, hogy ittas járművezetés bűncselekménye esetén kizárt a tárgyalás mellőzéses végzés meghozatala (többszörös visszaesőnél: BH 1986/446., zsúfolt tömegközlekedési eszközön való ittas járművezetésnél: BH 1981/4.).

2. A tárgyalás mellőzésével hozott végzés

A gyakorlatban a legtöbbször a közlekedési vétségek esetén kerül sor tárgyalás mellőzésével való ügydöntő határozathozatalra. A tárgyalás mellőzésével lefolytatott eljárás alapján a bíróság a terhelt bűnösségéről nem dönt ítéletben, hanem tárgyalás mellőzésével hozott végzésben állapítja meg a terhelttel szemben a bűncselekmény elkövetését (a terhelt bűnössége kérdésében dönteni tehát csak tárgyalás alapján lehet)⁶. A

korábban említett szankciók külön-külön, de bizonyos kombinációban együtt is alkalmazhatók. Így pénzbüntetés esetén mind a három mellékbüntetés is kiszabható, míg a végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztéshez pénzmellékbüntetés vagy pártfogó felügyelet járhat (utóbbi a próbára bocsátást is kísérheti).

A járulékos kérdésekben a bíróság döntést hozhat, így dönthet az elkobzásról, elkobzás alá eső érték megfizetésére kötelezhet, a polgári jogi igényt pedig vagy érdemben elbíráhatja, vagy egyéb törvényes útra is utasíthatja. A vádlottat — a bűncselekmény elkövetésének megállapítása esetén — pedig kötelezni kell a bűnügyi költség megfizetésére.

A végzés tartalmára vonatkozóan a külön eljárások szabályozásával összhangban csak az ügydöntő határozatokra vonatkozó általános rendelkezésektől való eltérést szabályozza külön a törvényhozó. Így a végzés rendelkező részének tartalmaznia kell

- a bűncselekmény és
- az alkalmazott szankció megjelölését,
- a jogszabályon alapuló egyéb rendelkezéseket, valamint
- arra vonatkozó figyelmeztetést, hogy a végzés ellen nem fellebbezést lehet benyújtani, hanem tárgyalás tartását lehet kérni, valamint annak megjelölését, hogy a tárgyalás tartásának kérése esetén a tárgyaláson való meg nem jelenés – az ügyész mulasztása kivételével – a kérelem visszavonásának minősül.

Ha azonban a magánvádló magánvádas eljárásban nem jelenik meg a tárgyaláson, akkor nem a tárgyalás mellőzésével hozott végzés emelkedik jogerőre, hanem a magánvádas eljárás szabályai szerint ez a mulasztás vádelejtésnek minősül és a Be. 322. §-a alapján a határozatot az elsőfokú bíróság hatályon kívül helyezi és az eljárást megszünteti.

Az indokolással kapcsolatos speciális szabály, hogy annak (a rövidített indoklás szabályai szerint) csak a rövid tényállást és az alkalmazott jogszabályok megjelölését kell tartalmaznia.

3. Jogorvoslat

A jogorvoslattal kapcsolatosan vissza kell utalni a korábban elmondottakra, miszerint az arra jogosultak (ügyész — magánvádas ügyben a magánvádló —, vádlott, védő, magánfél, egyéb érdekeltek) nem fellebbezésre jogosultak, hanem a végzés kézbesítésétől számított 8 napon belül tárgyalás tartását kérhetik. Abban az esetben, ha bármelyik

⁵ Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog, Különös rész. Oktatási segédanyag, Pécs, 1997, 200. o.

⁶ Ld. Tremmel i. m. 201. o.

jogosult él ezzel a lehetőséggel, a bíróság (mérlegelés nélkül) ki kell, hogy tűzze a tárgyalást. Ilyenkor új, elsőfokú tárgyalásra kerül sor, melynek során már — az általános szabályok szerinti eljárás lefolytatása után — a terhelt büntetőjogi felelősségének kérdéséről (elsőfokú) ítéletben dönt a bíróság. Ezen elsőfokú ítélet ellen aztán már a rendes szabályok szerint lehet jogorvoslattal (fellebbezéssel) élni.

A tárgyalás tartási kérelemmel kapcsolatban a fent jelzett jogosultak tekintetében a Be. három megszorítást tartalmaz, éspedig:

a) az ügyész nem jogosult a tárgyalás tartását kérni, ha ő indítványozta a tárgyalás mellőzésével való határozathozatalt. Ez a korlátozás a magánvádlóra nem vonatkozik⁷ (érdekes tehát, hogy éppen a közzvadás eljárásban nem illeti meg a tárgyalás tartás kérés jogát az ügyésznek, míg magánvádas eljárásban, ahol főszabályként nem is ő képviseli a vádat, jogorvoslattal élhet a tárgyalás mellőzésével hozott végzés ellen);

b) a magánfél csak a polgári jogi igényt érdemben elbíráló rendelkezéssel szemben kérheti a tárgyalás tartását és csak akkor, ha másik jogosult kérelme alapján egyébként is tárgyalást kellene tartani. Egyéb esetekben tehát két dolog történhet:

- ha nem bíralták el érdemben a polgári jogi igényt, akkor mindenképpen egyéb törvényes útra utasította annak elbírálását a bíróság, tehát polgári perben kell érvényesíteni a sértettet a bűncselekmény elkövetéséből ért kárt,

- ha pedig elbíralták ugyan a polgári jogi igényt, de más részéről nem érkezett be tárgyalás tartási kérelem, akkor a polgári jogi igény kérdésében született határozatrészt a bíróság hatályon kívül helyezi és az igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasítja;

c) az egyéb érdekelt pedig csak az elkobzással kapcsolatban kérheti a tárgyalás tartását.

Mindenfajta, a tárgyalás mellőzésével hozott végzést sérelmező nyilatkozatot a tárgyalás tartása iránti kérelemnek kell tekinteni, tehát annak nem kell semmilyen alakszerűségnek megfelelni (szóban is jegyzőkönyvbe mondható), nem kell kifejezetten megjelölnie, hogy tárgyalás tartását kéri a jogosult stb. (BH 1992/577). Ugyanakkor azonban, ha pl. a terhelt kegyelmi kérvényt terjeszt elő, akkor az nem minősül tárgyalás tartási kérelemnek, hiszen ebben az esetben nem a határozatot támadja meg, hanem az egyéb törvényi rendelkezések miatt kéri fe-

lelősségre vonásának mellőzését, ez azonban független az adott ügy elbírálásának körülményeitől (BH 1987/434.).

A kérelem a végrehajtásra nézve halasztó hatályú (kivéve, ha csak járulékos kérdésekben kéri a tárgyalás tartását).

A tárgyalás tartási kérelem esetén quasi részjogerő érvényesül akkor, ha csak járulékos kérdésekben sérelmezik a jogosultak a tárgyalás mellőzésével hozott („nulladik fokú”) végzést. Ebben az esetben tehát a tárgyaláson a főkérdések nem vizsgálhatók, hanem csak az elkobzás, polgári jogi igény stb. kérdésében dönt (immáron ténylegesen elsőfokon) a bíróság.

A súlyosítási tilalom a tárgyalás mellőzések eljárásban kétszeresen érvényesül. Egyrészt sajátosan, ugyanis ha a tárgyalás mellőzésével hozott végzés elleni jogorvoslat keretében tárgyalás tartását kéri, akkor csak nővumok — új bizonyíték által megállapított új tény, mely súlyosabb minősítéshez vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetéshez vezet — esetén lehet az elsőfokú eljárásban reformatio in peius, ha a tárgyalás tartását nem az ügyész kérte. Másrészt az immáron elsőfokú tárgyalás alapján hozott ítélet elleni fellebbezés miatt lefolytatott másodfokú eljárásban az általános szabályok szerint érvényesül a súlyosítási tilalom.

Ha az ügyész csak mellékkérdésben (pl. polgári jogi igényre vonatkozó rendelkezés) kérte a tárgyalás tartását, akkor a bíróság az elsőfokú tárgyaláson csak ebben a kérdésben dönthet (BH 1985/15.). Érdekes viszont, hogy ha a tárgyalás mellőzésével hozott végzést hatályon kívül helyezik és az elsőfokú tárgyaláson hozott határozat ellen fellebbez az ügyész, akkor a másodfokú bíróság abban az esetben is súlyosíthatja az elsőfokú ítéletet, ha a tárgyalás tartását nem az ügyész kérte (BH 1991/187.). Ez utóbbi esetben tehát előfordulhat, hogy a terhelt a tárgyalás mellőzésével kiszabott büntetést (alkalmazott intézkedést) túl súlyosnak találva tárgyalást kér, ahol esetleg még enyhítik is a szankciót. Ezek után, ha az ügyész ezt az utóbbi (enyhébb) szankciót túlzottan kevésnek tartja és emiatt fellebbez, akkor az ezen jogorvoslat alapján kitűzött másodfokú eljárás alapján a terheltet súlyosabb büntetésre ítélik, mint a tárgyalás mellőzésével hozott végzésben (ami rá nézve méltánytalan, hiszen ha ő azt nem találta volna súlyosnak, akkor a végzés jogerőre is emelkedett volna).

4. Tárgyalás tartása

Ha a fentebb említett jogosultak tárgyalás tartását kéri, akkor ez alapján az általános szabályok szerinti, hagyományos eljárásra

⁷ Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma 162. számú elvi döntés II. pont.

kerül sor, az ezen eljárásban hozott határozat elleni fellebbezés azonban halasztó hatályú. Az elsőfokú tárgyaláson kétféle határozat születhet: a tárgyalás mellőzésével hozott végzést hatályában fenntartó végzés vagy a tárgyalás mellőzésével hozott végzést hatályon kívül helyező és új döntést tartalmazó ítélet. Ezen ítéletében a bíróság köteles az általános szabályok szerinti indoklási kötelezettségének eleget tenni, a tárgyalás mellőzésével hozott végzés indokolására csak a hatályban tartó végzés utalhat vissza. A másodfokú eljárásban pedig — mint már említettük — az abszolút eljárási szabálysértések körét két eset bővíti: ha a bíróság közvadás eljárásban ügyési indítvány nélkül döntött tárgyalás mellőzésével vagy ha a bűncselekmény nem tartozik vétségi eljárásra, akkor a másodfokú bíróság mérlegelés nélkül hatályon kívül kell, hogy helyezze a határozatot és az elsőfokú bíróságot új eljárásra kell utasítania.

5. A tárgyalás mellőzése eljárás az új Be. Javaslatában

A javaslat a hatályos Be.-hez hasonlóan megtartja a tárgyalás mellőzése eljárás intézményét – visszahozva annak régi elnevezését – büntetőparancs címen (német kifejezéssel „Strafbefehl”). Ezen külön eljárás feltételei, alkalmazhatósága a javaslat szerint lényegében megegyezne a jelenlegiével, néhány eltéréssel:

a) büntetőparancsos eljárásra csak olyan bűncselekmény esetén kerülhet sor, amelynek szabadságvesztéssel fenyegetettsége nem haladja meg a három évet;

b) az alkalmazható szankciók tekintetében változást jelent, hogy büntetőparancsban megrovást is lehet alkalmazni, katoná-

helt esetében pedig katonai jellegű hátrányos jogkövetkezményekre is sor kerülhet (rendfokozatban visszavetés, várakozási idő meghosszabbítása, lefokozás, szolgálati viszony megszüntetése);

c) a tárgyalás mellőzése eljárásához képest a javaslat szerint büntetőparancs kibocsátására büntető eljárásban is sor kerülhet majd és nem feltétel a bűncselekmény csekély jelentősége;

d) a bűnügyi költség viselésére az általános szabályok lesznek irányadók (szemben a hatályos Be.-vel, mely szerint a vádlottat a tárgyalás mellőzése eljárásban kötelezni kell a bűnügyi költség viselésére).

A tárgyalás mellőzése eljárásban egyes büntetőeljárási alapelvek (szóbeliség, közvetlenség elve, ártatlanság védelme, kontradiktórium elve) kisebb-nagyobb sérelmet szenvednek⁸. Ezen ügyek kisebb jelentősége, illetőleg az, hogy a vádlott beismerésben van, indokoltá teszi azonban, hogy akár ezen elvek sérelme árán is, de gyors döntés születhessen és a határozat a lehető legnagyobb speciál- illetve generál-preventív hatást válthassa ki. Az intézmény létjogosultságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ritkán kerül sor tárgyalás tartására, ami arra utal, hogy a tárgyalás mellőzésével hozott végzés általában alkalmas az általános szabályok szerint lefolytatott, hosszadalmas és költséges eljárás után hozott ítélet funkciójának betöltésére.

⁸ Ld. *Tremmel* i. m. 199. o.

JURISPRUDENTIA

Balogh Ágnes
egyetemi tanársegéd

Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

„Az egymással quasi halmazati viszonyban álló, több alapítéttel kiszabott szabadságvesztés összbüntetésbe foglalása esetén az elengedés mérvének a meghatározása szempontjából annak van alapvető jelentősége, hogy – elvileg – fennáll-e a lehetőség a több büntetőügynek egyesítés folytán történő lefolytatására, vagyis azok ún. tiszta quasi halmazat viszonyában állnak-e, avagy az elsőfokú ítélet meghozatala után követte-e el a terhelt a más ügyben elbírált bűncselekményt [Btk. 93. § (4) bek.]”

(Legf. Bír. Bf. IV. 174/1996. sz. = BH 1997/107.)

A megyei bíróság az 1995. december 1. napján meghozott ítéletével a Btk. 93. §-ának (4) bekezdése alkalmazásával összbüntetésbe foglalt a terhelttel szemben 1. az F.-i Városi Bíróság 1994. május 25. napján jogerős ítéletével kiszabott 5 hónapi börtönbüntetést, (amely kimondotta, hogy a terhelt nem bocsátható feltételes szabadságra); 2. a K.-i Városi Bíróság 1995. március 1. napján jogerős ítélettel kiszabott 2 hónapi börtönbüntetést; 3. a K.-i Városi Bíróság 1995. május 31. napján jogerős ítélettel kiszabott 2 év 6 hónapi fegyházbüntetést; és 4. az S.-i Megyei Bíróság 1995. február 22. napján jogerős ítélettel kiszabott 2 év 8 hónapi fegyházbüntetést, és összbüntetésül 5 év 3 hónapi fegyházbüntetést állapított meg azzal, hogy az elítélt többszörös visszaeső, és feltételes szabadságra nem bocsátható.

Az összbüntetést megállapító elsőfokú ítélet ellen a terhelt fellebbezett az összbüntetés tartamának a mérsékléséért. A legfőbb ügyész szerint a terhelt fellebbezése alapos, ezért indítványozta az alapítételeknek az összbüntetésbe foglaláskor jelentőséggel bíró egyes hiányos adatai kiegészítését és az összbüntetésbe foglalt jogerős ítéletek ún. tiszta quasi halmazati viszonyára figyelemmel az összbüntetés tartamának megfelelő mérséklését.

A Legfelsőbb Bíróság az elítélt fellebbezése és a legfőbb ügyész észrevétele alaposnak

találta. Az elsőfokú ítélet és a megelőző eljárások felülbírálata eredményeként a Legfelsőbb Bíróság a tényállást annak kisebb terjedelmű hiányosságai okából, az iratok tartalma alapján a Be. 258. §-a (1) bekezdésének a) pontja alkalmazásával az alábbiak szerint kiegészítette.

A Legfelsőbb Bíróság szerint az elsőfokú bíróság indokoltan folytatta le az összbüntetési eljárást a terhelttel szemben, aki a négy büntetőügyében a jogerősen kiszabott, határozott tartalmú szabadságvesztés büntetéseit 1994. október 18. napjával kezdődően folyamatosan tölti. A megyei bíróság pedig helyesen hivatkozott arra, hogy az elítélt az összbüntetésbe foglalással érintett valamennyi alapítéttel elbírált bűncselekményt a legkorábban hozott alapítélet jogerőre emelkedése előtt követte el, és ezért az összbüntetesként megállapítandó szabadságvesztés tartamát a Btk. 93. §-a (4) bekezdésének alkalmazásával kell meghatározni. A különböző bírósági ítéletekkel a terheltre jogerősen kiszabott és megszakítás nélkül végrehajtásra váró szabadságvesztések együttes tartama: 5 év 9 hónapot tesz ki. Az elsőfokú bíróság tévedett azonban, amikor a büntetések összegzett tartamából mindössze 6 hónapot engedett el. A büntetések összességéből ez a mérséklés nem alkalmas annak a törvényi célnak az elérésére, hogy az elítéltet olyan helyzetbe hozza, mintha egy eljárásban, halmazati büntetést szabtak volna ki vele szemben.

A Legfelsőbb Bíróság a fenti ügyben megállapította, hogy az elítélt a 4. pontban tárgyalt elítélése alapjául szolgált cselekményt 1994. július közepe táján követte el, míg az 1. pont alatt jelzett ügyben az elsőfokú ítélet meghozatalára ennél az időpontnál korábban, 1994. május 25. napján került sor. Ehhez képest az összbüntetésbe foglalással érintett 1. és 4. pontokban tárgyalt elítélések a quasi halmazat határeseteként értékelendők; ugyanakkor a 2., 3., 4. pont alatti elítélések a „tiszta” quasi halmazat viszonyában vannak. Az iratok tartalma alapján az is megállapítandó, hogy az összbüntetésbe foglalással érintett négy alapügyben hatásköri és perökonómiai szempontok miatt nem került sor az ügyek egyesítésére, amelyre egyébként az 1., 2. és 3., illetve a 2., 3. és 4. számokkal jelölt alapügyekben az elvi lehetőség adott volt.

A quasi halmazati viszonyban álló jogerős ítéletekben kiszabott büntetésekből az elengedés mérvének helyes meghatározása érdekében a Legfelsőbb Bíróság nyomatékkal utalt kollégiumi állásfoglalás B/2. pontjának

elvi tételeire. Ezért ha különböző bíróságok előtt a büntetőeljárások egyidejűleg folytak, és azoknak egyesítése nem volt indokolt, úgy a különböző ítéletekben kiszabott rövidebb időtartamú büntetések teljes elenyésztésére is sor kerülhet. Az elengedés mérvének megítélésénél vizsgálni kell azt is, hogy a több eljárásban elbírált cselekmények jellegükben azonosak vagy hasonlóak-e; az elkövetések időbelileg egybeesők vagy közeli, illetve egymással milyen összefüggésben állnak. Azokban az esetekben pedig, amikor a quasi halmazati viszonyban álló szabadságvesztések közül a rövidebb tartamú büntetés teljes elenyésztése nem indokolt, úgy a csökkentés a rövidebb büntetésnek akár a háromnegyedét meghaladó részéig is terjedhet.

A terhelt elítéléseinek az alapjául szolgált cselekmények áttekintéseként megállapítható, hogy a terhelt folyamatosan, életvitelszerűen, többször a legsúlyosabb vagyon elleni bűncselekményeket is elkövetve bűnöző életmódot folytatott. A jelenlegi összbüntetési eljárásban alkalmazandó rendező elvek áttekintése eredményeként az elengedés mérvét tekintve a Legfelsőbb Bíróság megállapította:

az 1. pont alatti ügyben kiszabott 5 hó börtönbüntetés fele részének – tehát 2 hónap 15 napnak – az elengedése;

a 2. számmal jelzett ügyben kiszabott 2 hó börtönnek a teljes elenyésztetése,

míg a 3. számmal jelzett ügyben kiszabott 2 év 6 hó fegyházbüntetésből – a helyes legfőbb ügyészi indítványnak megfelelően – a teljes tartam háromnegyed részét kitevő 1 év 10 hó 15 nap elengedése indokolt.

Az elengedések jelzett mértékének figyelembevételével mellett az elítélt összbüntetésének tartamát 3 év 6 hónapi fegyházbüntetésben kellett megállapítani, és a Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú ítéletet ennek megfelelően változtatta meg. Ez a büntetési tartam alkalmas kiküszöbölni a büntetőügyek együttes elbírálása és a halmazati büntetés kiszabása elmaradásából a terheltet érő hátrányokat.

A Legfelsőbb Bíróságnak az ügyben kifejtett eszmefuttatása jó alkalmat szolgáltat az összbüntetés intézményével kapcsolatos alapkérdések átgondolására.

I. A Btk. a „Büntetés kiszabása” címet viselő V. fejezetében két egymáshoz hasonló, de alapvető vonásait tekintve élesen elkülönülő intézményt szabályoz: a halmazati és az összbüntetést. A két intézmény közös vonása a halmozódás ténye; a halmazatnál a bűncselekmények, az összbüntetésnél pedig

az ítéletek halmazataról van szó.¹ Igaz ugyan, hogy ítélethalmazat esetében is több bűncselekmény valósult meg, de ez a tényleges helyzet az egyes büntettek miatti felelősségrevonás következtében elvesztette jogi jelentőségét. Jogi jelentősége így csak az ítéletek többségének van.²

Az összbüntetés és a halmazati büntetés közötti különbség, hogy az összbüntetés – ellentétben a halmazati büntetéssel – nem bünteteskiszabás, hanem tisztán jogtechnikai intézmény. Ebből következően az összbüntetésbe foglalásnál nem alkalmazhatók a Btk. 83. §-ban foglalt bünteteskiszabási elvek – tehát nem értékelhető a bűncselekmény és az elkövető társadalomra veszélyessége, a bűnösség foka, és az egyéb enyhítő és súlyosító körülmények – tekintettel arra, hogy ezeket a szempontokat a bíróság már a büntetés kiszabásánál figyelembe vette. Ismételt értékelésük a jogerős ítéletek felülbírálatát jelentené.

A törvény ugyan az összbüntetést is „A büntetés kiszabása” c. fejezetben szabályozza, de szóhasználata egyértelmű utalás arra, hogy itt nem bünteteskiszabás történik, csupán összbüntetésbe foglalás. Ez is az összbüntetésbe foglalás jogtechnikai jellegére vonatkozó állításunkat támasztja alá. Igaz ugyan, hogy a jogirodalomban létezik olyan felfogás, mely szerint az összbüntetésbe foglalás „nem kizárólagosan jogtechnikai művelet elvégzését, hanem jelentős értékelő tevékenységet jelent annak ellenére is, hogy az összbüntetésbe foglalás során a bíróság az alapítéletekben kiszabott jogerős ítéletekhez kötve van”.³ Hasonlóan vélekedik a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 151. sz. állásfoglalása is, melynek I/A/1. pontja szerint az összbüntetés tartamának megállapítása sem egyszeri mechanikus művelet, hanem az elengedés mértékének meghatározása összetett értékelő tevékenységet igényel.

A halmazati és az összbüntetés különleges szabályainak kialakulása azonos okokra vezethető vissza, nevezetesen az egyes büntetések egymás utáni végrehajtásának fizikai lehetetlenségére, illetve annak felismerésére, hogy a szabadságvesztés büntetés egyhuzamban történő végrehajtása hátrányosabb az elítélten, mint a részletekben történő végrehajtás.

¹ Földvári József, A büntetés tana, Budapest 1970, 402-403. l.

² Földvári József, A büntetés tana, 403. l..

³ Kiss Zsigmond in Magyar Büntetőjog, Kommentár a gyakorlat számára (szerk.: Berkes György), Budapest 1995, 172. l.

A halmazati büntetés kiszabására vonatkozóan három elméleti irányzat alakult ki.⁴

a) A *kumuláció* elve abban állt, hogy a bíró valamennyi bűncselekmény miatt kiszabta a büntetést, majd a büntetéseket egyszerűen összeadták, és amennyiben fizikailag lehetséges volt, végre is hajtották. A büntetések egyszerű összeadás azonban túlzott szigorú eredményezett.

b) Az *abszorpció* elvének lényege az, hogy a megvalósult bűncselekmények közül az elkövetőt a legsúlyosabb bűncselekményre megállapított büntetési keretek között büntették.

c) A két véglet közötti középutat jelentette az *aszperáció* rendszere, amikor a törvény lehetőséget biztosított arra, hogy bűnhalmazat esetén a bíróság a legsúlyosabb bűncselekményre megállapított büntetés felső határát a kumuláció lehetőségének kizárása mellett átléphesse.

A két jogintézmény közös gyökereire utal, hogy a Csemegi kódex hatálya idején az akkor összbüntetésnek nevezett intézmény a mai értelemben vett halmazati büntetéssel volt azonos. Az összbüntetés napjainkban használatos fogalma először az 1961. évi V. törvény 72. §-ában jelent meg. A Csemegi-kódex és a Btá. szóhasználata szerint az összbüntetést a bűnhalmazat esetén kellett kiszabni. A Csemegi-kódex a mai értelemben vett összbüntetésre önálló kifejezést nem használt, míg a Btá. „utólagos összbüntetésnek” nevezte. Egyik törvény sem tekintette azonban a halmazati büntetéstől elkülönülő önálló jogintézménynek. Az összbüntetés intézménye önálló életre az 1961. évi V. törvény hatálybalépésével kelt. A törvény az összbüntetés kifejezést arra az esetre tartotta fenn, ha több bűncselekmény elkövetését különböző ítéletek állapították meg.⁵

Ma az összbüntetés intézményét az 1978. évi IV. Btk. 92-96. §-ai szabályozzák. Eszerint ha az elkövetőt több, határozott ideig tartó szabadságvesztésre ítélik, a jogerősen kiszabott büntetéseket összbüntetésbe kell foglalni. Összbüntetésbe csak olyan végrehajtandó büntetések foglalhatók, amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre, vagy amelyeket folyamatosan hajtanak végre. A pénzbüntetés és a közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztés

(50. §, 52. §) összbüntetésbe nem foglalható [92. § (1)-(3) bekezdés].

II. Az összbüntetésbe foglalás *feltétele* tehát több, jogerős, határozott ideig tartó, végrehajtandó szabadságvesztésre szóló ítélet, amelyet az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre, vagy melyek végrehajtása folyamatban van.

1. Az összbüntetésbe foglalásra ítélethalmazat esetén kerül sor, annak legáltalánosabb feltétele tehát két vagy *több jogerős* elítélés megléte.

2. A törvény az összbüntetésbe foglalást a *szabadságvesztésre* korlátozza, azon belül is a *határozott ideig tartó szabadságvesztésről* rendelkezik. Így nem kerülhet sor az életfogytig tartó szabadságvesztés összbüntetésbe foglalására, tekintettel arra, hogy az határozatlan tartamúnak minősül, illetve minden más büntetést abszorbeál. A korábbi szabályozástól eltérően nem foglalhatók összbüntetésbe az egyéb főbüntetések, így a közérdekű munka és a pénzbüntetés és az ezek helyébe lépő (helyettesítő) szabadságvesztés sem.⁶

3. Bár az összbüntetésbe foglalás indokát kezdettől fogva a szabadságvesztés egyhuzamban történő letöltéséből az elítélre háruló hátrány kiküszöbölésében jelölték meg, némileg ellentmond ennek a korábbi törvényi szabályozás, amely lehetővé tette a felfüggesztett szabadságvesztés esetén is az összbüntetésbe foglalást (1961. évi V. tv. §).

A hatályos szabályozás e jogintézmény alkalmazását a *végrehajtandó szabadságvesztésre* szűkíti. A felfüggesztett szabadságvesztés esetén ugyanis éppen azok a körülmények hiányoznak, amelyek az összbüntetésbe foglalást indokoltá tették. Ha azonban a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtását a Btk. 91. § (1) bekezdése alapján elrendelik, akkor az az összbüntetés szempontjából végrehajtandó szabadságvesztésnek minősül.

4. A Btk. 92. § (2) bekezdésében foglalt további feltétel, hogy csak *végre nem hajtott* büntetések foglalhatók összbüntetésbe. Ilyennek tekintendő az a büntetés melynek végrehajtását még nem kezdték meg, vagy megkezdték ugyan, de még nem fejezték be. Az összbüntetésbe foglalásra mindaddig lehetőség van tehát, ameddig az utolsó büntetést végre nem hajtották, ezen időpontig ugyanis a kívánt cél elérhető, a kumuláció kiküszöbölhető. Feltétel azonban, hogy a

⁴ Az irányzatok áttekintését lásd *Földvári József*, Magyar büntetőjog, Általános rész, Budapest 1997, 291-292. l.; *Moldoványi György*, Az összbüntetésbe foglalás elvi és gyakorlati kérdései, Magyar Jog, 1967/6. sz. 321. l.

⁵ Miniszteri indokolás az 1961. évi V. 65. §-ához. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Budapest 1962, 130. l.

⁶ Az összbüntetésbe foglalható büntetések körét az 1993. évi 17. tv. szűkítette le szabadságvesztésre. A korábbi szabályozás alapján a szabadságvesztés mellett a javító-nevelő munka és a szigorított javító-nevelő munka is összbüntetésbe foglalható volt.

végrehajtás folyamatos legyen, ellenkező esetben az összbüntetésbe foglalás szűk-ségtelen, hiszen az egyhuzamban történő büntetésletöltés hátrányai nem állnak fenn.

5. Az ítélkezési gyakorlat a büntetések *folyamatos töltését* kiterjesztően értelmezi. Az összbüntetésbe foglalás szempontjából a büntetések folyamatosan végrehajtottként tekintendők, ha a terheltet a két szabadságvesztés végrehajtása közötti időben a pénzbüntetés meg nem fizetése miatt átváltoztott, fogházban végrehajtandó büntetést vesznek foganatba [BH 1990/243]; illetve akkor is, ha két vagy több szabadságvesztés letöltése között – más ügyben elrendelt – előzetes letartóztatást vettek foganatba, feltéve, hogy az összbüntetésbe foglalandó szabadságvesztések töltése között az elítélt nem kerül szabadlábra [FBK 1992/23. I.].

6. Itt kell foglalkoznunk a feltételes szabadság kérdésével, „amely tulajdonképpen a szabadságvesztés végrehajtásának kedvezőbb feltételeket jelentő utolsó szakasza az erre érdemesnek talált elítélteknél”⁷, tehát a szabadságvesztés végrehajtásának része.

Ennek a megállapításnak az összbüntetésbe foglalás szempontjából is jelentősége van.

Ha a feltételes szabadság ideje alatt a szabadságvesztés büntetés nem tekinthető végrehajtottnak, egyértelműen adódik ebből az a következtetés, hogy a feltételes szabadság ideje alatt, annak lejárta előtt is sor kerülhet az összbüntetésbe foglalásra. Enek két lehetséges esete, ha az elkövetőt a bíróság ezen időtartam alatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítéli olyan bűncselekmény miatt amelyet a feltételes szabadságra bocsátás előtt, illetve amelyet feltételes szabadság tartama alatt követett el, továbbá ha a feltételes szabadság tartama alatt vesznek foganatba valamely más ügyben kiszabott, végrehajtandó szabadságvesztést.

III. Az összbüntetésbe foglalás feltételeinek ismertetése után vizsgáljuk meg az összbüntetés mértékét szabályozó törvényi rendelkezéseket és a Legfelsőbb Bíróságnak az egységes joggyakorlatot előmozdító, témánkkal kapcsolatos 151. számú kollégiumi állásfoglalását.

Az összbüntetési tartam megállapításánál az összbüntetés két alapvető válfajára vonatkozóan eltérő, sajátos szempontok érvényesülnek. Az összbüntetés ezen két alakzatát az általa elérni kívánt cél alapján különböztethetjük meg.

1. A Btk. 93. § (2) bekezdése az *ún. nem quasi halmazati összbüntetés* esetét szabályozza, amikor az elítélt az újabb bűncselekményét az előző elítélésének jogerőre emelkedése után követte el. Ez esetben a törvényi szabályozás célja, hogy kiküszöbölje azokat a hátrányokat, amelyek a szabadságvesztés büntetés egyhuzamban történő végrehajtásából az elítéltre hárulnak.

A törvény szerint ebben az esetben az összbüntetést az alapul szolgáló ítéletek figyelembevételével úgy kell megállapítani, hogy azok mértéke *haladja meg* a legsúlyosabb szabadságvesztést, de *ne érje el* az összbüntetés alapjául szolgáló büntetések együttes tartamát és *ne haladja meg* a szabadságvesztésre vonatkozó leghosszabb összbüntetési tartamot, azaz a 20 évet.

Az összbüntetés tartamának megállapításánál nem az elbírált bűncselekmények törvényi büntetési tétele, hanem kizárólag az ítéletekben kiszabott szabadságvesztés büntetés mértéke az irányadó.

Tekintettel arra, hogy az összbüntetésbe foglalásnál a bünteteskiszabásánál irányadó szempontok nem vehetők figyelembe, nem vizsgálhatók az ítéletek jogerőre emelkedése után az elítélt személyi körülményeiben bekövetkezett változások sem. A bíróságnak csupán azt kell mérlegelnie, hogy a hosszabb tartamú szabadságvesztés alapulvételel, a rövidebb tartamú büntetések milyen mértékű csökkentése ellensúlyozza a büntetések egyfolytában történő letöltéséből adódó hátrányt.

Nem az a kérdés tehát, hogy milyen mértékben növeljük a legsúlyosabb büntetést, hanem az, hogy mennyivel csökkentésük a rövidebb tartamú büntetések együttes mértékét ahhoz, hogy a kívánt cél elérhető legyen.

A Legfelsőbb Bíróság iránymutató állásfoglalása szerint két büntetés összbüntetésbe foglalása esetén ez a rövidebb tartamú szabadságvesztés 1/3 körüli részének elengedéséig is terjedhet.

2. A Btk. 93. § (4) bekezdésében meghatározott összbüntetést *quasi halmazati összbüntetésnek* nevezzük.

Lényege, hogy az elkövető valamennyi bűncselekményét a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt követte el, ezért a törvényhozó célja, hogy az elítéltet - aki önhibáján kívül esett el a halmazati büntetés kiszabásának lehetőségétől - olyan helyzetbe hozza, mintha cselekményeit egy eljárásban bírálták volna el és halmazati büntetést szabtak volna ki.

A törvény értelmében az összbüntetés tartamának el kell érnie a legsúlyosabb bünte-

⁷ Moldoványi György, Az összbüntetésbe foglalás elvi és gyakorlati kérdései, Magyar Jog, 1967/6. sz. 322. I.

tést, de nem érheti el a büntetések együttes tartamát, ezen felül az összbüntetés nem haladhatja meg a szabadságvesztésre vonatkozó leghosszabb összbüntetési tartamot, azaz a 20 évet.

A fentiekből következik, hogy az összbüntetésbe foglalás ezen esetében a halmazati büntetésre vonatkozó szabályokat kell irányadónak tekinteni és - ellentétben a nem quasi halmazati összbüntetéssel - az egyes bűncselekményekre a törvényben megállapított büntetési tételeknek is jelentősége van.

A halmazati büntetésnél fő szabályként az abszorpció érvényesül, azaz a büntetést a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények büntetési tételei közül a legsúlyosabbnak az alapulvételével kell kiszabni. Meghatározott esetekben azonban lehetőség van a büntetési tétel felső határának legfeljebb felével történő átlépésére, azaz az aszperáció elvének érvényesülésére.

Ezen rendelkezések az összbüntetésbe foglalásnál is kifejezésre jutnak, azzal az eltéréssel, hogy a törvény meghatározza az összbüntetés alsó határát is, hiszen itt a büntetés tartamának el kell érnie a legsúlyosabb büntetést. A felső határ pedig a halmazati büntetés elveire tekintettel csak a legsúlyosabb alapbüntetésre megállapított *törvényi büntetési tétel* felével emelt felső határának megfelelő tartam lehet.

Az abszorpció elvéből adódóan a quasi halmazat esetén már a két ítélettel kiszabott szabadságvesztés összbüntetésbe foglalásánál is sor kerülhet az egyik alapítéletben kiszabott büntetés teljes elenyészésére. Amennyiben ez nem indokolt, akkor az elengedés mértéke a kollégiumi állásfoglalás szerint a rövidebb büntetések 3/4-ét meghaladó mértékig is terjedhet.

Az ismertetett szempontokon túlmenően lényeges különbség mutatkozik a nem quasi halmazati és a quasi halmazati összbüntetés szabályozása között azokban az esetekben, amikor valamelyik szabadságvesztés végrehajtása bármely okból megszakad (pl. feltételes szabadságra bocsátás miatt) majd utóbb ennek a büntetésnek a folytatására, valamint újabb, jogerős ítélettel kiszabott szabadságvesztéssel való összbüntetésbe foglalására kerül sor.

A Btk. 92. § (2) bekezdésében szabályozott esetben ilyenkor az összbüntetés szempontjából a két alapítéletben eredetileg kiszabott büntetési mérték az irányadó, az elengedés mértékét pedig a még le nem töltött büntetésrész alapulvételével kell megállapítani.

Ezzel szemben a quasi halmazati összbüntetés esetében nincs jelentősége annak, hogy az alapítéletekben kiszabott bünteté-

sekből a terhelt ténylegesen mennyit töltött ki, az elengedés mértékének megállapításánál nem a büntetésmaradványt, hanem az eredeti teljes büntetés tartamát kell figyelembe venni.

V. A hivatkozott kollégiumi állásfoglalás a quasi halmazati összbüntetés határesetének - az irodalom pedig quasi halmazatszerű összbüntetésnek - definiálja azt az esetet, ha a terhelt újabb bűncselekményének elkövetési időpontja a korábbi ügyben hozott első és másodfokú határozatok meghozatalának időpontja közé esik.⁸

Bár nem vitásan itt is quasi halmazati büntetésről van szó, az elengedés mértékénél a fent említett körülményt nem lehet figyelmen kívül hagyni, ezért ilyen esetekben - az állásfoglalás értelmében - a rövidebb tartamú szabadságvesztés fele részének elengedésén túli mérséklés általában nem indokolt. (I/B/2)

A büntetés tartamának kisebb mértékű elengedését vitathatatlanul szükségessé teszi az a körülmény, hogy quasi halmazati összbüntetés határeseténél alapügyben halmazati büntetés kiszabására nem lett volna lehetőség, tekintettel arra, hogy a terhelt a bűncselekményt az első fokú, nem jogerős elítélés *után* követte el. Ebből az is következik, hogy nem csupán az elkövetés és a jogerős elbírálás időpontja jut szerephez az összbüntetés mértékének a megállapításánál, hanem az első fokú nem jogerős elítélés időpontja is.

VI. Az elmondottak alapján kissé meglepő, hogy éppen az ügyben érintett alapítéletekben elbírált cselekmények elkövetési időpontja nem tűnik ki a Legfelsőbb Bíróság döntésének indokolásából. Még különösebb eredményre juthatunk, ha a rendelkezésre álló adatok alapján pontosan szemügyre vesszük az egyes cselekmények elkövetési, illetve elbírálási időpontját. Érthetetlen ugyanis az indokolásnak az a része, mely az 1. és 4. pontokban tárgyalt elítéléseket quasi halmazat határeseteként értékeli. Tekintettel arra a körülményre, hogy a legkorábbi jogerős elítélés 1994. május 25-én történt, a quasi halmazat megállapítására csak akkor kerülhetne sor, ha a terhelt valamennyi bűncselekményét ezen ítélet jogerőre emelkedése előtt követte volna el. Ezzel szemben a 4. pontban foglalt elítélés alapját képező cselekmény elkövetésére 1994. július közepén, tehát a legkorábbi jogerős elítélést követően került sor.

⁸ Paksy István, Az összbüntetésről, különös tekintettel az elengedés mértékére s ehhez képest az összbüntetés tartamának megállapítására, Magyar Jog 1996/6. sz. 330. l.

Az ítélet más vonatkozásban is gondolatébresztő lehet. A jogirodalomban nem ismeretlen ugyanis az olyan álláspont, mely gyakorló bírák véleményével egyetértve megkérdőjelezi az összbüntetés intézményén belül a nem quasi halmazati összbüntetés létjogosultságát. Eszerint az álláspont szerint „az a személy ugyanis, akit jogerősen végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, jól tudja, hogy amennyiben a jogerős elítéléstől a büntetés kitöltéséig újabb olyan bűncselekményt követ el, amelyet szintén végrehajtandó szabadságvesztéssel honorálnak, mind a két büntetését le kell töltenie. Aki ennek ellenére követ el szándékos bűncselekményt az – a vélemény szerint – nem méltó arra, hogy a szabadságvesztését – folyamatos töltésből eredő hátrányok kiküszö-

bölése címén – bármilyen csekély mértékben is csökkentésék”.⁹

A kérdés azonban más oldalról is megközelíthető. Nem az összbüntetés szabályainak alkalmazása vezet látszólag enyhe összbüntetés megállapítására, hanem az alapítétekben kiszabott, eleve alacsony tartamú szabadságvesztések összbüntetésbe foglalása jár együtt a cselekmények súlyához mérten többnyire kirívóan enyhe büntetés alkalmazásával. Ez pedig nem az összbüntetés, hanem eleve a büntetés kiszabás kritikájaként értékelhető.

⁹ Vö. Paksy, 339. l.

CORPUS JURIS

1997. évi X. törvény a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról

A Párizsi Békeszerződés értelmében a faji, vallási vonatkozású diszkriminatív törvények vagy más fasiszta rendszabályok által érintettek magyarországi szervezetei számára vissza kell juttatni azt a személyektől elvett vagyont, amelyért örökös nem jelentkezett. A szervezetek kötelesek ezt az érintett közösségek és az életben maradt tagok támogatására fordítani, melynek végrehajtása a 89/1996. (X. 30.) OGY határozat alapján a Kormány által létrehozott közalapítvány keretében történik.

1997. évi XV. törvény a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezmény kihirdetéséről

Az Európai Tanács célja, hogy a jelen Chartát aláíró tagállamok között szorosabb egységet hozzon létre a közös örökséget képező eszmék és elvek védelmének megvalósítása érdekében, melyhez az egyik eszköz a közigazgatás terén történő megállapodás. A Charta szól a helyi önkormányzatiság elvé-

nek a belső jogban megjelenő alkotmányi és jogi megalapozásáról, majd meghatározza a helyi önkormányzatiság fogalmát, terjedelmét, határainak védelmét, a feladatgyakorlás feltételeit, illetve az államigazgatási felügyelet mértékét is.

1997. évi XXXIV. törvény az országgyűlési biztosok jogállásával összefüggésben egyes törvények módosításáról

Míg az adatok védelmének legszükségesebb mértékre való korlátozása érdekében az 1995. évi LXV. törvény meghatározta az államtitokká minősítendő adatfajtákat, valamint az államtitok és a szolgálati titok fogalmát, az 1997. évi XXXIV. törvény - az előzőt módosítva - a minősítésre jogosultak körébe felvette az állampolgári jogok országgyűlési biztosát, általános helyettesét, valamint a külön biztosokat is.

1997. évi LVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenységről

A Magyar Köztársaság területén reklámozóként, reklám szolgáltatóként, vagy reklám közlétevéként gazdasági tevékenységet folytató vállalkozásokról rendelkezett a jogalkotó a piaci verseny fenntartása és a fo-

gyasztók érdekvédelmének biztosítása végett. Szabályozásra kerültek a reklámközzététel során szükséges feltételek, s az általános, illetve az egyes árukra vonatkozó reklámkorlátozások és tilalmak is. Az Országgyűlés a reklámfelügyeleti eljárást a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség hatáskörébe utalta.

1997. évi LXVII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról

A bírói függetlenség és pártatlanság alkotmányos elvének maradéktalan érvényre juttatása érdekében, a bírák jogállásáról, javadalmazásáról és előmeneteléről rendelkezve az Országgyűlés szabályozta a bírák szolgálati viszonyát, a bírói állás betöltéséhez szükséges pályázat feltételeit, a bírák kötelezettségeit és jogait, valamint munkájuk értékelésének elveit.

1997. évi LXIX. törvény az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról

A bírói szervezet részeként, a külön törvényben meghatározott feladatok ellátására 1999. január 1. napjától a Fővárosban, Szegeden és Pécsen ítélőtábla kezdi meg működését, majd 2003. január 1-ig Győr és Debrecen székhellyel további két ítélőtábla létesül. A Pécsi Itélőtábla illetékessége Baranya, Somogy és Tolna megye lesz.

1997. évi LXXI. törvény az ügyészségi szolgálati viszonyról és az ügyészségi adatkezelésről szóló 1994. évi LXXX. törvény módosításáról

A törvény módosította többek között az ügyészségi kinevezés feltételeit. Rendelkezett a legfőbb ügyészi hatáskörbe tartozó kinevezések előtti ún. pályaalalmassági vizsgálatáról, mely egészségügyi, fizikai és pszichikai részekből tevődik össze, s a bírói pályaalalmassági vizsgálatra irányadó szabályok szerint zajlik le.

1997. évi LXXV. törvény a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény, a hadköteles katonák szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIV. törvény és a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLI. II. törvény módosításáról

Az Országgyűlés a fegyveres és fegyver nélküli katonai szolgálat időtartamát 9 hónapra csökkentette, s a saját háztartásában két kiskorú, vérszerinti, örökbe fogadott, mostoha- vagy nevelt gyermeket eltartó hadköteles sorkatonai szolgálatának ideje 3 hónap lett. Az a hadköteles személy, aki legkésőbb a sorozásig kéri, hogy 21. életév-

ének betöltése előtti időre hívják be sorkatonai szolgálatra, maga választhatja meg behívásának időpontját, és az alap és szakalapozó kiképzés befejezése utáni szolgálatteljesítési helyét.

BH 1997/408

Színlelt szerződésnek minősül, s emiatt kell megítélni azt a „kölcsönszerződést”, amelyben a hitelező nem pénz, vagy helyettesíthető más dolog, hanem váltó átadására, az adós pedig pénz visszafizetésére vállal kötelezettséget.

BH 1997/425

I. A felet a kereset megváltoztatásának joga az elsőfokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig illeti meg. Az ellenérdekű félnek ezt sérelmező és emiatt rosszszemű pervitelre hivatkozó felülvizsgálati kérelme e körben megalapozatlan.

II. A per során elő nem terjesztett elfogultsági kifogásra hivatkozó felülvizsgálati kérelem alaptalan.

535/B/1996. AB határozat

A Magyar Köztársaság nemzeti jelképeinek és a Magyar Köztársaságra utaló elnevezésnek a használatáról szóló 1995. évi LXXXIII. törvény 3.§ (1). bekezdése alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítványt az Alkotmánybíróság elutasította. Az indítványozók az idézett törvényhely általános szabályát kifogásolták, mely a nemzeti címer és elkülöníthető elemeinek társadalmi szervezetek által történő használatát tiltotta el. Álláspontjuk szerint ez a Magyarország Világszövetségének, a Vitéz Rendnek és a Magyar Szent Korona Szövetségnek 50 évnél hosszabb ideje tartó, jogszerű címerhasználatát sérti.

31/1997. (V. 16.) AB határozat

Mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megszüntetésére irányuló, hivatalból indított eljárása során az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a jogalkotó nem megfelelő szinten és módon rendezte az egyéni kegyelem elítélttel való közlését, s az Országgyűlés alkotmányellenes helyzetet idézett elő, amikor nem szabályozta törvényben, hogy az egyéni kegyelem milyen feltételek esetén veszti hatályát, s hogy mikor és milyen eljárásban kell a büntetés vagy annak hátralevő része végrehajtásáról rendelkezni, ha a köztársasági elnök a büntetés végrehajtását kegyelemből próbaidőre felfüggeszti és nem rendelkezik a büntetés elengedésének vagy mérséklésének feltételeiről.

HISTORIA

Kajtár István
egyetemi tanár

Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához*

I. Korszerűség és a joghistoriai szövegek

1. *A magyar modernizáció évtizedei.* A XIX. század változatos történései során a magyar állam- és jogrendszer kapcsolata az európai fejlődéshez képest igen változatosan alakult, és számos tekintetben felmerült a modernizáció, a tradíció, a recepció és a jogi identitás kérdése.¹ A politika - jogpolitika jelentős személyiségei számos esetben nyilatkoztak ezekben a kérdésekben, és amit kifejtettek, annak a konkrét történelmi érvelésen túlmutatóan sok esetben jogelméleti értelmezése is elvégezhető. Ugyanakkor a szövegek tanulmányozása során gyakorta kiderülhet, hogy a mai jogászok által vadonatúj XX. század legvégi jogi gondolatokkal kapcsolatban már másfél százada is fellelhetők a jogi szövegek², vagyis ezeknek a szövegeknek a bemu-

tatása hozzájárulhat egyfajta leszűkített látásmód feloldásához. Az alábbiakban a történeti hely, idő és személy tömör megjelölése mellett elsősorban arra célszerű törekedni, hogy a szövegek a maguk akusztikájával haszanak, és a mai jurátusok a kapott benyomás alapján további meditációt elindító történeti kutatásokra is kedvet kapjanak.

II. Magabiztos tettvágó

2. *Rászorultság és fogékonyosság.* A reformországgyűlések a nemzeti liberális politikai elit modernizációs műhelyeként is felfoghatók. Különösen gazdag volt európai színvonalú javaslatokban az 1843-44-es országgyűlés. A követni kívánt minták között a személyes megtapasztalás élményére alapítva az angol, francia, német illetve észak-amerikai szervezeti-jogi megoldások szerepeltek. Ezt a reformkészséget az elmaradottság váltotta ki, *bárá Mesznil Viktor*³ például elmondta, „... mennyire hátra van e hon, Európa más országaival összehasonlítva, nincs büntetőtörvénykönyve, nincs népnevelése, nincsenek utai és kereskedése. Ezek a reformkérdések kívánják sürgetően, jobban mint valaha, hogy az országgyűléseket évenként tartsák.”⁴ Ez a helyzet tettekkészséget váltott ki, amelyet *Klauzál Gábor*⁵ így jellemezte: „Európa népei közt alig van fogékonyabb a magyarnál arra, hogy a haladás kívánatait felfogja, s a felfogott eszmének életet és sikert szerezzen”.⁶

3. *Más kárán tanulni.* Ugyanakkor konzervatív részről is elhangzottak figyelemre méltó megjegyzések a recepcióval kapcsolatban. „... szemünk előtt legyen a külföld, de nem azért, hogy kövessük, hanem, hogy okoljunk botlásain, ne hogy ott és úgy kezdjük reformpályánkat, mint és ahol ők kezdték azt. Avagy ... mi is keresztül járunk azon véres iskolán, melyen át a Rajnántúli nép egy negyed századnál tovább kínlódott?”⁷ állapította meg *Somssich Pál*.⁸

* Készült az OTKA T.13917 ("A modern magyar államgépezet kialakulása a XIX.században") pályázat keretében végzett kutatások felhasználásával.

1 Ezzel a kérdéssel több tanulmányban is foglalkoztam: Az osztrák jog magyarországi recepciójának kérdéséhez. (Jogexport-adaptáció-jogi identitás) In.: Tanulmányok *Szamel* Lajos tiszteletére. *Studia Iuridica*, 118. Pécs, 1989. 107-121. l., Modernizációk és Európa. Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843-44-es rendi országgyűlésen. In.: *Degré* Alajos emlékkönyv, Bp. 1995. 121-130.l., A magyar állam modernizációs folyamatai a XIX. században (kitekintéssel a XX. század első felére), In.: *Jogtudományi Közöny*, 1997. 3.sz. 126-129.l., A "konzervatív" és a "modern" a XIX. századi magyar jogtörténetben. (Adalékok egy mindig jelenlévő problémához.) Sajtó alatt., *Österreichisches Recht in Ungarn* (Die Problemen der Rezeption und Identität während der Modernisation des ungarischen Rechtssystems um die Mitte des XIX. Jahrhunderts) Megjelenés alatt a *Zlinszky* János emlékkönyvben.

2 A leggyakrabban idézett eredeti forrásoknál a következő rövidítéseket használjuk:

- K = Az 1843-44. évi magyar országgyűlési első tábla kerületi üléseinek naplója. Kiadta: *Kovács* Ferenc, Bp. 1894. I.-VI. kötet (Idézve kötet és lapszámmal)

- MAM = Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. október 20-tól 1861. április. 2-ig, mint a Nemzetgyűlés

megnyitása napjáig. Adatok történelmünkhez. Pesten 1861.

- Ráth = Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában. Közli: *Ráth* György, I-II. kötet. MDCCCLXI. Idézet kötet és lapszámmal.

3 (1813-1893) Indigena család család sarja, Vas vármegye jegyzője, a főrendiház ülésein a liberális ellenzékét képviselte.

4 K. IV./284-285. l.

5 (1804-1866) Országgyűlési követ több alkalommal, a Batthyány kormány ipar- és kereskedelmi minisztere.

6 K. IV./343. l.

7 K. V./286. l.

8 (1811-1848) Ismételtén vármegyei követ, helytartótanácsi tanácsos, 1861-1887 között több periódus-

*Mailáth György*¹⁷ főtárnokmester, meghívót kaptak kereskedők, *Wenczel Gusztáv*¹⁸ jogi professzor és nem utolsósorban *Deák Ferenc*¹⁹. A keményen ütköző nézetek a recepció és a jogi identitás témakörben jól figyelemmel kísérhetők.

8. *A neoabszolutizmus mint intő jel.* Az Országbírói Értekezlet anyagában az elmúlt önkényuralmi évek kritikája ismételtelen feltehető annak ellenére, hogy nem annyira drámai színekkel megrajzoltak, mint a vármegyék felirataiban. A büntetőtörvénykönyvet mindenki Damoklesz-kardnak érzi a fejek felett, és úgy gondolják, hogy a Btk-t „az abszolút kormány alatt nyögő nemzetek számára készítették, és azzal alkotmányos polgár egy fedél alatt egy percig sem tudhatt.”²⁰ Ezzel párhuzamosan a felszólaló jogászok az elnyomó bürokratikus rend szakmai kritikáját is megadták: „Hivatkozom a pesti országos törvényszékre. 11 év alatt a megyeházának egyik fele registraturával van tele. S ez a perrendtartásnak következtése. Legalább 30 ember reggeli 8 órától esti 9 óráig lajtorján dolgozik. Borzasztó valami. Ezen - a magyar szellemmel annyira ellenkező, oly költséges, bonyolodott rendszer megtartása helyett inkább az egyszerű régi magyar eljárást vélném visszaállítandónak.”²¹ - mondta *Kapczy Tamás ügyvéd*

9. *Magyar jogot a magyarnak.* A nemzeti sajátosságok hangsúlyozása *Jedrassek Miksa* Szepes megyei ügyész felszólalásában a legjellegzetesebb, bár nagyon sok megnyilatkozásban megtalálható: „mert óhajtom, hogy elvégre haladéktalanul magyar embernek magyar bírója legyen és csak magyar törvénynek legyen az, bár tökéletes vagy kevésbé tökéletes legyen, alávetve, nem pedig oly intézménynek, mely, habár önkénynek nem is mondok azt, mindenesetre mégis ekkoráig az országnak nemcsak szeretetét, nemcsak bizalmát nem tudta megnyerni, de ellenkezőleg általános ellenszenvet, gyűlöletet idézett elő.”²² A nemzeti jelleget az értekezleten a magyar birtokos nemesség igen erőteljesen hangsúlyozta. Érvelése következtében sajátos

nemzeti örökjogi szabályok (ági örökség) alakultak ki, szemben az OPTK szabályaival, amelyek még a XX. században is irányadóak voltak. *Tóth Lőrinc*²³ nyilatkozta az alábbiakat: „Különösen bántó az osztrák törvényben a 737. §, mely szerint ha az egyik szülő meghalt, a másikra megy át az egész öröklés és ennek maradékira. Ebből a legnagyobb képzelenségek jönnek ki, p.o. egy ős magyar család leánya férjhez megy egy külföldi katonatiszthez; lesz gyermeke, ez örökösödik meghalt anyjának ősi jószágában, a gyermek is meghal? A német örökösödési törvény szerint a jószág átmegy a gyermekről külföldi atyjára; ez most elvesz egy másik idegen nőt, ettől ismét lesznek gyermekei, az ős magyar családnak századokon át birt vagyona végképp idegen kezekre, azon gyermekek kezére jut, kiknek neve a legnagyobb disharmoniában van az ős magyar család nevével - s végre csak nemzedékek folytán nyeri meg azon magyar zománczot, melyet kiirtani ugyancsak nem akarnánk.”²⁴ *Rudnyánszky Béla*²⁵ ügyvéd előadása egyenesen lírai hangokat pengett, tradicionális hangnemben: „Nem célom a magyar örökösödési törvények előnyeit fejtegetni az osztrák örökösödési törvényeké fölé. Mellőzöm azon okokat, melyek a magyar ember előtt saját örökösödési törvényeit kívánatosakká teszi; mert hiszen annak visszaállítása óhajtsáiban mindnyájan egyetértünk, tudván azt, hogy épen ezen törvények azok, melyek mint a nemzet nemtője, örködték nemzetünk felett, - melyek megtarták a történelmi neveket a nemzet számára, - tarták meg tehát és fűzték odább a történelmet magát, melyre pedig hivatkoznunk oly igen jól esik, s mely eszközlője lett mostan is, hogy nemzetünk poraiból phoenixként ismét fölemelkedhetik.”²⁶ Ugyanakkor nagyon figyelemreméltó, hogy a nemzeti karakterből *ifjabb Mailáth György* a tradíció mellett a megújulási készséget is le tudta vezetni. „Titka annak, hogy ezen maroknyi népfaj annyi ellenséges elem között 860 évig fennállt, a szívós erély és ildomosság azon ritka vegyületében állott, melynélfogva egyrészt törvényes jogaihoz állhatatosan ragaszkodott, másrészt adott alkalmi pillanatban a körülményekkel megalakodni tudott, és - ha valaha volt ily pillanat, kétségkívül a jelen az.”²⁷

17 (1818-1883) Baranya vármegyében tölt be különböző tisztségeket, országgyűlési követ, adminisztrátor, 1860-tól tárnokmester, 1865-től főkancellár, majd a főrendi ház elnöke, 1869-től 1883-ig a legmagasabb bírói posztokat tölti be, 1883-ban rablógyilkosság áldozata lesz.

18 (1812-1891) Híres jogtudós, univerzális jogász elme, a pesti egyetem professzora 1850-1889. között, 1879-ben nemesi rangot kapott.

19 (1803-1876) A "haza bölcse", politikus, jogász, jogtudós, a kiegyezés kidolgozója, Zala vármegye követe, 1848-as igazságügyminiszter.

20 Ráth II. 62 p. 1961. február 16.

21 Ráth II. 343. p. 1861. február 28.

22 Ráth II. 74. p. 1861 február 16.

23 (1814-1903) Ügyvéd, jogi szakíró, országgyűlési képviselő, kúriai bíró, Horváth Boldizsár igazságügyminisztersége alatt a kodifikációs osztály vezetője.

24 Ráth II. 221. p. 1861. február 22.

25 (1826-1883) Honvéd, hivatalt vállalt az ötvenes években, helyettes főállamügyész, az 1859-es pátenst hátsára lemond, majd ügyvéd, ítélőtáblai bíró, 1870-ben megalapítja a Themis c. jogi folyóiratot.

26 Ráth II. 222-223. p. 1861. február 22.

27 Ráth I. 56-57. p. 1861. január 24.

10. *Jogbiztonság.* Az osztrák jog uralma alatt jogviszonyok ezrei jöttek létre. Ha elvileg nézzük a régi magyar jog primátusát, a teljes restauráció a jogbiztonságot mindenképpen érintette volna. A közhitel, a jogbiztonság hangsúlyozása nagyon sok szónok érvelésében jelen van. Maga *Deák Ferenc* is hangsúlyozottan hivatkozott erre: „De a 12 év folytán az abszolút hatalom által behozott törvények alatt számtalan magánjogviszonyok keletkeztek, miket mellőzni nem lehet, s keletkeztek oly intézetek (intézmények), mik felett csak a legnagyobb óvatossággal lehet rendelkezni. Ámbár tehát minden magyar teljes joggal azt kívánta, hogy az önkény-szabta törvények helyett az országgyűlésileg alkotott régi törvények lépjenek ismét életbe: azt csakugyan senki nem akarta, de józanon nem is akarhatta: hogy a magánjogviszonyok megzavarhassanak, vagy a törvénykezésben általános anarchia támadjon.”²⁸

11. *Közjog, magánjog.* A viták során ismételen felmerült a jus privatum és a jus publicum rangsorának kérdése, vagyis az, hogy a megsértett magyar közjog restaurálása, avagy a jogbiztonságba fundált magánjog aktuális recepcióigénye az elsődleges. *Horváth Boldizsár*²⁹ ügyvéd, a későbbi igazságügyminiszter, a magánjog mellett érvelt a következőkben: „Nem szeretnék ugyan elharczba bocsátkozni a jus publicum és jus privatum elsőbbsége fölött, azonban úgy vagyok meggyőződve, hogy a politicalai szabadságot csak azért szeretjük, mert abban látjuk rejleni a polgári szabadságnak legerősb biztosítékait. De hát épen ezért kell óvakodnunk e kettőt egymással ellentétbe állítani; óvakodnunk kell a jus publicumot a helyet, hogy az a jus privatumnak védbástyája legyen, a magán-jogviszonyok megrendítésére fölhasználni; óvakodnunk kell ettől annál inkább, mert a jus privatum milliók egyéni és mindennapi érdekeire vonatkozván, ezek fölzarása oly általános ingerültséget idézhetne elő, mely elvégre magát a jus publicumot a politicalai szabadságot is veszélybe dönthetné.”³⁰ De volt ellentétes vélemény is. *Széher Mihály* ügyvéd ugyanis a pesti nagykereskedők közép-európai piacokra utaló, recepciót kérő érvelését az alábbiakkal verte vissza és így állította fel a maga értékpreferenciáját: „... ha egy nemzet pietással ragaszkodik törvényei - s törvényességi érzületéhez s hogy ezért azután el tudja magától vetni még az anyagi hasznót is: akkor mindezek egy nemzet irányában mint dicséret igenis, de vádképpen nem merülhetnek fel. S én részemről

csak örülni tudok azon, hogy hazánkban e szent érzelem minden lakosnak egyaránt tulajdona. A kereskedő, nem kereskedő e tekintetben egyformán érez; de követelem is a kereskedőtől, hogy az mindenekelőtt magyar legyen, és követelem azt a pestvárosi kereskedő testületektől is, hogy azért, mert talán valamely idegen törvényben egypár jobb szakasz találtatik, a honi törvényt, melyet honatyák készítettek, teljességgel ne vessék el maguktól.”³¹ Maga *Deák Ferenc* is utalt a közjogi szempontok előtérbe kerülésével párhuzamosan az Országbírói Értekezlet szűk mozgásterére. Amikor a recepció mellett talált érveket, ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy „Mi az oka ezen állapotnak? A közjogi nehézség. Akármit beszélünk, azon gyűlöletről, mely egyik vagy másik törvény ellen van, higgye el a nemes tanácskozmány, ezen gyűlöletnek kilencz tizedrésze közjogi szempontból származik; mert gyűlölt hatalom gyűlölt időszakban hozta be azon törvényeket, mert ha azok csupán javaslatkép lettek volna a magyar országgyűlés elé terjesztve, azokat nem mondom, minden részben elfogadta volna, de bizonyosan nem mondotta volna gyűlöletesnek, gyalázatosnak, rossznak, gonosznak, hanem megfontolta volna az egyes tételeket, s a mennyire helyesek és célszerűek, helyben hagyta volna.”³²

12. *A liberalizmus kérdése.* Az osztrák jogszabályok recepcióját alá lehetett támasztani azzal, hogy azok meggyökeresedtek, a közhitel indokolja megtartásukat és intézkedéseik a régi magyar gyakorlattal ellentétben liberálisnak tekinthetők. Ilyen volt például konkrét esetben *Szukits Károly* hétszemélynök nyilatkozata, amely szerint „Az osztrák polgári törvénykönyv a végintézetek készítésénél megkívánható külső formásokra nézve liberálisabbnak mondható, - mely formásokhoz a nép hozzá is szokott, ezért, mert azok kényelmesek s külső kellékeit tekintve is egyszerűbbek,...”³³ Az elavult régi hazai bányajogra utalt *Wenczel Gusztáv* professzor az alábbiakban: „Látjuk tehát, hogy 1854-ig Magyarországon a bányajog a legnagyobb zavarban volt, s hogy a hazai bányaérdekek kockáztatása nélkül ezen állapot türehető már nem volt többé. Ezen körülmények közt volt kihirdetve és életbeléptetve nálunk is az 1854-ki általános austriai bányatörvény; s ennek fölveire nézve el kell ismerni, hogy valóságos liberalis szellemben volt hozva.”³⁴

13. *Nagy gazdasági térség.* A pesti nagykereskedők a speciális magyar váltójog visszahozatalával szemben a közép-európai

28 Ráth II. 191. p. 1861 február 22.

29 (1822-1898) Képviselő, ügyvéd, 1867-1871-ig igazságügyminiszter

30 Ráth I. 33. p. 1861. január 24.

31 Ráth II. 138. p. 1861. február 21.

32 Ráth II. 271-272. p. 1861. február 23.

33 Ráth II. 441. p. 1861. március 4.

34 Ráth II. 90. p. 1861. február 18.

nagy gazdasági térségben irányadó egységes, általános váltójogi rendszer megtartása mellett érveltek. „szükségesnek mutatkozik a váltótörvénynek mint forgalmi eszközre - pénzre - vonatkozó törvénynek egyformasága; ezen két kelléknek pedig az általános váltórend, mely Austrián kívül még 80 millió németre nézve is érvényes, elegendőképp megfelel. Hazánk kétségkívül mind ki-, mind bevitelében Németországgal legszorosb közlekedésre van utalva; már pedig a főugró - a közhitel - emelésétől az ország anyagi jóléte és fejlődése is lényegesen föltételeztetik.”³⁵

14. *Harmonizáció Európában.* A polgári haladás egységes európai és világpiacot teremtett. Erre utalnak az alábbi gondolatok *ifjabb Mailáth Györgytől*, és egyben valószínű egyfajta „harmonizációs gondolat” XIX. század közepi megjelentését reprezentálják: „Vasut és távirati sodrony, a sajtó élénkebb mozgalma, ipar, és kereskedelem ezer, meg ezernyi szála szellemileg közelebb fűzték az államokat egymáshoz; az európai polgáriassult államok jó formán egy nagy családot képeznek, melynek tagjaira nézve nem lehet közönyös, mi történik az egyik vagy másik körében? ... Pedig tagadhatatlan, hogy e részben a közvélemény irányzata inkább a jogi intézmények lehető homogenitása, mint középkori institutiók visszahozatala mellett szolt.”³⁶

V. Mások - rólunk

15. *Szkepszis a „provizórium” iránt.* Az októberi diplomát követő időszakban, és különösen az Országbírói Értekezlet kapcsán osztrák politikusok és jogászok is nyilatkoztak³⁷ a recepció kérdéséről, természetesen más szemszögből. Azon kívül, hogy a „törvényhozásban visszalépésnek” tekintették „az elavult törvények újra bevezetését” a provizórium intézményét igen nagy szkepszissel tekintették. Így vélekedett maga *Schmerling*³⁸ is, aki szerint fel kell lépni egy provizórium elfogadása ellen, „amely tekintettel arra, hogy egy ilyen átfogó végleges törvényhozás kérdésében az országgyűlési tárgyalások menete igen hosszú, valószínű nagyon hosszú lesz, esetleg évekig tartó.”³⁹

16. *Az ABCB védelmében.* Az osztrák polgári jogi törvénykönyvet 1861-ben *Max Fügér*

*von Rechtborn*⁴⁰ brossúrája vette védelmébe, részben hangsúlyozta, hogy a német örökös tartományok lakóin kívül a bukovinai románokra és magyarokra, a galíciai ukránokra és lengyelekre megfelelő és tökéletesen alkalmas a csehekre, a szlovákokra, a szlovénekre, a németekre és olaszokra, izraelitákra és keresztényekre, „következésképpen teljes joggal levonható, hogy nem szabad azt Magyarország minden nemzetiségére nézve nem megfelelőnek találni”. „Melyik valódi magyar hazafi ... nem ismerné el, hogy a törvényhozásnak e mesterműve ..., amely Magyarországon is üdvöt hozó momentum, továbbra is hatályban maradjon.”⁴¹

17. *Az országokon átnyúló jog.* A kor népszerű jogi folyóirata (a „Gerichtshalle”) 1861 januárjában sajtóosan utal arra, hogy míg a nemzet géniusza csak család- és öröklési kérdésekben jut kifejezésre, addig a szerződések jogának sokszoros kapcsolatai a szomszédokhoz és a jogegység fontosabbak, itt is egy országhatárokon átnyúló „nemzetközi (magán-) jogról” van szó.⁴²

18. *Úriemberek, gyárosok.* Az osztrákok felismerték, illetve felismerni vélték, hogy az Országbírói Értekezlet határozatai mögött a birtokos nemesség jogpolitikai érdekei húzódnak meg. A „Gerichtshalle” kiadója *Ignaz Piskó* hevesen támadta az Országbírói Értekezlet határozatait és védelmezte az OPTK-t. 1861. júniusában arról cikkezett: „vajjon nem fogja-e kérdezni az ország, hogy azért, mert a nemes embereknek nincsenek gyáraik, nem üznek kereskedelmet, a monarchia iparosodott tartományaival való közös jog előnyeit el kell veszíteni? Nem fogja-e a magyar nemzet kérdezni, hogy nincsenek-e ugyanolyan hűsből és vérből mint a nemesek, és vajjon a törvény előtti jogegyenlőtlenség boldogulásuk egyik postulátuma-e?”⁴³

19. *Érvek mellettünk.* A tárgyilagosság kedvéért el kell mondanunk, hogy egyes jogászok realista módon a magyar modernizációval kapcsolatos pozitív jelenségeket is mérlegre tették. Így tett *Anton Dauscher*, aki 1861-ben az Országbírói Értekezlet határozatainak német kiadását gondozta. A német-osztrák oldalról megtalálható egyoldalúsággal szemben hangsúlyozta, „hogy Magyarországon már 1836-ban, 1840-ben és 1844-ben - amikor az osztrák állam örökös tartományaiiban a reform szó még átkosnak számított - a kereskedelmi- és váltótörvények terén olyan műveket alkottak, amelyek sok tekintetben még most is mintául szolgálhatnak a

35 Kochmeister Frigyes, Ráth II. 149. p.

36 Ráth I. 56. p. 1861. január 24.

37 Az alábbi osztrák véleményeknél támaszkodunk: S. Malfér: Das österreichische Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch in Ungarn zur Zeit des „Provisoriums 1861-1867”. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte. Jg. 14. 1992. Nr. 1/2. 32-44. p.

38 (1805-1893) Igen magas bírói állások betöltése mellett 1848-1851-ben igazságügyminiszter, 1860-65-ben államminiszter.

39 Malfér: 32-33. lap

40 1852-től az erdélyi főtörvényszék alelnöke, 1861-ben a bécsi legfőbb ítélőszékhez került tanácsosnak.

41 Malfér: 40. lap

42 Malfér: 40. lap

43 Malfér: 41. lap

Bécsben kidolgozandó törvényeknek, mindezenre azonban nem kell félniük a helyükre bevezetett osztrák törvényekkel történő összehasonlítástól.⁴⁴

VI. Konklúzió

20. A jog története folytatódik. Az 1867-es kiegyezéssel a dualista gépezetbe beilleszkedő magyar állam- és jogrendszer modernizációja tovább folytatódott. Az Országbírói Értekezlet anyagán kívül az osztrák jog hatott a pénzügyi jog és a közigazgatási jog számos területén, továbbá a bírói gyakorlaton kereszt-

tül a teljes egészében nem recipiált OPTK jogintézményei és jogi megoldásai is befolyásolták jogéletünket. Általában azonban elmondható, hogy a XIX. század utolsó harmadában a magyar jogalkotó horizontja kiterjedt a nemzetközi jogfejlődés és jogi megoldások megismerésére, és e megoldások mérlegelésére, esetleg átvételére. Jogászaink jól ismerték a korabeli osztrák jogpolitika vívmányait is, ezek azonban azt az agresszíven kiemelt szerepet, mint amit 1849 és 1860 között a magyar jogfejlődésben betöltöttek, a továbbiakban korántsem érték el.

44 Malfér: 41. lap

Király Eszter
egyetemi tanársegéd

Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében

Mottó:
„Siebenbürgen, Land der Duldung,
jedes Glaubens sicherer Hort.”
(népdal)

1. Az egyházi autonómia társadalmi alapjai

Míg a XII. század közepe táján Magyarország egyes határterületein a lakosság igen gyér volt, s kívánatosnak tűnt a védelem biztosítása végett ezek megerősítése, a Rajna folyó torkolatánál a holland és flandriai tengerpart egy részét elborító áradat elől az ott élők menekülni voltak kénytelenek.¹ Belus nádor hívására sokan közülük kiváltságok és új haza reményében Magyarországra vándoroltak, s apró csapatokban, más-más nyelvjá-

rású vidékekről érkezve a Szepességben s Erdélyben telepedtek le. Első erdélyi telepeik Karakó, Krapundorf és Rams voltak², majd példájukon felbuzdulva a Közép-Rajna vidékéről számos, immár sokkal jelentősebb mértékű csoport követte őket.³ A német bevándorlók négy fő területe Szeben környéke, Beszterce s a valószínűleg ennek kiterjedése által létrejövő medgyesi és selyki székek, majd 1211-ben a német lovagrenddel kötött szerződés alapján a Barcaság lett. Nemzeti egységet nem hoztak magukkal, hanem azt, hogy identitásukat az idegen környezetben is megőrizték, mesterségesen itt hozták létre. A települést jelentő „insassen” szóról, nem pedig származási helyükről szászoknak nevezett németek⁴ a magyarországi területeken is az ún. „Markgenossenschaft”⁵ rendszerét követve telepedtek le. A király által a vendégeknek adományozott föld felett tulajdonjoggal a közösség bírt s ezt a közösséget illette meg a tavak, erdők és a folyók használata is. A fel-

1 Vö.: Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története, Bp., 1935. 29-31. oldal és G. D. Teutsch: u.o. 13. oldal. Teutsch itt elődei történetét a következőképp festi le: „Also geschah es zur Zeit da die großen Hohenstaufen Konrad III. und Friedrich I. die deutsche Krone trugen, daß König Geisa den Ruf ergehen ließ in die deutschen Lande, der seinem Reich gebildete Bewohner, der Gränze tapfere Vertheidiger, dem Königthum treue Anhänger bringen sollte.”

2 II. Endre 1206. évi oklevelében az első német telepeket, akik három községben: Karakóban, Krapundorfban és Ramsban élnek, a többi szászoktól eltérően külön kiváltságokat biztosít. In: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, szerk.: G. D. Teutsch és Friedrich Firnhaber, Wien, 1857, I. rész, 7. oldal
3 A közép-rajnai frank származást nyelvészeti, építészeti és erkölcsi szokásokban jelen lévő azonosságok által vélik bizonyítotttnak. vö.: Neugeboren Emil: Az erdélyi szászok. In: Nemzetiségi ismertető könyvtár, szerk.: dr. Szabó Orest, Bp., 1913. 9. oldal
4 Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig, Nagyvárad, 1906. 21. oldal
5 Vö.: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, szerk.: Dieter Werkmüller, Berlin, 1984. III. köt. 302-316. old.

osztott földön az egyén haszonélvezőként gazdálkodott, s a közösségi irányítással zajló termelési rendszer által szervesen annak része volt. A település élén a bíró (Hann) állt, s mellette működő szerv volt az esküdtek tanácsa; fontos kérdésekben azonban az egész község közösen döntött. Bár voltak az egységet megtörni látszó jelenségek, mint pl. a királyi privilégiumok által vagyont és nemesi címet szerzők⁶ kiválása, a megmaradók homogén rendet alkotva a magyar társadalomtól elszigetelődve, sajátos belső szabályok szerint, jogszokásaikat is megőrizve éltek.⁷ Az autonóm szervezeti különállás és a vallást is - mint kulturális örökséget és összetartó kapcsolatot - a község hatáskörébe tartozónak tekintő szemlélet szolgáltatott alapot a területi autonómiával párhuzamosan az egyházi autonómia létrejöttéhez.

2. A katolikus korszak

A szászok erdélyi megjelenése idején a magyarországi katolikus egyház az általános egyházzal szemben kivételes, autonóm jogokkal bírt. Mivel I. István király saját patrimoniumából látta el az egyházi méltóságokat uradalmakkal, ezek élére az általa választott személyt állította. Olyan nemzeti egyház képe bontakozott ki ekkor, melynek a pápától való függése a király főkegyúri jogának fenntartása miatt jóval kisebb mértékű volt, mint több más korai államban. I. István alapította az erdélyi püspökséget is, melynek székhelye Fejérvár lett.

Az 1150 körül ide betelepülő németek nemcsak sajátos társadalmi szervezetüket, de egyházi szokásaikat, vallási kultúrájukat is magukkal hozták⁸, s így természetesen összeütközésbe kerültek az itteni renddel. A magyar egyházszervezettől függetlenül ún. dékánátusokba (kerületekbe) szerveződtek, melyek vezetője mindig a terület legtekintélyesebb lelkésze lett.⁹ Ő volt a papválasztási

eljárás vezetője, megerősítette a megválasztott személyt hivatalába, s felette törvényt is ült. Így a szászok az erdélyi püspök jurisdikciós joghatóságát az egyházi személyek felett nem ismerték el, tizedüket nem a püspöknek, hanem saját papjaiknak fizették, akiket maga a község választott meg s a befolyó tizedből maguk gondoskodtak az egyházközség fenntartásáról. A községek tehát egyházi ügyekben önállóan döntöttek, a felettük álló kvázi hierarchikus szint - a kerület - felügyelete ekkor még igen korlátozott jogokkal rendelkezett csak.

Bár a hospesek kiváltságlevele a későbbi oklevelek tanúsága szerint valószínűleg tartalmazta a saját egyházzal szembeni joghatóságát, ezek nem maradtak fenn, s mivel a szászok különállása élesen sértette az erdélyi püspök érdekeit, az ellentétek egyre inkább kiéleződtek. Az elmérgesedett viszony rendezése céljából alapította meg 1186-ban III. Béla király Hermannstadt, Leschkirch és Schenk egyesítésével a *szebeni prépostságot*, amely világi ügyekben a király, egyházi ügyekben pedig közvetlenül a pápa, majd később az esztergomi érsek joghatósága alá került. Kezdetben a prépostságot ugyan az egész szász területre akarták létrehozni, a püspök fellépése miatt azonban csak e három helysége korlátozódott. Az 1191. december 20-án kiadott pápai oklevélben III. Cölestin jóváhagyta Béla király döntését, s ezt közölte az esztergomi érsekkel is.¹⁰

Hasonló fejlődés figyelhető meg a Barcaságba betelepülő német lovagrend és a velük érkező földművelő nép történetében. II. Endre 1211-ben az ország védelme céljából hívta be őket, s privilégiumlevelében egyházi és világi kiváltságokat biztosított számukra, majd 1213-ban Wilhelm erdélyi püspök, tekintettel arra, hogy a Barcaság betelepülésük előtt sivatár és lakatlan terület volt, „nekik ajándékozta a tizedet”, kivéve azt, ami a magyaroktól és a székelyektől folyt be, s a jogot, hogy itt épített templomaikba maguk válasszák papjaikat. Magának tartotta fenn azonban továbbra is a papok személyére történő ajánlás, az egyházi büntetőbíráskodás és az esetleges látogatásai esetére a vendéglátáshoz való jogokat¹¹. Mindezt III. Honorius pápa öt évvel később, 1218. április 19-én jóvá is hagyta, majd 1223-ban felhívta a püspököt, hogy amíg a nép megsokasodása *saját püspökség* létrehozását lehetővé nem teszi, föléjük egy dékánt ültessen.¹² A kerület élén tehát ezen-

6 Vö.: Wenzel Gusztáv: Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andream előtti időből, in.: Értékezesek a történelmi tudományok köréből, Bp., 1873. III. kötet 5. oldal. Wenzel itt Johannes Latinus fennmaradt négy kiváltságlevelét ismerteti, melyeket 1204-ben Imre, 1206-ban II. Endre, 1231-ben IV. Béla ifjabb király, s 1257-ben az előző három megerősítéseként V. István ifjabb király adományozott.

7 Az erdélyi szászok szokásjogukat 1853-ig, az OPTK bevezetéséig használták.

8 A katolicizmust és a pogány germán hitvilágot egybeolvasztó tradíció megőrizte az istenneveket, melyek egyes erdélyi helységek elnevezésében tükröződnek. Így Wodan főistenre utalnak pl. Wonsbäsch, Wonslenk és Wodesch települések. Vö.: G. D. Teutsch: u.o. 26. oldal.

9 Hanzó Lajos: Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Értékezesek a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből. Szeged, 1941. 53. oldal.

10 In: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, szerk: G. D. Teutsch és Friedrich Firnhaber, Wien, 1857., 1. rész 2. oldal.

11 Uo., 11. oldal

12 Uo., 22. oldal

túl a lovagrend tagjai közül választott dékán állt. A pápa még ugyanebben az évben megszüntette az erdélyi püspök Barcaság feletti joghatóságát, s azt közvetlenül Róma alá vonta. 1222-ben a király biztosította a lovagok eddigi jogait, s újabbakkal egészítette ki azokat, ami ahhoz vezetett, hogy önálló törpeállam létrehozására törekedtek, s 1224-ben - miután az uralmuk alatt álló Barcaságot hűbérül felajánlották - a pápa a szentszék fennhatósága alá vonta azt. A pápai fensőbbség elismeréseként a rend évi 2 márka aranyat fizetett volna Rómának, ami azonban nem sokáig tartott, mert a felmérgeződött II. Endre 1225-ben fegyverrel űzte ki a lovagokat a magyar királyságból. IX. Gergely több ízben is a királyhoz¹³, majd sikertelen próbálkozások után az ifjabb királyhoz, IV. Bélához fordult. Leveleiben „kéri, s követeli”, hogy az elvett területeket a lovagoknak visszaadják, s hogy kártalanítsák őket az elszenvedett sérelmek miatt.¹⁴

Az ittmaradó népesség egyházközségei az esztergomi érsekre szálltak át, aki teendőit a szebeni és a barcasági ügyek együttes kezelésével látta el. A XIII. század első felében a négy terület egységes jogi testületté való összeolvadása Szeben központtá válásával indult el. 1224-ben II. Endre megerősítette azokat a jogokat, melyek adományozásával II. Géza a németeket Magyarországra hívta, s ezt a szászok „arany szabadságlevelének” nevezett privilégiumlevelében fektette le.¹⁵ A Szászvártól Barótig terjedő területet a király a szebeni ispán alá rendelte, s ezzel együtt a többi ispán illetékességét itt megszüntette. A *kimondott cél az itt élők egy néppé válása - „unus sic populus” - volt, ami azonban a Szeben vidékén kívül eső területek beolvasdását is előidézte, s így - bár az Andreanum rendelkezései csak a szebeni szászokra vonatkoztak - azt a többi területre is alkalmazták. A kiváltságlevelé biztosította a „régiszerint” a szabad papválasztás jogát, s hogy tizedüket saját klérusuknak fizessék meg.*

A szebeni prépostság területén kívül élő szászok ezeknek a jogoknak a de iure elnyeréséért még további harcot voltak kénytelenek folytatni. Részeredményt jelentett, hogy I. Lajos 1353-ban a szebeniek jogait a Barcaságra, 1369-ben pedig Medgyes és Sink szé-

kekre is kiterjesztette. A községek igyekeztek dékánatusaikon keresztül közvetlenül csak a püspökökkel érintkezni, s így az eddigi szegedi prépost és az erdélyi püspök joghatósága alatt lévő szászság az egységes dékánatusi szervezet által a megyesi fődékán (Generaldechant) vezetésével tömörült egybe. A fődékán feladata volt az egyháziakat terhelő szolgáltatások behajtása, s ő vezette az 1420-ban először összeülő tanácskozást, ahol a klérus a pápai és királyi szolgáltatások egymás közti megosztásáról döntött. A fődékán teljhatalommal intézte ugyan az egyesülés ügyeit, de továbbra is fennállt a nem szász főtől való függés.

A területi, s ezzel párhuzamosan az egyházi önkormányzat elismerése 1420-ban valósult meg, amikor Zsigmond - hogy háborúihoz a szászoktól anyagi támogatást kérjen - iratával *a szászok összességéhez fordul*: „universitas ecclesiarum et plebanorum exemptorum in partibus Transylvanis”.¹⁶ Miután 1424-ben a szebeni dékán kérésére Zsigmond király a szebeni prépostságot megszüntette¹⁷, s annak javait Szeben városának adományozta, három egyházi főszerv jött létre: a megyesi fődékán, a szebeni és a barcasági dékán. Az első az erdélyi püspök, a második és a harmadik pedig az esztergomi érsek alá tartozott. A belső autonómia elérése viszonylagos elkülönülést jelentett ugyan az ekkor már majd háromszáz éve itt élő vendégeknek, a három szerv azonban a politikai universitas mintájára¹⁸ az egyházi egyesülésre, s a nem szász főtől való függetlenedésre törekedett, de mindez a katolikus egyház keretein belül már nem valósulhatott meg. A megoldásra a legegyszerűbb lehetőséget a XVI. század szellemi áramlatában született bibliai elvekhez való visszatérést célul kitűző németországi reformáció követése jelentette.

3. Az elszakadás

A reformáció, mint visszahatás az egyház alkotmányának monarchikus abszolutizmusa

13 Uo., 46. oldal

14 Uo., 50. oldal

15 Az Andreanumnak nevezett okirat eredetiben nem maradt fenn, csak Károly Róbert 1317. évi átiratából ismerjük. Vö: Hanzó: u.o.59. oldal A királyi privilégiumlevelé kiadásának történetét ismerteti a Die Grundverfassung der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen ausser Deutschland c. mű. Offenbach, 1792. 17-18. old.

16 Friedrich *Teutsch*: Die kirchliche Verhältnisse Siebenbürgens, Halle, 1906. 5. oldal és Hanzó, 55. oldal.

17 A szebeni prépost általában magyar ember volt, aki nagyrészt az udvarban tartózkodott. Erről tanúskodik a Boleszláv esztergomi érsek által 1324. augusztus 20-án Tamás szebeni prépost esztergomi kanonokká való kinevezését igazoló oklevél is. (In.: Anjoukori okmánytár, 2. kötet, 155. oldal) Míg a prépost egyéb teendőivel volt elfoglalva, ügyeit helyette a dékán vezette, így a prépostság megszüntetése az eddigi praxis törvényessé tételét eredményezte.

18 1486-ban I. Mátyás minden szásznak biztosította az Andreanum kiváltságait, ami az Universitas Saxorum végleges létrejöttét jelentette. Vö: *Hévízi Józsa*: Területi és egyházi autonómia, mint a kollektív jogok gyakorlásának színtere a történeti Magyarországon, Budapest, 1995. 9. oldal és Karácsonyi: u.o. 21. oldal

ellen¹⁹, a szászoknál már előkészített talajt talált. A katolikus korszak kész szervezeti kereteit most az új céloknak megfelelően használhatták és alakíthatták. 1519-ben a lipcei vásárból hazatérő kereskedők magukkal hozták Luther Márton néhány iratát is, s miután a három részre szakadt Magyarországon az esztergomi érsektől többé nem kellett tartaniuk, a lutheri tanokat magáénak érző szászok 1542-ben Honterus (Hotter) János vezetésével önálló evangélikus egyházzá alakult.

1545. május 17-én a dékánokból és küldöttekből összeülő zsinat Medgyesen²⁰ döntött arról, hogy az augsburgi hitvallás szerint „als Glieder einer Religion und eines Körpers” egy egységet képeznek, s így ami a katolikus egyházon belül meg nem történhetett, most létrejött a hitújítás által. 1547-ben ismét összeült a zsinat, hogy közös egyházrendet hozzon létre, s közzétették Honterus eredetileg csak a Barcaság számára írt, ún. Reformationsbüchlein, azaz „Reformatio eclesiarum Saxonicarum in Transsilvania” című könyvecskéjét, amely 1550-ben az egész egyetemre nézve törvényerőre emelkedett²¹, s így az új egyház első alkotmányának alapjává vált. S miközben ez latinul is és német nyelven is megjelent, változás állott be Erdély politikai arculatában is.

A tordai rendi gyűlés - a német fejlődést megelőzve - 1550. június 22-én úgy határozott, hogy „ki-ki az Istentől neki adott hitben megmaradjon és egyik vallás a másiktól semmi ürügy alatt ne zavartassék”, majd 1557. június 1-jén lefektette a létező vallások egyenjogúságának elvét, ami ekkor a vallás szabadságának a kálvinizmusra való kiterjesztését jelentette. Miközben a kolozsvári plébános, Helth (Heltai) Gáspár nyomdát állított fel, s 1550-ben magyarul, majd 1551-ben németül megjelentette Luther katekizmusát s 1551-65-ig a Biblia nagy részét öt kötetben kiadta, a szász papok egy része az egyházi gyűléseken a kálvini tanokhoz hajlott, s a viták eredményeként az enyedi zsinaton elszakadtak és külön püspököt választottak maguknak.²² A zsinati iratok²³ tanúsága szerint

az evangélikus szászok 1553. február 6-án választották meg első szuperintendensüket, Paul Wienert. A katolikus korszakból eddig változtatás nélkül megőrzött s átmentett egyházszervezeten ez volt az első jelentős módosítás. Paul Wiener püspökké választása az egységes, biztos fejet jelentette a fiatal egyháznak. Az ő feladata volt a gyűlések összehívása, a rend fenntartása s a lelkészek és prédikátorok kézzátétel és áldás útján való felszentelése.

1564. június 4-én Tordán a rendi gyűlés ki mondta, hogy mind Luther, mind Kálvin követői teljes vallásszabadságot élvezzenek, de *hitét egyik felekezet papja sem erőszakolhatja egyháza közönségére, ha az abban vele egyet nem ért, s minden egyházközség saját hite szerinti papot tarthat.* A törvényhozás célja itt a vallásszabadság kiterjesztése volt, ami messzemenő autonómiát biztosított a közösség tagjainak. Itt egy olyan szabályozás áll előttünk, ahol az individuum személyes felfogásává alakítja a csoport által elfogadandó és elfogadott hitet, s ahol a belőlük létrejövő alakzat, az egyházközség, a közös véleménynek megfelelően önrendelkezést gyakorol saját egyházi személyei felé. *A hitelvek tehát itt nem a hierarchia egy felsőbb szintjéről érkező dogmatikus megnyilvánulások, hanem az egyesekhez eljutott, megismert és elfogadott, ezáltal pedig a gyakorlatba is átvenni kívánt elveknek a közös, de mindenképp egyéni szintről induló kezdeményezésekben megnyilvánuló lefektetését jelentik.* A valódi újdonságot ez hozta az előző korszakhoz képest, hiszen - bár a szervezeti autonómia részlegesen rendelkezésükre állt - mindez semmiképp sem volt teljesnek tekinthető a lelkiismereti szabadság hiányában, amikor az önrendelkezés csak végrehajtói és igazságszolgáltatási jogosultságokra szűkölt le, s az e kettőt is alapjaiban meghatározó „jogalkotói” tehát hitelvekre irányuló szabadságot nem tartalmazta.

A protestantizmus számára igen kedvezően alakuló erdélyi politikai helyzet egyik oka többek között abban kereshető, hogy a fejedelmek a szászok anyagi és erkölcsi támogatására rá voltak utalva, s a vallásszabadság kérdésének liberális kezelésére a Magyarországtól való elszakadás is kedvező kereteket hozott létre. A fenti szabályozás lényegi eleme, hogy nem egy egyház belső rendelkezése, hanem állami törvény az, amely a bevett vallások önkormányzati jogát s a közösség tagjainak lelkiismereti szabadságát biztosította.

19 Kosutányi Ignác: Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása, Kolozsvár, 1906. 69. oldal

20 Lásd: Synodus pastorum Saxonicarum 1545, 17 Maji in civitate Mediensi congregata. In.: G. D. Teutsch: Urkundenbuch zur evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen, Hermannstadt, 1883. II. rész: Die Synodalverhandlungen der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen im Reformationsjahrhundert, 4. oldal

21 "... daß in allen Städten, Märkten und Dörfern die Kirchen nach dem Reformationbüchlein Honteri verbessert werden und alle Pfarrer nach seinem Inhalt sich halten sollen."

22 Endes, 140. oldal

23 G. D. Teutsch: Urkundenbuch zur ev. Lk. A.B.in S., 4. oldal.

4. A korai egyházszerkezet

A hitújítás korában elkülönülő három erdélyi protestáns felekezet - ágostai evangélikus, evangélikus református és unitárius - szerkezeten alakult meg. Az állam nem ismerte a felekezeten kívüliséget, sem pedig az általános vallásszabadságot. Csak a négy bevett felekezet rendelkezett jogképességgel, azaz ezek közjogi testületnek minősültek. A szász nemzeti egyház a kezdeti időszakban még megőrizte a katolikus korszak formáit.²⁴ Az egyházközségek és a dékánátusok a dékán egy személyi vezetésével továbbra is fennmaradtak; az első lényeges változás 1553-ban a szuperintendens (püspök) megválasztása volt, ami a teljes elkülönülés formai megnyilvánulásának tekinthető. Paul Wiener, a Szebenbe menekült laibachi prédikátor, a városi magistrátustól egy teljes évre ellátást kapott. Két évig szolgált itt diakónusként, amikor a dékánátusok küldöttsége őt választotta a fiatal egyház első püspökévé. Hivatalba iktatásának feltételeit hat pontban foglalták össze:²⁵

„1. A szolgálatra pályázó bensejében bírja a keresztényi tan fő részeit, különösen a katekizmust, hogy azt mind elmondani és megmagyarázni képes legyen.

2. A magyarázatokat és mindazt, amit azok állítanak, a Szentírás bizonyosságával igazolja és mutassa meg, hogy ezek az Írásban hol találhatók.

3. Amit latinul mond, ismétlje meg anyanyelvén, hogy látható legyen, hogy ezt ő maga is érti, és a népnek el tudja mondani.

4. A vitatott tanok tekintetében csakis az igaz tant ismertesse és a Szentírás bizonyosságával igazolja azt.

5. Az ó- és újtestamentum könyvei számuk és rendjük szerint elválasztassanak.

6. Legyen bizonyosság istenfélő életmódjáról, és szentül fogadja, hogy az apostolok és próféták az Írásban található szavait betölteni igyekszik és az ő hű utódjuk és ismerőjük akar lenni.”

E feltételek leginkább hitelvi kívánalmaknak tekinthetők s jellegzetesen magukban hordozzák a hitújításnak a Biblia szövegéhez és igéihez való ragaszkodását, az erkölcsi tisztaság iránti elvárását és az anyanyelven történő igehirdetés iránti igényt. Miután egy évi szolgálat után Wiener meghalt, a második püspök a Wittenbergben tanult Mathias

²⁴ Mivel a szász földön államegyház volt az evangélikus, egyesek szerint nem autonóm jogokat gyakoroltak, hanem mint állam az államban rendelkeztek saját ügyeik felett. Vö.: Endes, 222. oldal

²⁵ Kurze Geschichte der Superintendenten Augsburgerischen Konfession im Großfürstenthum Siebenbürgen, Hermannstadt, 1791. 3. oldal.

Hebler lett. A reformáció élén a szászok körében maga a papság állt, így az aránylag gyorsan és csendesesen ment végbe. Több katolikus szokást megőriztek még ekkor, így a miseöltözéket az úrvacsora kiosztásakor, s újdonságnak számított Petrus Bogner viselkedése, aki hivatalát hat éven át papi ruházat nélkül töltötte be. A szuperintendensi pozíción bekövetkező változásokat az utókornak az 1791-ben Szebenben kiadott rövid összefoglaló jegyezte fel: a könyvecske megjelenéséig 23 püspök került beiktatásra²⁶.

Ekkor az egyház legfőbb konzultatív és jogalkotó szerve a zsinat, amelynek több formája figyelhető meg. A XVI. századi fennmaradt zsinati iratok tanúsága szerint leggyakrabban az ún. „*synodus pastorum Saxonicarum*”, azaz a szász egyházi személyek zsinata, ami valószínűleg tartományi szintet jelentett. A „*pastorum et ministrorum ecclesiarum in inferion*” megjelölés az alsó papság bevonásával tartott tanácskozást jelenti; erre találunk példát 1557-ből, míg az 1566. május 5-re Medgyesén összehívott tanácskozást a zsinati irat „*congregatio generalis universitatis pastorum Saxonicarum*” névvel illeti. Mindhárom forma az egész nemzeti egyház, azaz a tartomány szintjén áll. A hierarchia ezen fókán tehát - valószínűleg a tárgyalandó kérdések fontosságának megfelelően - a teljes klérus vagy csak a felső papság szűkebb körének tanácskozása egyaránt megtalálható. Gyakoriak lehettek a „*sinodus provincialis*” megjelölésű gyűlések is²⁷, mint 1564-ben a két enyedi, majd az 1568. évi zsinat. A leglényegesebb ügyekben az egyház és a világi egyetem közösen döntött, s az ilyen zsinati határozatok eltérően az általánosan szokásos latin nyelvtől németül, azaz a nemzeti nyelven lettek megfogalmazva. Erre azonban sohasem együttes ülés keretében, hanem a nemzeti universitas írásban történő véleménynyilvánítása útján került sor. A világiak szerepe az egyházban még lényegileg nem változott meg: a zsinatokon csak az egyháziak vesznek részt, a politikai universitas az ügyekben csak akkor szól bele, ha ezt kéri.

5. A négy bevett vallás szabadsága

A II. Rákóczi György által 1653. március 14-én szentesített „Erdélyország és az ehhez kapcsolt magyarországi részek Approbata Constitutiói” címet viselő törvénykönyv a vallási ügyeket a következőképp rendezte: „A négy recepta religiok az országnak ezen megegyezett közönséges végzései szerint ennek utánna is in perpetuum pro receptis tartassanak, boldog emlékezetű eleinknek

²⁶ Uo., 12. oldal.

²⁷ G. D. Teutsch: *Urkundenbuch* zur ev. Lk. A.B. in S., a zsinatok jegyzéke

dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges megmaradása is azt kívánja, hasonlóképpen az ország constitutioi és néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta, úgymint: Evangelica reformata (Vulgo Calvinita), Lutherana sive Augustana, Romano-Catolica, Unitaria, vel Antitrinitaria religioknak szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis, ezután is megengedtessenek.”²⁸ Biztosítva lett tehát az eddigi helyzetnek megfelelően a négy bevett vallás szabadsága²⁹, de csakis az akkori hitelvek szerint, azaz az *újabb hitújítás vagy az egyes egyházakon belüli további változtatások törvényi tiltása mellett*³⁰, ahogy ezt ugyan ezen rész harmadik artikulusának első bekezdése meghatározza: „... se pedig gyülekezetek innovatit, se pedig szakadozásokat behozni vagy cselekedni ne merészeljének sub poena notae infidelitatis.” A „hűtlenség vétkének büntetése alatt” szankció által az állami jogalkotás a fennálló vallási rend uralmát és hatalmát biztosította, beleszólva az egyházak önrendelkezési jogába.

Egy olyan állapot valósult itt meg, ahol államegyházról ugyan nem beszélhetünk, de a négy bevett felekezet az állam által meghatározott és rögzített keretek következtében autonómiájukat belső ügyeik tekintetében a hitelvi kérdésekben csak igen korlátozottan gyakorolhatták: „Az ecclesiái directiookban és ritusokban pedig reformálniok vagy variálniok a ecclesiáknak eleitől fogva szabados volt, mely keresztyéni szabadság ezután is el nem rekesztetik, és tiltatik, de úgy, a mint más keresztyén országokban, s ez miénkben is éltenek, és élnek mostan is; tudniillik: hogy in minoribus és amelyek csak az egyházi rendeket illetik, magok az egyházi rendek is concludálhatnak és constitutiokat csinálhatnak, de azokat is közönéges generális gyűlésekben. A hallgatókkal és külső rendekkel köz, vagy azokra is nézendő dolgokban pedig, nem különben, hanem azoknak is közértelemből, úgymint: ki-ki magok religioján lévő fő magistrátusoknak és patrónusoknak egyenlő tetszéséből”.³¹

A törvénykönyv itt két egyházkormányzati és törvényhozói szervet létesített³²: *a generális papi gyűlést és a generális vegyes gyűlést*. Az első a csak egyháziakat illető kisebb kérdésekben, míg a második a politikai universitást is illető kérdésekben hozott rendelkezéseket. Az egyházak épületeire vonatkozó döntéshozatal különleges eljárását szabályozza a következő bekezdés³³: a javaslat a generális papi gyűlés előtt kerül előterjesztésre és megmutatásra, hogy azokat a „Szentírás serpenyőjében igazságosan megfontolják”, majd ezután kerül sor a vallásukon lévő fő magistratusokkal és patrónusokkal való egyeztetéssel, hogy a döntés egyezség útján jöjjön létre. A törvény azonban itt is leszögezte, hogy az ilyen rendelkezés csakis a külső szertartásra és az igazgatással kapcsolatos kérdésekre vonatkozhat, „semmivel sem illetvén a hitnek és vallásnak fundamentumában, s articulusaiban való dolgokat.”

A partikularizmusnak így szűk teret biztosító rendelkezést az állam felügyeleti jogából kifolyólag hozott, különös jelentősége van azonban annak, hogy a kódex egyházszervezetet teremtett, illetve formált át, azaz külső szervezetet adott az országos autonómiának, s bár az egyházi rendeket érintő kérdésekben a generális papi gyűlés önállóan határozhatott, s konstitúciót is alkothatott, döntő befolyáshoz juttatta a világi elemet a főmagisztrátusokkal és patronátusokkal (birtokos nemesekkel) való közös eljárás útján. A változtatási lehetőség ilyen mértékű korlátozása³⁴ merevedést hozott létre a reformáció folyamatában, s a négy bevett felekezet most együtt osztozott az államegyházi pozíción, elzárva az utat minden további megújulási törekvés előtt.

E törvénykönyv szellemében rendelkezik a vallási ügyekről a *Compilata Constitutiók*³⁵ is. Fellép a hatalmaskodók ellen, akik más egyház templomát elfoglalják, s kézi kalodával bünteti az istentiszteletet elmulasztó parasztot. Az egyház belső ügyeit illetően úgy határoz, hogy „a prédikátorok a patrónusnak és a populusnak nagyobb részének akaratja ellen az ecclesiában meg ne maradhassanak, lak-

28 App. C. I. rész I. cím. II. art.

29 A fenti szabadság biztosítása végett rendelkeztek a földesúri hatalom vallási oldaláról is a 8. artikulusban: „Végeztetett, hogy senki alatta lévő községet, jobbágyokat, házok népét, se semmi nemű rendeket erőszak, vagy akármi nemű büntetésnek is fenytékje alatt maga religiojára ne kényszeritse, se pedig a földesúr más religion lévő papokkal semminemű alkalmatosságokban való egyházi szolgálatokat ne celebráltasson, sub poena fl. 200.”

30 Vö: *Beke* Ida: Erdély társadalmi és művelődése az Approbata Constitutiókban. Szeged, 1927. 1-5. oldal

31 App.C. III. art. 2. bek.

32 Vö: Endes: u.o.256. oldal. E felfogást cáfolja Csorba Ferenc. Szerinte az Approbaták semmiféle szervezetet nem teremtettek, hanem a már I.István óta Magyarországon is meglévő jogot tartották fenn, azaz hogy a világi befolyás a közös ügyek tekintetében érvényesüléshez jusson, de belső ügyeiben az egyház önállóan járhatson el. In: Csorba Ferenc: Az erdélyi katolikus autonómiáról, Budapest, 1897. 9. oldal

33 App.C. III. art 3. bek.

34 Endes: 258. oldal

35 Erdélyországnak és az ehhez kapcsolat magyarországi részeknek, az 1654. évtől és a jelen 1669. évig alkotott törvénycikkelyeiből kiszemelt *Compilata Constitutioi*.

hassanak, ha szintén a minor parstól marasztaltatnának is; hanem az esperestek kötelesek légyenek az olyan helyekből kivinni és más helyekre collocálni."³⁶ Az egyházközségekben tehát nemcsak a papválasztás szabadsága maradt fenn, hanem törvény biztosította a közösség jogosultságát ahhoz is, hogy klérikusát hivatalából többségi határozattal elmozdítsa, s itt ismét döntő befolyáshoz jut a világi elem az egyházi önkormányzatokban. Ez a felelősségrevonás legegyszerűbb módja, bár - eltérve attól az alapelvtől, hogy egyházi személyek saját törvényszékeik alá tartoznak, a törvénykönyv arról is rendelkezik, hogy papi hivatalukon kívül elkövetett cselekményeikért állami bíróság előtt kötelesek számot adni.³⁷

I. Lipót, mint Erdély fejedelme 1691. december 4-én kiadott diplomájában Erdély köz- és magánjogát elismerve megerősítette a szászok municipiális jogait a recipiált vallások egyházközségeinek, iskoláinak és papjainak javára tett adományokat, privilégiumokat és „minden jótettet”, érintetlenül hagyta az Approbaták és a Compilaták rendelkezéseit, s a bevett vallásokról való rendelkezésével³⁸ megszilárdította az eddigi rendet, s ezzel együtt az egyházszervezet állami jog által való meghatározottságát.

6. Küzdelem az autonómia megőrzéséért

Bár az Approbata Contituciók után egyre inkább érvényesüléshez jutott a világi elem a szász egyházban, szükségesnek látszott a megélénkülő ellenreformációs törekvések miatt a további alkotmányfejlesztés. III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt Magyarországon a római katolicizmus következetesen támogatott államvallássá vált,³⁹ s Erdélyben is sor került az elvesztett jogok fokozatos

visszaszerzésére. A másik három bevett vallás státusának biztosítása végett jöttek létre az újabb szervezeti módosítások.

1560-óta, amikor a szászok két egyeteme az egyházi és világi hatáskör kereteit meghatározta s vegyes ügyekben a zsinatot a politikai universitással való egyeztetésre kötelezte, a két rend egymásraultalsága miatt egyre gyakoribb lett az együttes döntéshozatal, majd 1702-től - bár pontos formája ekkor még nem volt - közös ülésezésre is sor került. Ugyan Mária Terézia 1744-ben az erdélyi államjognak megfelelően megerősítette a fejedelemség eddigi törvényeit⁴⁰, ezzel egyidőben orvosolta a katolikus sérelmeket is, így behozta a jezsuitákat, majd 1751-ben és 1768-ban rendeleti úton megtiltotta a katolikus egyházból protestáns felekezetbe való áttérést.

Az 1752. évi I. novelláris cikk korlátozta a külföldi egyetemek látogatását, mely ezután csak „barátságos országba” történhetett, a megfelelő anyagi ellátással, útlevéllel és az alkalmasságot igazoló bizonyítvánnyal rendelkező ifjak által, akik hűséget fogadtak a koronának és erre biztosítékot is adtak. Az Approbata Constitutiók a felekezetek belügyeibe tartozónak tekintették a tanügyet. A Bethlen-féle alapítványból a kollégiumok létesítéséhez felállított kuratóriumban a laikus elem túlsúlyba került, s így ez a kuratórium és a vagyoni ügyeket ellátó szervezetből továbbfejlődő generális vegyes ülés lett az alapja a most kialakulóban lévő új egyházi rendszernek, az ún. *konzisztoriális szervezetnek*, melynek jogi szabályozásához Georg Haner javaslatában a református egyház példáját követte.

Az első generális konzisztórium ülése 1753. április 3-án Szebenben került sor.⁴¹ Közvetlen kiváltó oknak az tekinthető, hogy az állami törvényhozás felemelte a konfirmációs taxát s hogy katolikus személyek kerültek be a magisztrátusokba. Összetétele a törvényi előírásnak megfelelően alakult: világi tagjai az evangélikus főkormányzszéki tanácsosok és a szászok főhivatalnokai, egyházi tagjai pedig a papok, a dékánok s az egyes tekintélyesebb dékánátusok képviselői voltak. Ezzel egyidőben alakultak meg a helyi kon-

36 Comp. C. 1. rész 1. cím 3. art.

37 Comp. C. 1. rész 1. cím 4. art.: "Történt olyan dolog is, hogy némely nemes embernek lovát ellopván, a nyomot egyházi rend prédikátor házához nyomozták, honnan a lator elszaladván, javait a káros embernek még tiszt kérésére is ki nem adta volna, praetendálván azt, hogy semmiben néki a külső tiszt nem praescibál: mivel pedig az olyan dolognak patrálása papi hivatalján kívül vagon, és nem úgy papi, mint nemesi szabadsággal élő emberek is ezíránt; hogy azért az ilyen casusokban az egyházi rendek is az ország törvényes procesusinak subiaceáljanak, sőt nem kisebb szabadsággal, mint más nemes emberek ellen procedálhassanak a tisztek ő kegyelmek ellen is."

38 A lipóti diploma 1. cikke szerint: "in causa receptarum religionum, templorum, scholarum, parochiarum aut introductionis cuiusvis alterius cleri et personnarum ecclesiasticarum, quam ibi nunc extant, nihil alterabitur, contradictionibus quisbuscunque sive sacri sive profani ordinis nihil unquam in contrarium valentibus."

39 *Karácsonyi*: 222-225. oldal

40 Az 1744. évi VI. novelláris cikk rendelkezése a következőképp szól: "... de egyebekben a mi kedves Erdélyünk három nemzetéhez tartozó szeretett mi karainkat és rendeinket, összesen és egyenként, valláskülönbség nélkül,... biztosítjuk és bizonyossá tesszük, hogy őket az ő jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, mentességekben ... úgy az egyházi mint világi dolgokban, a mi kedves Erdélyünknek megadtak és engedélyeztek volt, a legkegyelmesebben nem csak megerősítjük, hanem sértetlenül meg is tartjuk."

41 Friedrich *Teutsch*: 28. oldal

zisztóriumok a városokban és a falvakban a klérusból, továbbá a magisztrátus és a komunitás evangélikus tagjaiból. Ezt a berendezkedést az 1754. évi egyházalkotmány rögzítette, amely kétszeri átdolgozás után 1783-ban került végleges megerősítésre.

Az új szervezeti elemek mellett azonban továbbra is fenállt és működött a régi zsinati rend, a generális papi gyűlés még 1790-ben is, amikor a rendi gyűlés után ez a szerv egyes eddig a világi egyetemhez utalt kérdéseket a hatáskörébe vont. A nemzeti egyház mellett működött a zsinat, s a katolikus korszak minden jogait gyakorolta továbbra is. E korszak tehát mindenképp átmenetinek tekinthető, melyben megvan már ugyan az új rendszer csírája, de még a régi elemeket is fellelhetők.

Az önkormányzatiságot megingató józsefi időszak után 1791-től a kormány ún. „regulativ punctumokkal” nyúlt bele az egyház belső ügyeibe, s bár a törvények megrősítették a szász egyház autonómiáját, a regulációk 1795. és 1805. között felborították az alkotmányt. A régi jogok megőrzéséről az 1791. évi II. novelláris cikk döntött, amely szerint „... a Lipót-féle szentséges hitlevelet Ő felsége utódai annyiszor a mennyiszor erősíték meg”, amit I. Ferenc valóban meg is tett. A zavaros helyzet rendezése végett a konzisztórium 1800. december 20-án javaslatot terjesztett fel, amelyet a király 1807. február 20-án fogadott el. A javaslattól számos pontban jelentősen eltérő dekrétum az „Allerhöchst genehmigte Vorschrift für die Consistorien der Augsbürgischen Religionsverwandten” címet viselte. Legjelentősebb rendelkezései, hogy ezentúl a kormány nevezi ki a konzisztórium tanácsosokat, maga a szerv a gubernium felügyelete alá kerül az öngazgatás helyett s a fejedelem szabályzatokat alkothat az öntörvényhozás helyett. Szervezetileg a szász egyház három fokra bomlott: helyi, domesztikális és összegyülekezeti szintre s mindenütt volt konzisztórium megfelelő rangú hivatalnokokkal. Ez a rend megfelel a kor sajátosságainak, politikai felfogásának s a Habsburg dinasztia egyházi ügyekben megnyilvánuló eljárásának.

Jelentős változást hozott az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc. Az erdélyi szászok nagy része nem támogatta a Magyarországgal való unió gondolatát,⁴² hiszen az egységes osztrák birodalom álláspontján álltak, melyben Magyarország, mint autonóm tartomány szerepelt volna.⁴³ Az 1849. március 4-én kiadott birodalmi alkotmány fenntar-

totta a szász nemzet jogait, majd a szabadságharc leverése után az abszolutista kormány elrendelte, hogy a *vallási szervezet az universitas politikai rendszerétől különítessék el*. Erre való reakcióként nyújtotta be 1850-ben az országos konzisztórium javaslatát, melynek célja az volt, hogy a luteránus egyház egységes szervezetet nyerjen az osztrák birodalom egész területén a magyarországi és az erdélyi régi rend fenntartása mellett. Az ügy referense Zimmermann József András⁴⁴ volt, aki az újabb javaslatot a császárhoz 1852 december 14-én „Kirchenverfassung der evangelischen A. C. in Siebenbürgen” cím alatt nyújtotta be, amelyet Ferenc József elfogadott, s így a régi alaphoz visszatérve az egyházügyek újra autonóm rendszerben lettek szabályozva, amellet, hogy felügyeleti szervként a bécsi főegyháztanács alá rendelték a felekezeteket. 1848 óta nem volt egyházképviselő, így szükségessé vált ennek a kérdésnek a szabályozása is.

Az első lépés az az 1855. február 27-én kiadott miniszteri rendelet - „Provisorischen Vorschrift für die Vertretung und Verwaltung der evangelischen Landeskirchen A.B. in Siebenbürgen”- volt. Ezt követően 1860. augusztus 1-én a kormány ú.n. „bizalmi férfiakból” álló bizottságot hívott össze, hogy a presbiteriális zsinati alkotmány elvei szerint átdolgozzák a fenti rendeletet, s ezzel az egyház önállóságát megalapozzák. A bizottság véleménye szerint: „az egyház sarkallatos joga, hogy magát igazgassa s ezt a jogot neki vissza kell adni”. Az új határozat az átdolgozott formában 1860. december 14-én került kibocsátásra, majd 1861 április 11-én Szebenben összeült az első egyházi tartománygyűlés mint alkotmányozó országos ülés, hogy határozatot hozzon.

7. Önkormányzatiság az 1861. évi egyházalkotmányban⁴⁵

Míg a magyarországi protestáns felekezetek hevesen küzdöttek a provizórikus határozatok ellen, az erdélyi szász egyház tartománygyűlése elfogadta azt alkotmányául, mindössze azzal a változtatással, hogy az Approbata Constituciók első rész, első cím, harmadik artikulusára hivatkozva az egyház ezt önkormányzati joga alapján tette. Ezzel a törvényes autonómia helyreállt: a képviselő és a szervezet magából a közösségből nőtt ki. A szász egyház itt nem csak mint vallási tényező, hanem mint társadalmi alakulat is áll

42 Endes: 371. oldal

43 Emlékirat az Erdélyi Nemes Szász Nemzetnek a Magyarországgal egyesülésének feltételei felől, Nagyszeben, 1848. július 3.

44 Az erdélyi szász Zimmermann 1850-től állt a bécsi kultuszminisztérium alkalmazásában.

45 Vö: Verfassung der evangelischen Landeskirche Augsburgischer Bekenntnisses in den siebenbürgischen Landeskirchen Ungarn, Hermannstadt, 1910, mely újrakiadása a többször módosított egyházalkotmányok.

előttünk, amely nem passzív elszenvetője a folyamatoknak, hanem abból kiindulva, hogy tagjai az adott állam polgárai, jogaiknak aktív érvényesítőjeként lépett fel.

A tartományegyház mindennapi problémáiba ad betekintést az 1886. november 15-re keltezett Tisza Kálmán miniszterelnöknek írt panaszlevél, melyet Georg Daniel Teutsch püspök és Karl Fritsch mint irnok írt alá.⁴⁶ Az okmány 6 pontba rendezve részletesen taglalja a szász egyház panaszait. Az 1. rész az 1868. évi LIII. törvény egyes visszás rendelkezéseit bírálja s a gyermekek vallásos nevelése és a 18 év alatti személyek áttérése kérdésében változtatást sürget. A 2. részben a püspök köszönetét fejezi ki az évi 16.000 arany támogatásért, s kéri ennek további fenntartását. A következő pont az 1868. évi XLIV. törvény nemzeti egyenjogúságról szóló rendelkezéseit sérelmezi, majd a 4. rész erősen támadja a miniszterelnököt, mert az 1886-ban - tehát a levél megírásának évében - *a szász egyházból kiváló magyar egyházközségeket támogatta*. A 17.173 lakost számláló 11 község önálló dékánusként kapcsolódott a tiszai egyházkerülethez. Az elválasztási folyamat 1874-ben kezdődött el, amikor két magyar pap, megsértődve azon, hogy a kronstadti kerületbe nem választották be őket, a magyarországi ágostai evangélikus egyházhoz való csatlakozást kezdték el sürgetni.⁴⁷ A szászok leginkább azt sérelmezték a kiválásban, hogy nem lett betartva a megfelelő egyházi forma, s hogy a kormány segítsége az egyház belügyeibe való beavatkozás

volt, mert mindezt azelőtt tette, hogy "a panaszosok saját egyházi hatóságainak valamit is elmondtak volna". Részletesen taglalja a levél, hogy hogyan biztosították a nemzeti egyházon belül a magyarok számára a külön jogokat, mint például a magyarországi teológiai karokon való képzés lehetőségét, s hogy 1862. óta községeik papjai mindig magyarok voltak, s épp ezért áll értetlenül a lezajlott folyamatokkal szemben. Az 5. rész sérelmezi, hogy az állami szervek irataikban az egyházi szerveket más névvel illetik, mint ahogy azt az egyházalkotmány meghatározza, míg az utolsó, 6. rész az iskolaügy részletes elemzését adja.

Az irat végén a panaszos még egyszer összefoglalja óhaját: "Wir bitten um keine Privilegien, um keine Begünstigungen, wir bitten nur um eine wohlwollende und gerechte Behandlung unserer Angelegenheiten, die uns nahe gehen, da wir die Ansicht sind, daß die Dienste, welche wir in dieser Stelle des Vaterlandes in stiller Kulturarbeit seit Jahrhunderten ihm geleistet und noch leisten, eine solche Behandlung verdient hätten."

8. Összegzés

A vallásszabadság és az egyházi autonómia kérdéskörét vizsgálva feltűnő az erdélyi szász egyház példája, amely a hospesi jogosítványokból kiindulva a katolikus korszakban is részleges, majd egyre szélesebb körű autonómiával bírt. A teljes önkormányzatiságot szervezeti és kulturális szinten is - a magyarországi ágostai evangélikus egyháztól elkülönülve - a XVI. században nyerte el. E két nagy korszak vizsgálata által egy olyan egyház képe bontakozik ki előttünk, mely minden időben az autonómia bizonyos fokán állva például szolgálhat arra nézve, hogy lehetséges a függetlenedés az állami szférától, és ezáltal a teljesebb szabadság elnyerése; a kérdés így csak az marad, hogy mindezt a politikai és társadalmi keretek lehetőséget adnak-e.

46 A panaszlevél eredeti példánya a magyar parlament könyvtárában található meg a következő címmel: Vorstellung des Landeskonsistorium der evangelischen Kirche A.B. Siebenbürgen, betreffend die Abstellung einer Reihe wiedergesetzlicher Eingriffe auf dem gebiet der Kirchen-und Schulverwaltung, Seiner Exellenz Herrn Koloman von Tişa.

47 Ein neuer Sturm auf gegen die evangelische Landeskirche A.B. in Siebenbürgen, Hermannstadt, 1886. 3. oldal.

 UNIVERSITAS

Pókecz Kovács Attila
egyetemi tanársegéd

A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

A franciaországi doktorandusz-képzés alapvetően három sajátossággal jellemezhető: a nemzeti hagyományok évszázadosan bevált értékeinek továbbélése, nagyfokú specializáció, valamint a tömegigényű minőségi képzés megvalósítása.

A nemzeti hagyományok tisztelete megmutatkozik a középkorban Európa-szerte általános, így Franciaországban is bevett tudományos fokozatok továbbélésében. A *licentiatus*, a *magister*, a *doctor* elnevezések mindmáig tovább élnek a francia diplomákban.¹ A *licentiatus* mai megfelelője a jogászok által a DEUG (Diplôme d'Étude Universitaire Générale) után megszerezhető második diploma, a *licence* (érettségi +3 év). A *magister* fokozatnak tartalmilag a *maitrise*, valamint a DEA diplomák felelnek meg (érettségi + 4 vagy 5 év). A frankofón országokban a doktori grádust elnyerők pontos megjelölése: *docteur en droit*. A franciák ugyanis joggal tartják ésszerűnek ha a jogtudományok valamelyik speciális területén hosszú éveken keresztül kutatásokat és tanulmányokat végzőt ne a nálunk is amerikai hatásra bevezetett filozófiai doktornak (PhD), hanem jogi doktornak (*docteur en droit*) nevezzék. A másik két sajátosságot a konkrét rendszeren keresztül szeretném bemutatni, amelyet egy 1988.-ban kiadott rendelet szabályoz.² Az alábbi ismertetés a két legősibb francia jogi egyetem gyakorlatának tanulmányozása, valamint közvetlenül hallgatóként szerzett tapasztalatok összegzésén alapul. Ez a két univerzitás a XII. században már működő párizsi Sorbonne,³ illetőleg az 1221.-ben alapított toulousei egyetem.⁴

Franciaországban a doktori tanulmányok két részből állnak. Az első év a szervezett képzés időszaka, amelynek végén a doktorandusz hallgató a DEA (kiejtése: dé-ö-á) elnevezésű diplomát szerezheti meg (*Diplôme d'Études Approfondies*). A doktori tanulmányok második részére (*doctorat*) csak azoknak a hallgatóknak van lehetősége, akik már rendelkeznek a DEA diplomával, vagy azal egyenértékű külföldi oklevéllel. A doctorat időtartama 3 év, amelyet indokolt esetben egy évvel meg lehet hosszabbítani, ha a hallgató egyéb oktatói, tudományos vagy szakmai tevékenységet is folytat.

1. A DEA tanulmányok

A tanulmányok megkezdésére csupán a doktori iskola vezetőjének és az adott programban résztvevő professzoroknak a kedvező döntése után nyílt lehetőségek. Ennek feltétele a francia *maitrise* vagy valamely ezzel egyenértékű külföldi diploma. Mivel a kurzus formában szervezett képzés az első évre összpontosul, az órák száma itt viszonylag magas. A vizsgákat is ennek az tanévnek a végén kell letenni. A DEA-kurzus eredményes elvégzéséhez szabályként két alaptárgyból kell írásbeli és szóbeli szigorlatot, egy további választott tárgyból pedig szóbeli kollokviumot kell letenni. A DEA-kurzus fő feladata azonban a mémoires vagyis a 80-120 oldal terjedelmű disszertáció elkészítése és megvédése. A disszertáció témáját a doktorandusz egy a témavezető által összeállított listáról választhatja ki, az utóbbival folytatott konzultáció alapján. Mivel a doktori képzés első évében a tudományágra (például: büntetőjog, polgárjog, jogtörténet) általában kb. 100-200 hallgató jelentkezik a nagyobb egyetemeken (például: Párizs, Toulouse), a végső cím megszerzésére pedig csak 4-5 hallgatónak van évente esélye, a képzés fő célja az alkalmas személyek kiválasztása, a szelekció érvényesítése.

A szelekció a franciák szerint csak akkor érvényesülhet, ha a feltételek pontosan vannak meghatározva és a kutatási területre tudomány-specifikusan megállapított részletes program van kidolgozva. Például a francia jogi karok számára mintaként szolgáló Paris II. egyetemen az alábbi tudományterületeken indul szervezett képzés, illetve akkreditált program: európai jog, szellemi alkotások joga, környezetvédelmi jog, üzleti-és gazdasági jog, nemzetközi jog (három alprogrammal), büntetőjog és bűnügyi tudományok, általános magánjog, közjog, munkajog, pénzügyi és adójog, jogtörténet, jogfilozófia, közigazgatási tudományok, politikai tudományok, jogszociológia. Valamennyi tudományterület részletes tantárgyi programokkal rendelkezik. A szervezett képzés heti 10-15 órányi elfog-

1 Bónis György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában, Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó, p. 83.

2 Arrêté du 5 juillet 1984, remplacé par celui du 23 novembre 1988, relatifs aux études doctorales; in: M. Beaud: L'art de la these, Édit. Découverte, Paris, 1989, p. 137-140.

3 Le troisième cycle, Université Panthéon-Assas Paris II., Paris, 1992, p. 6-51.

4 Livret de l'Étudiant, Université des Sciences Sociales Toulouse I., Toulouse, 1993.

laltságot jelent, amelynek egyharmad részét előadások, kétharmad részét pedig metodikai szemináriumok teszik ki.

A tudomány-módszertani képzés, vagyis az adott tudományterület kutatási módszereinek megismertetése (könyvtár, levéltár, források) nem elméleti előadások formájában megy végbe, hanem tíz-tizenkét fős csoportokban egy-egy altémára gyakorlatban alkalmazva, a témavezető professzor irányítása mellett. Például a jogtörténeti programban külön altéma a római magánjog, a francia középkori magánjog vagy a modern polgári jog története. A metodikai szemináriumokban irányított önképzés folyik, amelyet hétről-hétre ellenőriznek és jeggyel is minősítenek. Emellett természetesen folyamatosan dolgozni kell a *memoire*-ként kiválasztott egyéni témán. A képzés feszes szervezettsége természetesen kizárja azt a lehetőséget is, hogy a doktorandusz valamilyen kereső foglalkozást vagy tevékenységet folytasson, továbbá a levelező-és távoktatási forma alkalmazását is.

Az év végi vizsgák két egymástól élesen elhatárolt szakaszból állnak. Az elsőben a szigorlati írásbeli vizsgákat kell letenni. A szigorlatok sikeres letétele (*admissibilité*) feltétele a szóbeli vizsgák megkezdésének és a disszertáció benyújtásának. Ha a hallgató nem jár sikerrel az első vizsgaidőszakban (május-június), a szeptemberi pótvizsga idejére esik mind az írásbeli, mind a szóbeli vizsgák letételének kötelezettsége. Az írásbeli vizsgákat szigorú felügyelet mellett az adminisztráció által meghatározott időpontban kell letenni. A dolgozat megírására vizsgánként öt óra áll a jelöltek rendelkezésére. A dolgozatokat az érintett személyt nem ismerő két professzor értékeli egymástól függetlenül. Csak a legalább 50 százalékos teljesítmény nyújtása ad lehetőséget a szóbeli vizsgák megkezdésére (*admission*). Ezután kerülhet csak sor a *memoire* megvédésére, amely a DEA legfontosabb mozzanata, mivel a fő rendeltetése az, hogy a jelölt képességét tanúsítsa a források kezelése, a hosszabb tudományos munkára való alkalmassága, valamint fogalmazó és előadóképessége tekintetében. A dolgozat sikeres megvédésével a doktori tanulmányok első szakasza lezárul. A jelölt DEA diplomát kap, mely az Európában használatos magiszteri címnek felel meg, de a fő funkciója, mégis az, hogy lehetővé teszi a doktori tanulmányok következő szakaszának a megkezdését.

2. A Doctorat

A DEA diplomával rendelkező hallgatóknak csak az a kis töredéke folytathatja tovább doktori tanulmányait, amelyet a korábbi kurzusok során mutatott megfelelő teljesítménye

(jó, vagy kiváló „mention”) alapján egy thèse vezetésére habilitált professzor arra alkalmasnak tart és döntését az egyetem tudományos tanácsa is jóváhagyja. A doktori tanulmányokat továbbfolytató DEA-s hallgatók száma a párizsi és toulousei egyetemeken nem több három-öt főnél tudományterületenként. A kurzus időtartama három év, mely azonban egyéni elbírálás alapján egy évvel megrövidíthető illetve meghosszabbítható, s melynek lényege az önálló kutatómunka. A kutatás a témavezető (*directeur en thèse*) által jóváhagyott kutatási terv elkészítésével indul. A jelöltek nagy része a három éves kutatás során állami doktori ösztöndíjban (*allocation de la recherche*) részesül, amelynek összege lehetővé teszi a nyugodt, csak kutatásra koncentrálódó életmódot.⁵ Mivel a jogtudományok területén a kutatások jórészt írott forrásokon alapulnak, a kutatás színhelye a könyvtár vagy valamelyik intézet, ahol párhuzamosan több fiatal kutató dolgozik együtt, napi munkakapcsolatban az irányító professzorokkal. Mivel a kutató munkában való előrehaladás mértéke személyenként eltérő, a rendszer már lehetőséget biztosít arra, hogy a résztvevő, a *thésard* az oktatásba is bekapcsolódhasson. Intézményesített tanársegédi, adjunktusi státuszok a francia jogi karokon nincsenek, így a professzorok a pedagógiai és előadói készséggel rendelkező doktoranduszait vonják be szerződéses alapon az oktatómunkába. Az a körülmény, hogy e szerződések csak egy szemeszterre szólnak, rendkívül serkentően hat a fiatal oktatók teljesítményére, mivel igen könnyű kikerülni a professzori „csapatból”. Ennek a gyakorlatnak az az előnye is megvan hogy a doktorandusz választhat, hogy képességeit inkább az oktatómunkában kívánja-e kamatoztatni, avagy ideje egy részét külföldi tanulmányutakra fordítja.

A harmadik év a disszertáció végleges szövegének kidolgozására és a védelem előkészítésére szolgál. Az elkészített és a tudományos művel szemben támasztott nemzetközi paramétereknek megfelelő dolgozatot csupán a témavezető írásbeli jóváhagyása után lehet a védési procedúrára (*soutenance*) bocsátani, aki kiadja azt két szakmai rapportörnek a bíráló jelentés elkészítése céljából. Az intézmény vezetője (rektor vagy dékán) a témavezetői és a két rapportóri jelentés figyelembevételével tüzi ki a nyilvános védelem helyét és idejét.

A jogtudományok területén a témavezetőt is beleértve, egy öt-hat tagú bizottság előtt kell

⁵ Ennek az összege havi 7000 FF ami a mi Széchenyi professzori ösztöndíjunknak a kétszerese, hasonló vagy esetenként olcsóbb megélhetési költségek mellett.

a „thesard”-nak megvédenie nézeteit. A nyilvános vita a nálunk is ismert rendben zajlik le: a jelölt röviden ismerteti dolgozatának jelentősebbnek tartott megállapításait, a rapportör, a bizottság tagjai egyenként kérdéseket intéznek a jelölthöz, majd a bizottság tanácskozása után következik az eredményhirdetés. A védelem átlagos időtartama négy-hat óra. A bizottság a védelem eredményétől függően a munkát vagy elutasítja, ill. további átdolgozásra ajánlja, vagy elfogadja, esetleg dicséretet is fűzve hozzá - ill. díjra való felterjesztését is javasolhatja.

A dolgozat elfogadása a nagy megbecsülésnek örvendő *docteur en droit* cím viselésére

jogosít, az egyetemi oktatásban résztvevők számára pedig az docensi státusz, a *maître de conférence* beosztás elnyerését is jelenti.

A rendszer fő eltérése a magyartól abban összegezhető, hogy már 27-29 éves korban lehetővé teszi a tudományos cím megszerzését. Ennek jelentősége a jelölt szempontjából egzisztenciálisan meghatározó, a tudományos utánpótlást tervezhetővé, kiszámíthatóvá teszi, így az oktatási üzem biztonságát is jobban szolgálja. A képzés filozófiai háttere az az elgondolás, hogy a fiatal kutatók az első tudományos eredményeik alapján megkezdhesék oktatói, kutatói pályájukat.

FORUM

Bércesi Zoltán
egyetemi adjunktus

Quo vadis szerzői jog?*

(Jogharmonizációs irányok az EK-ben)

I. A szerzői jog revíziójának és továbbfejlesztésének szükségessége a 90-es évekre hazánkban is a szakmai érdeklődés homlokterébe lépett. A modernizációs igény alapvetően két - egymással szorosan összefüggő - forrásból táplálkozik. A technikai fejlődés egyrészt olyan újszerű problémákat hívott életre, amelyekre a szerzői jog hagyományos keretei nem, vagy csupán szerény mértékben kínálnak megnyugtató megoldásokat. A modern műfajok illetve műkategóriák, valamint

az eddig ismeretlen (vagy legalábbis jogilag nem értékelt) felhasználási formák szerzői jogi „besorolására” ennek okán európai- és világszerte számos rendelkezés született. Másrészt a honi gazdasági és politikai rendszerváltozás és az ezzel szorosan összefüggő „európaizáló” törekvés jogrendszerünk egészének modernizálása és az Európai Közösség normarendszeréhez harmonizálása terén is hat, fontos feladatok elé állítván hazánkat.

1991-ben Brüsszelben írták alá a „Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló” ún. Európai Megállapodást, amelyet az azt kihirdető 1994 évi I. törvény illesztett nemzeti jogrendünkbe. Az egyezmény 65. cikkelye arra kötelezi Magyarországot, hogy a „szellemi, ipari és kereskedelmi tulajdonjogok” védelmét 1999-ig az Európai Közösségben érvényesülő oltalmi nivåéhoz hasonló szinten biztosítsa. Ehhez pedig a szerzői jogi és az iparjogvédelmi intézményrendszer EK-joggal harmonikus továbbfejlesztésére is szükség volt és van. E folyamat derekán járunk. Napjainkra az iparjogvédelem jogintézményi rendszerének korszerűsítése gyakorlatilag megtörtént. A Parlament 1995-ben új szabadalmi törvényt alkotott, 1996-ban a versenyjog, 1997-ben pedig a védjegyjog újrakodifikálására került sor (utóbbi az egyes speciális iparjogvédelmi jogforrások egyes eljárásjogi rendelkezéseit is módosította). Hasonlóképp ebben az évben került sor a rek-

* Felhasznált irodalom: Gyertyánfy, P.: Die weitere Modernisierung des ungarischen Urheberrechts durch die Novelle 1994, GRUR Int. 1995/2-136.old.; Gyertyánfy, P.: A szerzői vagyoni jogok újraszabályozásáról, Jogtudományi Közlöny 1995/10-451.old.; Gyertyánfy, P.: A digitális technika és a szerzői jog, Magyar Jog 1993/9-513. old.; Gyertyánfy P.: Szerzői jogunk és az európai integráció, Magyar Jog 1991/6-344.old, 1991/9-534.old, 1991/10-594. old.; Dietz, A.: Harmonisierung des Urheberrechts in der Europäischen Gemeinschaft, ZUM (Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht) 1994/7-343. old.; Dietz, A.: Harmonisierung des europäischen Urheberrechts, in: Ress, G. (szerk.): Entwicklung des Europäischen Urheberrechts, Baden-Baden 1989.; Kreile, R - Becker, J.: Stand der Harmonisierungsbemühungen der EG auf dem Gebiet des Urheberrechts am Vorabend des Europäischen Binnenmarkts, ZUM 1992/12-582.old.

lámjogi szabályrendszer kódex-igényű rendezésére is.¹

A szerzői jog harmonizációjának egyik legfontosabb állomása az 1994 évi VII. törvény volt. E novella a szerzői jogról szóló 1969 évi III. törvényt és annak 9/1969 MM sz. végrehajtási rendeletét - az említett EK-konform kötelezettségekre és más nemzetközi síkon rögzített feltételekre (pl.: TRIPs-Egyezmény, WIPO-ajánlások, bilaterális megállapodások, Berni Unió Egyezmény, Római Szerződés etc.) is figyelemmel - lényegesen módosította. A következő lépcsőfok a magyar szerzői jog átfogó újrakodifikálása, amelynek előkészítő munkái a befejezéshez közelednek. Az új kódex elfogadása a mindenkori jogalkotási „menetrend” függvényében 1998-ban várható.

Köztudott tény, hogy a magánjog e „patinás” ius speciáléja gyakorta csupán - méltatlanul - az egyetemi oktatás perifériáján kap helyet. A „fontos-nem fontos” témakörök tudományos megfontolásokat nélkülöző oktatói megkülönböztetésének hatására a tárgy hallgatói megítélése is - érthetően - igencsak mostoha, amely jelenleg Karunkon a szerzői jog oktatását és főként számonkérhetőségét akadályozza, a kollokviumi- és a záróvizsgákon gyakorta komolytalan jeleneteket eredményezve. A jelenkori és jövőbeni jogalkalmazó számára az említettek tekintettel azonban mégsem lehet közömbös a szerzői jogi kodifikációnk fő iránytűjeként szolgáló modern európai jogfejlődés dogmatikai hátterének, főbb állomásainak és távlatainak ismerete. E tanulmány mindezek vázlatos, összefoglaló igényű felvillantására vállalkozik a bemutatás céljával és az adott tárgy Kari oktatásához szükséges rendszerezés igényével.

II. A szerzői jogról az Európai Közösséget (eredetileg EGK-t) alapító Római Szerződés nem rendelkezett. A hetvenes évek elejéig komoly viták homlokterében állt az EK-Szerződés e jogterületre való alkalmazhatóságának kérdése. A jogirodalomban ugyanis olyan - kisebbségi - vélemények is felbukkantak, melyek szerint a szerzői jog - az oltalmazni célzott irodalmi, művészi és egyéb alkotói tevékenységekre tekintettel - kulturális szférát érintő normarendszer, s ekként nem képezheti a Közösségi jog elemét, a jogharmonizáció tárgyát. Elvégre egy gazdasági közösséget alapító és szabályozó nemzetközi egyezmény szellemétől idegen, hogy a tagállami kultúrpolitika körébe tartozó feladatok rendezésére alapítson szupranacionális ha-

tásköröket. (E nézet egyébként az EK-jogi irodalomban újabban oly sokszor felbukkanó és vitatott szubszidiaritási és arányossági problémakörrel is szoros összefüggésben áll.)

Az általános vélemény azonban mégis a szerzői jogvédelem alatt álló alkotások és rokonjogi teljesítmények közösségi szintű értékelése, illetve ezeknek az EK-Szerződés tárgyi hatálya alá sorolása mellett tört lándzsát. Ervelésüket erősítette az EK-Szerződés III. Mellékletében rögzített - a „láthatatlan” tagállamközi tranzakciókra vonatkozó - lista, amely e jogtárgyi körbe tartozó termékeket is felsorol.

Az említett nézetkülönbségeket az Európai Bíróság kezdetben igen óvatos ítélezési gyakorlata is jelezte. Az 1971-es „Deutsche Grammophon”-ítélet² indokolásában még csupán „feltételezni” kellett, hogy az EK-Szerződés 36. cikkelye - amely a tagállamközi áruforgalom szabadságának általános szabálya alól enged szűk kivételeket - a rokon teljesítmények oltalmát célzó jogosítványokra (tehát egyelőre még nem a szűkebb értelemben vett szerzői jogokra) is vonatkozik. A későbbi vonatkozó döntések azonban nyilvánvalóvá tették az EB azon álláspontját, amely szerint a szerzői jogot a műszaki szellemi alkotásokra vonatkozó ún. ipari-, illetve kereskedelmi tulajdonjogokhoz (szabadalom, védjegyjog, designjog stb.) hasonlóan az EK-jog rendszerébe kell helyezni, s különösen a szabad áru- és szolgáltatásforgalom, valamint a versenyjogi előírások mércéihez kell viszonyítani.

A jogalkalmazói gyakorlat kezdeti tartózkodása alapvetően a szerzői jogi szabályozás kontinentális filozófiájának jellegzetességeiben keresendő. A szerzőt illető jogosultságcsokorra ugyanis hagyományosan a kettős arculat jellemző, amennyiben a vagyonjogi elemekhez - azokkal szoros kölcsönhatásban álló - személyiségi jogi komponensek is ve- gyülnek.

E sajátosságnak köszönhetően a szerzői jog közösségi szinten is kettős szerephez jut. Egyrészt az európai ipari és kereskedelmi folyamatokra, valamint ezzel együtt az „összeurópai” gazdaság versenyképességére gyakorolhat jelentékeny hatást, másrészt pedig (ahogy az EK Bizottsága számos alkalommal utalt már erre) a kulturális élet fejlődésének is fontos tényezője.³ A szerzői jogot

² EuGH vom 8.6.1971 (Rs.78/70), EuGH Slg. 1971,487.o.

³ Resolution vom 13.Mai 1974, ABl.Nr. C/62. vom 30.5.1974 und "Die Aktion der Gemeinschaft im kulturellen Bereich. Mitteilung der Kommission an den Rat, Vorlage vom 22.November.1977", Bulletin der EG, Beilage 6/77., sowie "Verstärkung der Gemeinschaftsaktion im Bereich Kultur. Mitteilungen

¹ 1995 évi XXXIII. tv. a találmányok szabadalmi oltalmáról, 1996 évi LVII. tv. a tisztességtelen piaci magatartások és a versenykorlátozások jogáról, 1997 évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról, 1997 évi LVIII. tv. a gazdasági reklámtevékenységről.

alapvetően a szerzők jogvédelmét szolgáló normarendszernek tekintő „klasszikusok” ugyanakkor gyakorta keserűen jegyzik meg, hogy az európai szerzői jogi jogharmonizáció folyamatában a kulturális szempontok általában a gazdasági-vagyoni érdekek távoli árnyékában maradnak.⁴

III. 1988-ban publikálta először a Közösség Bizottsága a szerzői jogra vonatkozó átfogó jogharmonizációs elképzeléseit „Zöld Könyv a szerzői jogról és a technológiai kihívásról - szerzői jogi kérdések, amelyek azonnali cselekvést igényelnek”⁵ címen. E forrásban olyan intézkedéseket javasolt, amelyek a modern technikai fejlődés függvényében elodázhatatlannak tűntek. A Zöld Könyv különösképp érintett problémakörökként önálló fejezetben részletezte a jogvédelemtelenné váló „kalózkodás”, az audiovizuális többszörözés, az audiovizuális szerzői művek terjesztése (elsősorban bérbeadása), a software- és adatbankvédelem, valamint a Közösség vonatkozó külkapcsolatainak kérdéseire irányuló, sürgetőnek ítélt rendezési javaslatokat.

A jogirodalom azonban erőteljes fenntartásokkal, helyenként éles kritikával fogadta a Bizottság javaslatait. A Zöld Könyv ugyanis csupán a szerzői jogi szabályozás gazdasági vonatkozásait értékelte. A Bizottság az oltalomra érett kulturális érdekek tekintetében mandátumát korlátozotttnak ítélte, sőt a szubsidiaritás-elvre hivatkozva e téren eleve kétségbe vonta a közösségi szintű cselekvés szükségességét. Emellett a vagyoni jogi kérdések vizsgálata sem a „szerzőközpontú”, hanem sokkal inkább a felhasználói gazdasági pozíciókat előtérbe helyező szemléletről árulkodott. Okkal illetve e bizottsági nézőpontot a neves müncheni szerzői jogász, Adolf Dietz a „dupla redukcionizmus” vádjával.⁶

IV. Az említett bírálatok és az „érdekelt körökkel” történt egyeztető jellegű szakmai fórumok, viták nyomán a Bizottság 1990-ben az ún. „Szerzői- és rokonjogok területére vonat-

kozó munkaprogram”-jában⁷ lényegesen finomította, illetve módosította eredeti jogharmonizációs cselekvési tervét, képlékeny nyersanyagként minősítve azt. A megváltozott szemlélet ékes tükrözője a Munkaprogram első fejezetében kifejezetten rögzített felismerés: „A szerzői jog védelme annyit jelent, hogy az alkotói tevékenység jelenét és jövőjét a szerzők, a kultuszszektor vállalatai, a fogyasztók és végső soron az egész társadalom érdekében oltalmazzuk.” (Mp.1.3.)

A Munkaprogram melléklete ennek jegyében a közeli jövőben előterjeszteni szándékolt irányelvi szintű normatervezetek tárgykörének felsorolását tartalmazta. Az érintett területek: a szerzői művek bérbe- illetve haszonkölcsönbe adása, meghatározott rokonjogok koordinált szabályozása, a hang- és audiovizuális hordozók magáncélú másolása, az adatbázisok jogvédelme, a védelmi idő egységesítése, valamint a műholdas műsortovábbítás szerzői- és rokonjogi szabályainak harmonizációja. Emellett a dokumentum javaslatot tartalmazott a tagállamoknak az (irodalmi és művészeti alkotások jogi oltalmát célzó 1886 évi) Berni Unió Egyezmény párizsi szövegéhez, valamint az (előadóművészek, a hangfelvételt előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelmét rögzítő 1961 évi) Római Egyezményhez történő csatlakozásáról, amelyet az EK Tanácsa 1992-ben határozati formába öntött és a belépés végső határidejeként 1995 január 1-ét jelölte meg. (A Zöld Könyvben tárgyalt software-oltalom a Munkaprogram e felsorolásából azért maradt ki, mert a számítógépi programok jogvédelméről szóló irányelv átdolgozott tervezete ekkoriban már a Tanács elé került és elfogadásra várt.)

A Bizottság ezen felül szükségesnek ítélte még előkészítő jellegű elemző tanulmányok elkészítését a *droit moral* személyhez fűződő jogok (*droit moral*), a magáncélú másolás, a követő jog, valamint a közös jogkezelő szervezetek közösségi szintű szabályozásának lehetőségeire.

V. Az 1988-as Zöld Könyvben még némiképp elmosódott kontúrokkal vázolt, a Munkaprogramban már közvetlenebbül és pontosabban megjelölt Bizottsági javaslatok nyomán a Tanács szerzői jogi tárgyú jogalkotó tevékenységét 1991-től 1996 végéig a következő - már hatályba lépett - jogforrások jellemzik:

1. Irányelv „a számítógépi programok jogvédelméről” (91/250/EGK.sz.),

2. Irányelv „a bérbeadás és a haszonkölcsönzés jogáról, valamint egyes, a szerzői

der Kommission an den Rat und das Europäische Parlament, Vorlage vom 12. Oktober 1982”, Bulletin der EG, Beilage 6/82, und "Neue Impulse für die Aktion der Europäischen Gemeinschaft im kulturellen Bereich. Mitteilung der Kommission, dem Rat und dem Europäischen Parlament im Dezember 1987 zugeleitet", Bulletin der EG, Beilage 4/87.

4 Dietz, A.: Harmonisierung des Urheberrechts in der Europäischen Gemeinschaft., ZUM (Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht) 19984/7-343.old.

5 Grünbuch über Urheberrecht und die technologische Herausforderung - Urheberrechtsfragen, die sofortiges Handeln erfordern, KOM (88) 172. endg.

6 Dietz, A.: Harmonisierung des europäischen Urheberrechts, in: Ress, G. Hrsg.: Entwicklung des Europäischen Urheberrechts, Baden-Baden 1989, 64-65.o.

7 KOM (90) 584 endg., GRUR Int.1991/5, 359 o.

joggal rokon oltalmi jogokról a szellemi tulajdon terén" (92/100/EGK.sz.),

3. Irányelv „a műholdas műsorsugárzást és a vezetékes műsortovábbítást érintő egyes szerzői- és rokonjogi előírások koordinálásáról" (93/83/EGK.sz.),

4. Irányelv „a szerzői jog és egyes rokon oltalmi jogok időtartamának harmonizálásáról" (93/98/EGK.sz.)

5. Irányelv „az adatbankok jogvédelméről" (9/1996/EK.sz.)

A Közösség további jogharmonizációs törekvései elsődlegesen a magáncélú másolatok, a követő jog, a gépi sokszorosítás és a közös jogkezelő szervezetek jogállásának kérdésköreit célozzák. Ezek közül magáncélú másolatkészítésre vonatkozó irányelv-tervezet szövege a Bizottság illetékes főosztályán már elkészült és vitára érett. Emellett a szerzői személyhez fűződő jogok jövőben harmonizációjának bizonytalan körvonalai is - a komoly dogmatikai alapú nézetkülönbségek ellenére - fokozatosan érzékelhetők. A digitális technika, illetőleg az információs „robbanás" napjainkra előtérbe került kihívásaira -

az újabb, második Zöld Könyv szálait tovább szöve - szintén meg kell adni majd a szerzői jog választát. A Bizottság e dokumentuma a „szerzői jog és a rokon oltalmi jogok az információs társadalomban" címmel (az amerikai és japán hasonló tárgyú „testvérforrásokhoz" hasonlóan) elsősorban a korunk mindennapjait jelentékenyen átalakító számítástechnikai változások szerzői jogot érintő vetületeinek rendezésére vázol cselekvési programot.

Már e felsorolásból is kidomborodhat egy távlati összeurópai szerzői jogrend alapgon dolata. Az 1990-es Munkaprogram óta ugyanis - ahogy erre a jogirodalom is rámutat - az EK-Bizottság szándéka nyilvánvaló. A Közösség a szubszidiaritás elv sajátos értelmezésével a szerzői jogi jogharmonizáció „lendületét" nem kívánja az 1988-as Zöld Könyvben, illetve a Munkaprogramban rögzített iniciatívák keretei közé szorítani. Az integrációs folyamat fejlődése és a modern technika újuló kihívásai ezt tán nem is engednék...

PROSPECTUS

Kajtár István
egyetemi tanár

1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

[Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. Herausgegeben von Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut. Redaktion Waltraud Heindl. I. Abteilung: Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848 - 21. November 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Klebeck. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien 1996. ISBN 3-215-12465-3 LXVII, 728 p.]

1. 1998. tavaszi hónapjaitól kezdve ünnepljük az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóját. A megemlékezés-sorozat keretében nyilvánvaló, hogy egész sora fog megjelenni a tanulmány és forráskö-

teteknek. A letisztult tárgyilagos kép az események jelentőségének, szereplők tevékenységének, érdemeinek megfelelően nem csak a történész-jogtörténész szakma érdeke, hanem fontos része a történelmi jogtudatnak. Ennek keretében nagyon fontos a volt ellenfél, az osztrákok véleményének megismerése, hiszen „audiatur et altera pars". Erre nézve pedig elsődleges, nagy fontosságú forrásanyag az 1848-as forradalmi év osztrák minisztertanácsai jegyzőkönyveinek kiadását tartalmazó kötet.

2. A forráskötet igen gazdag, könyvtárnyi terjedelmű idevágó irodalomhoz csatolható.¹ Párhuzamos magyar darabja az 1848-1949. évi minisztertanácsai jegyzőkönyvekkel 1989-

---

¹ A törvényhozásra utalva kiragadhatjuk Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikk az udvar előtt, Bp. 1936. c. munkáját, ill. Csizmadia Andor életművéből a következőket: Az 1848=49. évi népképviselési országgyűlés (Társszerző: Beér János), Bp. 1954., és A magyar választási rendszer 1848-49-ben (Az első népképviselési választások), Bp. 1963.

ben már megjelent.² Az 1848-1867 közötti osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek már több mint negyedszázada jelennek meg 1970 óta, az 1848-as kötet a 17. a sorozatban, gondos előkészítés után 1996-ban jelent meg, régi kívánságát teljesítve ezzel a korszakkal foglalkozó (jog)történészeknek.

3. A Habsburgok birodalma az 1848-as tavasztól kezdődő hónapokban és években sorsdöntő időket élt. A stagnálás évtizedei után polgári reformokat, a modernizációt kellett megvalósítani, a birodalmi keretek egyidejű megőrzése mellett. A térséget kiélezett politikai küzdelmek, forradalmak földrengései rázták meg, a birodalom hadseregének csapatai egyszerre több hadszíntéren állottak harcban, Itáliában, Magyarországon, de magában a több ízben felkelt császárvárosban is.

4. A felgyorsult események az osztrák kormányok váltakozásában is meglátszottak, hiszen 1848-ban öt kabinet próbálta többkevesebb hatékonysággal kezében tartani a birodalom kormányrúdját.³ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a gyakorlat értelmében szinte naponta volt kormányülés. (127 jegyzőkönyv maradt fenn, amelyen több mint 700 napirendet tárgyaltak.) Májusban fordult elő, hogy három alkalommal egy napon két jegyzőkönyvet is felvettek. A kötetben az egész sorozatot standard módon jellemző magyarázó és értelmező részek teszik jól kezelhetővé a minisztertanácsi jegyzőkönyveket.⁴ A ko-

rábbi kormányzati szervekkel való kapcsolatra világít rá az államkonferencia néhány mellékelt jegyzőkönyve.⁵

5. Szám szerint az ülések napirendjén a kormányzat felelős vitelének mindennapi ügyei szerepeltek legtöbbször. A korábbi kormányzások működését át kellett vezetni a modern miniszteriális adminisztrációs formába, ugyanakkor a rendkívüli idők ellenére folyamatosan elő kellett készíteni az állam modernizációját. Mindez emberfeletti erőfeszítéseket igényelt, különösen akkor, hogy ha megadjuk a kardinális kérdéseket: az alkotmány kibocsátásának kérdését, a kapcsolatot a forradalmi Bécs vezető szerveivel, a sok nemzetiségi birodalom problémáit Csehországban és Galíciában. Sok időt vitt el a német kérdés, az olasz egység kérdése és nem utolsósorban Magyarország és a birodalom egységének drámai események felé tartó, egyre jobban kiéleződő kapcsolata. Mindez mögött a háttérben meghúzódott a birodalom aggasztó pénzügyi helyzete.

6. Az évszázados osztrák-magyar közjogi kapcsolatok történetének 1848-49 központi fejezete. Az osztrák minisztertanács is szinte állandóan foglalkozott a kérdéssel⁶. Az osztrák birodalom vezető körei fogcsikorgatva vették tudomásul az áprilisi törvényekben foglaltakat, folyamatosan vitában álltak a felelős magyar minisztérium konkrét hadügyi (külpolitikai és pénzügyi) hatáskörének terjedelméről. Bujtogatták a horvátokat, építettek a nemzetiségekre, kezdetben azonban tevékenységüket álcáznuk kellett. Az osztrák minisztérium fokozatosan eljutott odáig, hogy az osztrák császárság összérdekeire való tekintettel közvetlenül beleavatkozott a magyar belügyekbe. A minisztertanácsok anyaga a megfelelő egyéb forrásokkal összevetve pontosan vázolja azt a folyamatot, ahogy a kényszerű engedményektől a kétszínűség eszközeit felhasználva az osztrák vezetés elérkezett 1848. szeptemberére a nyílt fegyveres leszámolás vállalásáig. 1848. október 3.-án a minisztertanács előtt baljós módon szerepelt az a napirend, amelyben a hadügyminiszter Latour gróf elleni agitációról volt szó. A fellé-

² A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, Sorozat-főszerkesztő: Varga János, 15. Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: F. Kiss Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989. 151. l.

³ A kormányok a következők voltak: Kolowrat (1848. március 20. - 1848. április 18.), Ficquelmont (1848. április 18. - május 7.), Pillersdorf (1848. május 8-15.), Doblhoff (1848. július 8-18.), Wessenberg (1848. július 18. - 1848. november 21.)

⁴ Thomas Kleitka nagy terjedelmű bevezetéssel értelmezi a korszak történéseit, bemutatja az osztrák minisztertanács helyét a korabeli alkotmányjogban és hatalmi gépezetben, kommentárral látja el a korabeli politika legfontosabb csomópontjait és rávilágít arra, hogy milyen problémákat vet fel a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, mint kortárs szövegek közlése, értelmezése, és pontos levéltári jegyzetekkel való ellátása. Az irodalomjegyzék közel 300 tételt sorol fel, kézikönyveket, lexikonokat, törvény- és iratgyűjteményeket, emlékiratokat és naplókat, érinti a kortárs publicisztikát, újságokat és folyóiratokat. Különösen értékes, hogy az elsősorban német nyelvű irodalom mellett az irányadó cseh, olasz, lengyel és szerb feldolgozások mellett szép számmal idéz magyar forrásokat is, és külön kiemeli, hogy állandó szoros munkakapcsolatban állt az országos levéltárral. A mai olvasó számára nélkülözhetetlen a rövidítések, és a mára már elavult kifejezések lajstroma. Mindenképpen hozzájárul a kötet használhatóságához az egyes kormányok szakminisztereinek listája, hiszen a jegyzőkönyvekben gyakorta csak a funkció szerepel. Nagyon kiváló áttekin-

tést biztosít a jegyzőkönyvek és mellékleteik teljes, a napirendekre részletesen kitérő jegyzéke a 657. - 679. oldalig. A 683-tól 728. oldalig terjedő nagyon részletes hely, tárgy és névmutató példamutatóan elősegíti a kötetben való gyors eligazodást.

⁵ 1848. március 17.-ről és 20.-ról a kötet 653-683. oldalig.

⁶ A 127 jegyzőkönyv közül mintegy 48-ban vannak erre utaló napirendi pontok, a forráskiadás tárgymutatójából kitűnően a magyar témát ennél természetesen lényegesen többször érintették. Különösen kiemelhető az alábbi minisztertanácsi anyagok sora. 1848. 4. 19./VII., 1848. 4. 30./XII., 1848. 5. 1./XII., 1848. 5. 4./XII., 1848. 5. 10./III., 1848. 6. 1./IV., 1848. 7. 3./VII., 1848. 6. 26./I., 1848. 8. 27./VI., 1848. 8. 29./I.

ni, hogy az elbírálás során nem mindig a szakmai tudás, a szakértelem szempontjai érvényesültek, hanem gyengébb felkészültségű és munkabírású hivatalnoktársai hízelgésel, a miniszter hiúságára apellálva, gyakran könnyebben célba érték mint ő. Szakmai önállósodási törekvéseit ezek a tényezők is motiválták. Azzal az illúzióval azonban, hogy kormányzati hivatalnokként az egyetemi tanárok autonómiáját fogja élvezni, igen hamar leszámol. A törvényelőkészítő bizottság ugyanis nem érdemi, kezdeményező intézmény volt, hanem inkább egy magasabb szintű korrektori bizottság. Feladata az volt, hogy a kirívóbb stílári baklövéseket és a kodifikációs technikai hibákat kijavítsák. Ebben a „hibaböngésző hivatalban” Szilágyi Dezsőnek nem jutottak igazi alkotói feladatok. Keserű hivatalnoki tapasztalataira enged következtetni az alábbi anekdota is. Amikor barátja, Halász Imre azt fejtegette, hogy a bürokráciában még egy-egy miniszteri tanácsos is milyen kivételes esetben végez a közepesenél, átlagosnál jelentősebb munkát és ezért az a hivatal, amely a tehetséges ember ambíciójára méltó, valójában a miniszterségnél kezdődik, akkor Szilágyi azt válaszolta neki, hogy az igazi, irányító államférfiúi szerep csak a miniszterelnökségnél kezdődik.

Ez a kis történet egyúttal következtetni enged Szilágyi Dezső politikai ambícióira is. Nem túlzás azt állítani, hogy környezete már hivatalnoki éveiben azt mondogatta róla, hogy miniszternek képezi magát.

Politikai nézetei alapján a Deák-párthoz csatlakozik, majd az 1875-ös pártfúzió után a Szabadelvű Pártban marad, de 1877 végén a vámszövetség kérdése miatt kivált a pártból, és az Egyesült Ellenzék tagja és egyik vezére lett. A kormánypárt politikájából való kiábrándulás azonban nem hátrította el a közös program kialakítása előtt lévő akadályokat. Az Egyesült Ellenzék másik vezéregyénisége Apponyi Albert ugyan a fúzió napján, a Szilágyi vezette csoportra is érte mondanóját, a fennálló véleménykülönbségek ellenére is optimista volt, a további együttműködést illetően: „Ezek az urak messzebb stációra váltottak jegyet, ami azonban minket nem akadályoz, hogy a mi állomásunkig ugyanazon a vonaton utazzunk.” A két vezéregyéniség fel is osztotta egymás között a program gerincét alkotó területeket. Apponyi a közgazdasággal, Szilágyi a közigazgatással foglalkozott. A közigazgatás személyi stabilitásának és szakmai színvonalának növelését szolgálta az az álláspontja, amely szerint a közigazgatási hivatalnokokat élethossziglan neveznék ki. A kinevezési jogkört, mintegy megtörni akarván a vármegyei közigazgatás nepotizmussal belöltött és kontraszelektív rendszerét, az államnak kívánta fenntartani, vagyis államosí-

tani akarta a közigazgatást. Ezen elképzelései azonban távolról sem merítették ki az általa megcélzott reform lehetőségeit. Jelentős előrelépést kívánt megtenni a jogállam további kiépítése irányában. Egyrészt a jogszabályoknak és a kormány intézkedéseinek kívánt érvényt szerezni, növelve ezáltal az ellenőrzés hatékonyságát, másrészt nemcsak a közigazgatási hatóságok tevékenységi körének pontosabb meghatározását követelte, hanem az állampolgárok hatékony jogvédelmét a hatóságok túlkapásai ellen. Ennek megfelelően javasolta a közigazgatási bíróságok felállítását, és a bíróságok összetételére vonatkozóan pedig a választás és az önkormányzat szempontjainak fontosságát hangsúlyozta.

Bár Szilágyi javaslata nem kapta meg a szükséges támogatást, a kormány hibáinak „köszönhetően” egyik parlamenti szónoki sikert a másik után aratták. Miután azonban a Tisztelt Ház kedélyét borzoló kérdések (boszniai válság, Ausztriához fűződő gazdasági viszony) egy időre eltűntek a napirendről, olyan kérdések kerültek előtérbe, amelyek az ellenzék megosztását segítették elő. Szokás Szilágyi és Apponyi személyiségjegyeinek, politikai stílusuk különbözőségeivel magyarázni Szilágyi disszidálásának okát. Bizonyára befolyásolta Szilágyit döntése meghozatalában az a körülmény, hogy kevésbé volt meg benne az a „nyábjújtó erő”, mint Apponyiban, hogy szikáran racionális politikai felfogása számára aligha lehetett vonzó az Apponyi-féle romantikus, patetikus politikai habitus. Az igazi okok azonban valószínűleg mélyebben fekszenek. Az 1880-as években egyre erőteljesebben jelentkezik a hazai közéletben az a neokonzervatív áramlat, amely több korkérdést tekintve (dzsentrikérdés, egyház és állam viszonya, szociális problémák) álláspontját a szabadelvű eszmerendszerrel esetenként teljes oppozícióban fejtette ki. Mivel ezek a nézetek az Egyesült Ellenzék Apponyi-féle szárnyánál kedvező fogadtatásra találtak, így a már meglévő ellentétek tovább mélyültek és az 1889-es szakításban csúcsosodtak ki. Mielőtt azonban Szilágyi további politikai pályafutását kísérenék nyomon, érdemes néhány pillantást vetnünk az ekkorra már kiforrott politikai stílusára.

Erős akaratú, rendkívüli tettvágygal megáldott férfiú volt. Belső tulajdonságai tükröződtek külső vonásaiban is: intellektuális pályán szokatlanul erős fizikum, sűrű, bozontos haja és szemöldöke, no meg villámokat szóró szeme miatt többen oroszlánhoz hasonlították. Rendkívüli fizikai kondícióját megőrzendő rendszeresen vívott. A kardvívás azonban nála nemcsak pusztán testgyakorlás volt, hanem a politikai küzdelmekre való lelki felkészülés is. Igazi szónok volt, a parlamenti vi-

ták félelmetes debattere. Elméleti felkészültség dolgában ugyan, különösen kortársai közül, több vetélytársa is akadt, azonban a mondandó briliáns logikai vonalvezetésében már aligha. Ehhez járult még az a polémikus, sokszor szarkazmusba hajló vitastílus, amely egyszerűen porig zúzta a vitapartner álláspontját, személyében is megszegyenítve azt. Nem kért kegyelmet, de nem is adott senkinek. Minden vitát késhegyig élezett, valóságos drámává fokozott. Kiváló debatter lévén, nem zavarták a közbeszólások, sőt többnyire azonnal riposztolt és a válasz sokszor megsemmisítő volt. Vitastílusa annyiban is egyéni volt, hogy teljességgel mellőzte a romantikus, patetikus hangvételt. Mondandójában sokkal nagyobb szerephez jutott az érdekek racionális mérlegelésének szempontja, mint az érzelmekre történő hivatkozás. Életvezetését is a racionalitás kategóriája hatotta át. Hiányzott belőle az altruizmusnak az a fajta romantikus kultusza, amely a reformkor idején alakult ki és a kiegyezés után is uralta a hazai politikai életet. Helyette az „Én” morálja; az egészséges önzés vált felfogásában uralkodóvá. Az egészséges önzés persze nem zárja ki a jó viszonyt az emberek között, de az mindig csak a kölcsönösség, a kiegyensúlyozott reciprocitás alapján jöhet létre. Ilyen „világnézettel” azonban aligha lehetett híveket toborozni politikája megvalósításához. Szilágyi annál jóval ridegebb egyéniség volt, hogy kifejlődhetett volna benne ez a nyágyújtó tulajdonság. Politikai udvarának kialakításában további akadályt jelentett azzal a két embertípussal való szembenállása, akik a korabeli magyar parlamenti élet jelentős szereplői voltak. Megvetette a protekciót, a nepotizmust, a panamázókat, a kicsinyes érvényesülésükkel foglalkozókat, az állásokba kapaszkodókat. Nem volt annyira lesújtó a véleménye a jóindulatú, de középszerű honatyákról, de félreérthetetlenül lenézte őket. Akik kapcsolatba kerültek vele vagy tisztelték őt, vagy félték tőle, és ez utóbbiak voltak többségben. Nem kuriózumként a kor vezető politikusai közül, vezér volt, hadsereg nélkül.

Visszatérve Szilágyi politikai pályafutására, 1889-ben szakít Apponyival és táborával, a nagy ellenfél Tisza Kálmán hívására csatlakozik a Szabadelvű Párthoz. Tisza ígéretet tett, hogy a küszöbön álló „kormányrekonstrukció” keretében az igazságügyminiszteri tárcát neki szánja. A miniszterelnök ugyanis kénytelen volt szembenézni „személyzeti politikájának” árnyoldalaival, hogy ti. kormánya megszervezte az igazi politikai kapacitások hiányát. A kormányrekonstrukció égisze alatt került sor a híres „négyes fogat” (Baross Gábor, Csáky Albin, Szilágyi Dezső és Wekerle Sándor) kialakítására. Szilágyi nagy energiával lát munkához, és mint újonnan kinevezett

miniszter, nyílt levelet intézett pozsonyi választóihoz. A programnak is beillő levélben meghatározta a reá háruló legfontosabb tennivalókat: kilátásba helyezi az igazságügygyökeres reformját, hadat üzen a nepotizmusnak és a korrupciónak, meghirdeti a házassági jog újfajta szabályozását és síkraszáll régi ideálja, a közigazgatás radikális megreformálása mellett. Keserű meglepetésére azonban Tisza a képviselőházban elhatárolja magát az ő reformelképzeléseitől, és azt hangsúlyozta, hogy minden marad a régiben. Szilágyi szívügyéről, a közigazgatási reformról pedig kijelentette, hogy az Szilágyi magánvéleménye. A kormány rekonstrukcióját, az új miniszterek kinevezését is kizárólag a régi miniszterek megromlott egészségi állapotával magyarázta. Véltetően a miniszterelnök mamelukjai buzgón bizonygatták generálisuknak Tisza személyének stabilitását és pótolhatatlanságát. „Egy csoportja a tehetségtelen embereknek, - írja találónan a visszaemlékező - kiket a hatalmas úr a semmiségből kiemelt, s kik érezték, hogy ha ő letűnik a hatalom polcáról, akkor ők odasüllyednek vissza, ahonnét soha sem kellett volna kiemelkedniök, nagy hangon hirdette az ő állásának sziklaszilárdságát...” De Tisza nem volt már a régi. Az állampolgársági törvény kapcsán, Kossuth Lajos ügyében tett könnyelmű ígéretéről hiába bizonygatta a későbbiekben, hogy azt félreértették. Szavát állnia kellett, de helyzetéből és erejéből már senkit ki nem elégítő félmegoldásokra futotta csak. Éppen Szilágyi volt az, aki igazságügyminiszterként Tisza törvényjavaslatát megtámadta, majd mivel a minisztertanácsban a javaslatot leszavazták, a miniszterelnök benyújtotta lemondását. A sors furcsa játéka, hogy a király éppen Szilágyit bízta meg azzal a feladattal, hogy kérje be tőle a lemondását.

Tisza bukásával Szilágyi politikai mozgásterre megnőtt, így hozzákezdhetett vállalt politikai programjának megvalósításához. Véghezvitte a bírói és ügyészi szervezet reformját, ezzel párhuzamosan pedig megkezdődtek a bünvádi és a polgári eljárás reformjai, valamint a polgári törvénykönyv kodifikációjával kapcsolatos munkálatok. A minisztériumi hivatalnokai éveiben szerzett negatív tapasztalatait is felhasználva, új fajta, sajátos munkamódszert alakított ki. Kiküszöbölve a hivatalnoki hízelgés és duruzsolás lehetőségét, az adott kérdés legjobb szakembereit kérte fel „emlékiratok” elkészítésére, mely módszer alkalmazása egyúttal kifejezte a minisztériumi hivatalnokok szakmai felkészültségéről alkotott lesújtó véleményét is. Rendíthetetlen politikai szabadelvűségét jól példázza egy hamvába holt és egy sikeres próbálkozása.

Igazságügyminiszterként nem kevesebbre törekedett, mint a kötött nagybirtok, a hitbizomány intézményének felszámolására. Ez a törekvés, a főrendi házban helyet foglaló politikai erők zömének címezve, nyílt hadüzenetként volt értelmezhető. A dolog pikantériáját még csak növelte az a körülmény, hogy a hitbizományok jelentékeny részét, több mint a felét, éppen az akkori uralkodó, Ferenc József engedélyezte. Pedig a hitbizományok radikális számbeli növekedését pusztán egy jogalkotási aktsussal is meg lehetett volna akadályozni, ha már az azonnali megszüntetésük komoly korlátokba ütközött volna, amennyiben az ősiség eltörlésekor kimondták volna újabb hitbizományok alapításának tilalmát. Szilágyi szokásos munkamódszerét követve látott munkához, emlékirat elkészítésére kért fel olyan kiváló felkészültségű szaktekinvélyeket, mint Beksics Gusztáv, Földes Béla és Halász Imre. Maguk az emlékiratok sem javasoltak radikális megoldást a hitbizományok megszüntetését illetően, számolva a rendkívül erős politikai ellenállással. Így ez a terv lekerült a napirendről.

A másik, már régóta dédelgetett célkitűzése, a házassági jog reformja volt, mely kérdés paradigmikus jelentőségű volt az állam és az egyház viszonyát illetően. Magyarországon ezidőtájt hatféle házassági jog és ötféle bírósági rendszer volt érvényben, melynek következtében jóformán áttekinthetetlenül váltak a házassági jogviszonyok. A kérdést tekintve a Tisza-érában a kormány részéről a halogatás politikája érvényesült: mellőzni azoknak a korkérdéseknek a tárgyalását, amelyek hozzájárulhatnak a parlament, de különösen a Szabadelvű Párt megosztásához. Tisza bukásával e tekintetben is új helyzet állt elő. Az őt követő Szapáry-kormány már napirendre tűzte a kérdést, azonban a kormány maga sem volt egységes. Maga a miniszterelnök sem kívánt radikális megoldást és Csáky kultuszminiszter is csak kisebb léptékű reformokat szorgalmazott. Szilágyi azonban a részéről régtől sürgetett teljes állami anyakönyvezés és a polgári házasság bevezetése mellett szállt síkra. A miniszterelnök azonban belebukott a egyházpolitikai reform kivitelezésébe. Az őt követő liberális irányzatú Wekerle Sándor 1893-ban nyújtotta be az egyházpolitikai reformokat célzó törvényjavaslatokat a parlamentnek, köztük a polgári házasság bevezetéséről szólót. A törvényjavaslatot a képviselőház elfogadta, a főrendi ház azonban elutasította, melynek hatására kormányválság jött létre és ezidő alatt a szenvedélyek olyannyira felizzottak, hogy már-már a németországihoz hasonló kultúrharc fenyegetett hazánkban. A Wekerle-kormány elszántsága végül is győzelemre segítette a polgári házasság ügyét, 1894-ben

már a főrendi ház is elfogadta azt. Ferenc József viszont, aki ellenezte az egyházpolitikai reformokat és csak szükséghelyzetben, kényszeredetten támogatta azt, úgy érezte ellenszenvét mind a kötelező polgári házassági intézménye, mind a túlzottan öntudatos és rebellis kormánnyal szemben, hogy hónapokig nem szentesítette az elfogadott törvényjavaslatot. Wekerle kormányát és önmagát feláldozva, a törvényjavaslat szentesítésének fejében felajánlotta kormánya lemondását, melyet az uralkodó másnap már elfogadott és a várva várt szentesítés megtörtént.

A közel öt éves drámai parlamenti küzdelem, amelybe vezető politikusok, köztük két tényleges és egy potenciális miniszterelnök bukkott bele, az uralkodó és számos egyházi méltóság, köztük a pápa tekintélye is megtépzva került ki, befejeződött. A harc egyik főhőse kétségtelenül Szilágyi Dezső, a parlament „füstölgő vulkánja” volt, aki megalkuvás nélkül, fáradhatatlanul, ahogy Csáky kultuszminiszter mondta róla, mint „egy nagy cséplőgép” dolgozott. Ahhoz is volt érzéke, hogy a siker érdekében eredményesen mozgósítson segéderőket. Így pl. a jóbarát Pulszky Ágost élete legjobb parlamenti beszédével rukkolt elő.

Szilágyi politikai karrierje csúcán állt, de politikai pályája továbbra is göröngyös maradt. Miniszterelnökségre nem gondolhatott, sőt a következő Bánffy-kormányból az egyházpolitikai küzdelmekben vállalt szerepe miatt ki is maradt. Pedig megüzente Bánffy Dezsőnek, hogy régi vágyát, a közigazgatás reformját hagyják meg neki, mert azt más ügysem képes jól elvégezni. Kormányzati szerepvállalásánál azonban csak politikai mellőzése volt kevésbé elképzelhető. Végül is igen magas közjogi méltóság birtokosa, a képviselőház elnöke lesz. Óriási megtiszteltetés volt ez parlamenti politikus számára, de nem a Szilágyi Dezső-féle típusnak való. A nagy debatter, aki saját személyiségét háttérbe szorítva, passzivitásra kárhóztatva, szinte észrevétlenül asszisztáljon mások szócsatáihoz! Tagadhatatlan, hogy nem reá szabott szerep volt ez, mely elvárásoknak nem is tudott maradéktalanul megfelelni.

Az elnöki tisztség is tartogatott azért számára érdemi politikai feladatokat. A millennium idején ő volt az, aki a nemzet képviselőjében üdvözölte az uralkodót és feleségét. Az ünnepi beszéd méltó volt az alkalomhoz. Elismerte Ferenc József érdemeit, de hiányzott belőle minden fajta megalázkodás, a nemzeti önérzet és méltóság csendült ki szavaiból. Ilyen beszédre valójában csak olyan államférfi képes, akiből hiányzik a tekintélyelvűség minden formája. Ferenc József, aki ugyan alkotmányos uralkodó volt, de a protokollt tekintve számos neoabszolutisztikus vonást

megőrzött, a „nyakas” Szilágyit a következőképpen jellemezte: „Nem mondta ugyan meg nekem világosan, de folyton éreztette velem, hogy számárnak tart.”

1896-ban újra megválasztják a képviselőház elnökének és elnyeri a vaskorona rend első osztályát. 1897-ben az MTA tiszteleti tagjának választja. 1898-ban a hírhedtté vált, a házszabályok szigorítását tartalmazó, Tisza-lex pártbeli elfogadása után lemond a házelnökségről, kilép a Szabadelvű Pártból, és ezzel tulajdonképpen politikai karrierje is befejeződik. Élete utolsó éveiben egyre bizalmatlanabb, mogorvább és magányosabb lett. „Ez a férfiú, kinek agyában több tudomány és ész van, mint száz másikéban együttvéve - állapí-

totta meg róla egyik párthíve - rideg, visszautasító modorával, magán kívül minden mást lekicsinylő viselkedésével elidegenítette magától három év alatt az egész pártot.” 1901-ben, budapesti legénylakásán hal meg magányosan, szívroham végez vele.

Szilágyi Dezső eseményekben és fordulatokban egyaránt bővelkedő életpályája legértékesebb, legmaradandóbb vonásainak summázataként egyrészt a fejlett Magyarország létrejöttét elősegítő törvényhozásban történő aktív részvételt, másrészt pedig a racionális, tárgyyszerű politikai kultúra megteremtésében való nagymérvű közreműködést jelölhetjük meg.